

УДК 330.322 : 628.1:330.387

*М.А. ХВЕСИК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор*

*Л.В. ЛЕВКОВСЬКА, доктор економічних наук, старший науковий
співробітник, завідувач відділу економічних проблем водокористування*

*В.М. МАНДЗИК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

*Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого
розвитку Національної академії наук України»*

Інвестиційне забезпечення розвитку зрошуваного землеробства в Україні

Постановка проблеми. Вагому роль у розвитку агропромислового комплексу в зонах осушення та зрошення відіграють загальнодержавні й міжгосподарські меліоративні системи, які зазнали значного деструктивного впливу в період економічної кризи 90-х років і становлення ринкових відносин. У зоні осушення та зрошення відбувся демонтаж значної кількості об'єктів, які забезпечували науково обґрунтований гідрологічний режим у зонах активних осушувальних меліорацій і розвиток сільськогосподарського виробництва на основі зрошуваного землеробства. У кінцевому підсумку це призвело до того, що значні площі осушених та зрошуваних земель були виведені з продуктивного господарського обороту.

В останні періоди в Україні проблеми інвестиційного забезпечення сфери водокористування особливо актуалізувалися, оскільки бюджетне фінансування утримання водогосподарських організацій є недостатнім, фінансування водоохоронних заходів часто має не превентивний, а відшкодувальний характер, низька інвестиційна привабливість переважної більшості видів водогосподарської діяльності не сприяє припливу інвестиційних ресурсів як вітчизняних, так і закордонних підприємницьких структур. Надзви-

чайно повільно проходять процеси імплементації у вітчизняну практику форм інвестиційного забезпечення водокористування, які регламентуються міжнародними природоохоронними конвенціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти й проблеми інвестиційного забезпечення водоохоронної та водогосподарської діяльності розглядаються у працях Л. Грановської, Л. Кожушка, І. Овчаренко, А. Сташука, В. Сташука, М. Хвесика, А. Яцика, в яких робляться спроби формування цілісного інноваційно-інвестиційного механізму управління об'єктами водного господарства, збалансування фінансових інтересів суб'єктів ринку водних і водогосподарських послуг, виділяються особливості інвестиційного процесу при запобіганні шкідливого впливу вод на господарські об'єкти. Однак залишається надмірно звуженою специфікація форм та джерел інвестиційного забезпечення реалізації проектів запобігання техногенному підтопленню територій, реінжинірингу меліоративних систем, зокрема в зоні осушувальних меліорацій, модернізації й реконструкції зрошувальних систем, надання цілого ряду водогосподарських та екосистемних послуг.

Також потребують додаткового уточнення складові інвестиційного забезпечення сфери водокористування у зв'язку з наявніс-

тю значних галузевих відмінностей господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, ідентифікація основних проблем інвестиційного забезпечення комунального водопостачання як міських, так і сільських територій, а також визначення спектра можливих джерел та форм інвестування водогосподарських і водоохоронних проектів.

Мета статті – розробка механізмів диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення відтворення водно-ресурсного потенціалу та модернізації водогосподарської інфраструктури як важливої складової фінансового забезпечення охорони навколишнього

середовища й відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Виклад основних результатів дослідження. Проблеми модернізації водогосподарсько-меліоративного підкомплексу відзначаються особливою складністю в зоні осушення, оскільки саме на цих територіях стагнація аграрного сектора призвела до незворотних процесів у структурі сільськогосподарського виробництва. Загальна площа осушених земель в Україні становить 3306,9 тис. га. Найбільші площі осушених земель знаходяться у Волинській, Житомирській, Львівській, Рівненській та Чернігівській областях (рис. 1, табл. 1).

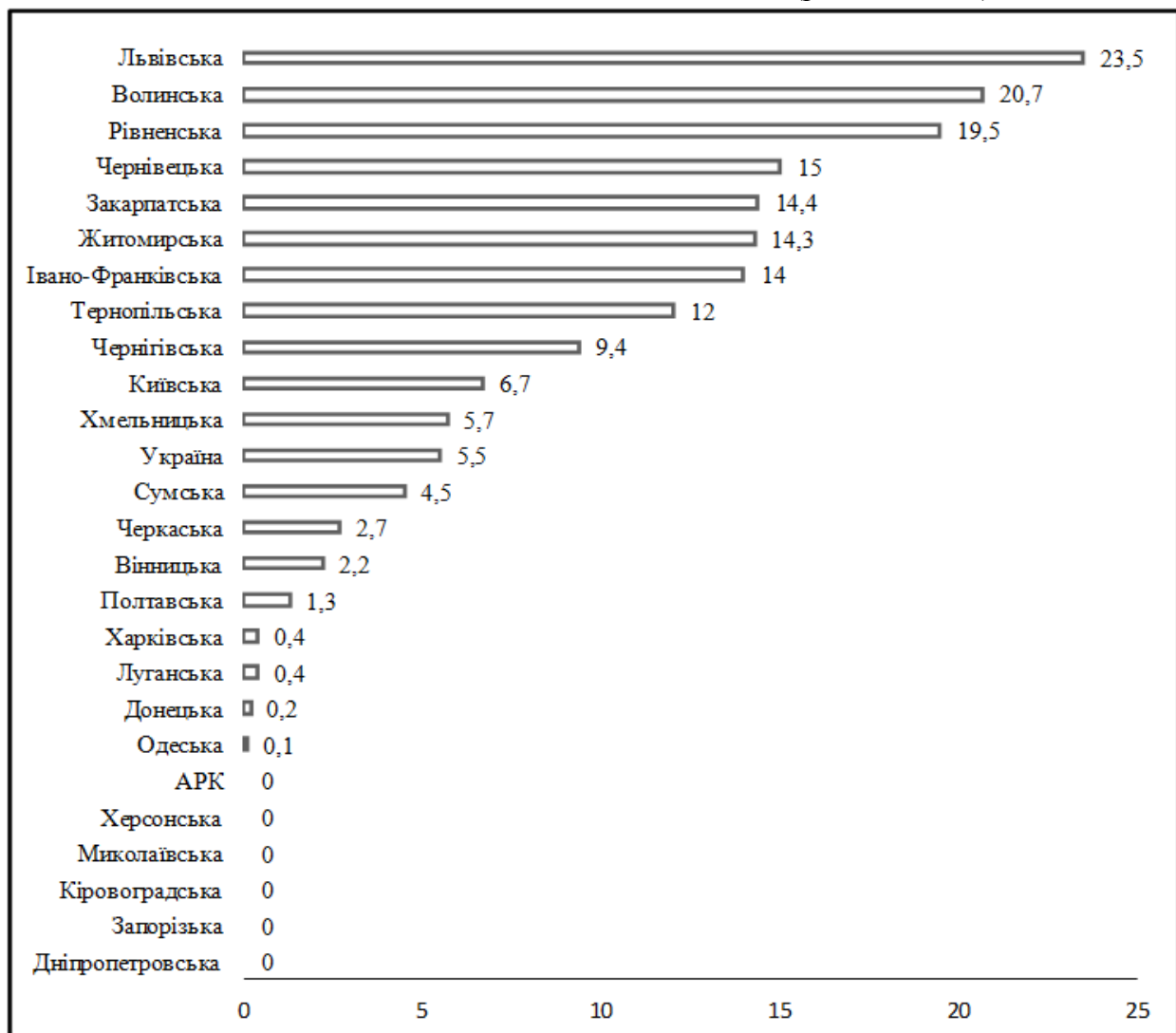

Рис. 1. Регіональний розріз площі осушених земель, % до загальної площі області

Джерело: За даними форми 6-зем Держгеокадастру України.

У структурі осушених земель України найбільшу частку мають сільськогосподарські землі (90,6%). Частка лісів і лісовкритих

площ становить 5,8%, питома вага інших земель у структурі осушених земель – 1,2%.

1. Регіональний розріз площі осушених земель в Україні станом на 01.01.2015 р.

Регіон, область	Площа осушених земель	
	тис. га	до загальної площі України, %
АРК	-	-
Вінницька	57,3	0,1
Волинська	416,6	0,7
Дніпропетровська	-	-
Донецька	4,7	0,0
Житомирська	425,3	0,7
Закарпатська	183,7	0,3
Запорізька	-	-
Івано-Франківська	195,2	0,3
Київська	188,8	0,3
Кіровоградська	-	-
Луганська	11,3	0,0
Львівська	513,2	0,9
Миколаївська	-	-
Одеська	4,4	0,0
Полтавська	37,2	0,1
Рівненська	390,4	0,6
Сумська	106,6	0,2
Тернопільська	165,6	0,3
Харківська	11,8	0,0
Херсонська	-	-
Хмельницька	117,5	0,2
Черкаська	55,7	0,1
Чернівецька	121,8	0,2
Чернігівська	299,8	0,5
Україна	3306,9	5,5

Джерело: За даними форми 6-зем Держгеокадастру України.

Прикметною рисою використання осушених сільськогосподарських угідь останніми роками є невпинне скорочення частки земель, які знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств. Якщо у 1990 році частка сільськогосподарських підприємств у структурі користувачів осуше-

них сільськогосподарських земель становила 98,9 %, у 2000 – 69,0, то у 2014 році вона зменшилася до 32,5 %. Отже, з кожним роком все більша частка осушених сільськогосподарських угідь переходила у користування сільських домогосподарств, як правило, власників паїв (табл. 2).

2. Структура осушених земель України по земельних угіддях станом на 01.01.2015 р.

Вид угідь	Площа осушених земель		
	тис. га	до загальної площі осушених земель, %	до загальної площі угідь по Україні, %
Сільськогосподарські землі у т.ч.:	2994,5	90,6	7,0
сільськогосподарські угіддя, з них:	2954,8	89,4	7,1
рілля	1851,1	56,0	5,7
перелоги	18,7	0,6	4,6
багаторічні насадження	9,8	0,3	1,1
сіножаті	562,6	17,0	23,3
пасовища	512,6	15,5	9,3
Землі, які перебувають у стадії меліоративного будівництва та відновлення родючості	0,7	0,0	1,3
Інші землі	39,0	1,2	3,4
Ліси та інші лісовкриті площі	192,7	5,8	4,3
Землі забудови	9,7	0,3	0,4
Інші землі	110,0	3,3	10,6
Загальна площа осушених земель	3306,9	100,0	5,5

Джерело: За даними форми 6-зем Держгеокадастру України.

Підсумовуючи результати аналізу територіального розрізу меліорованих земель і технічного стану основних гідротехнічних споруд, ми дійшли висновку про необхідність формування принципово нового інституціонального підґрунтя використання осушених угідь та модернізації гідротехнічних споруд, які обслуговують меліоровані території. Довготривалий період безгосподарності внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд призвів до високого рівня їх спрацьованості й фактично неможливості забезпечувати науково обґрунтований водно-повітряний режим на осушених сільськогосподарських угіддях, що негативно вплинуло на рівень капіталізації аграрного бізнесу в цій зоні ризикового землеробства.

В умовах загострення світової продовольчої кризи та обмеженості площ родючих сільськогосподарських угідь осушені сільськогосподарські угіддя мають значні потенційні можливості для нарощування обсягів виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, у тому числі на світових ринках. З огляду на це і враховуючи низький рівень концентрації інвестиційних ресурсів у поліській зоні, у програмі соціально-економічного розвитку регіонів, де сконцентровані найбільші площі сільськогосподарських угідь, мають бути визначені механізми реінжинірингу меліоративних систем та відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів.

Необхідність нарощування виробництва сільськогосподарської продукції в зонах активних меліорацій потребує збільшення обсягів фінансового забезпечення модернізації загальнодержавних і міжгосподарських меліоративних систем, які дадуть можливість вести високоприбуткове сільськогосподарське виробництво на осушених землях. У 2011 році порівняно з 2007-м обсяг фінансування експлуатації загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем зріс майже на 60 % (табл. 3), що пов'язано зі збільшенням фінансових вкладень в експлуатацію, передусім зрошувальних систем. Зокрема, у Херсонській області обсяг фінансування зріс на 92,7 %, Одеській – 64,5, АРК – на 69,7 %. Виняток із цієї групи, де значні площі сільськогосподарських угідь знаходяться у зоні зрошення, становить лише Миколаївська область, де зазначений показник зменшився на 13,73 %. Це є наслідком політики місцевої влади, яка не знайшла відповідних фінансових ресурсів для нарощування потенціалу зрошуваного землеробства.

Високі темпи зростання обсягів фінансування експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських меліоративних систем характерні для Закарпатської (72,9 %), Київської (170,9), Рівненської (64) та Волинської (62,2 %) областей, що пов'язується з необхідністю упередження проявів шкідливої дії вод і підвищення врожайності сільськогосподарських культур на меліорованих землях.

3. Фінансування експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем, млн грн

Регіон, область	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011/2007, %
АРК	77,5	96,1	117,9	130,6	131,5	169,68
Вінницька	6,4	7,3	7,6	9,2	9,5	148,44
Волинська	14,3	17,2	17,9	22,5	23,2	162,24
Дніпропетровська	54,3	67,2	38,9	46,2	48,7	89,69
Донецька	15,4	18,4	15,1	23,3	24,5	159,09
Житомирська	14,1	16,5	17,8	21,4	22,5	159,57
Закарпатська	11,1	13,5	14,4	19,3	19,2	172,97
Запорізька	38,4	45,7	48,8	60,2	65	169,27
Івано-Франківська	6,2	7,8	7,7	9,4	9,6	154,84
Київська	27,9	32,2	65,3	73,2	75,6	270,97
Кіровоградська	8,5	10,5	6,8	8,4	8,3	97,65
Луганська	12,7	15,7	17,2	21,2	22,0	173,23
Львівська	21,5	26,3	27,8	33,4	34,8	161,86
Миколаївська	45,9	50,9	34,4	40,8	39,6	86,27
Одеська	44,2	55,8	53,5	68,8	72,7	164,48
Полтавська	6,4	7,9	7,6	9,3	9,6	150,00
Рівненська	17,8	21,9	23,3	27,8	29,2	164,04
Сумська	6,4	7,6	8,1	9,8	10,2	159,38

Тернопільська	6,8	8,4	8,7	10,6	11,1	163,24
Харківська	11,9	14,8	16,2	19,4	20	168,07
Херсонська	119,7	140,5	177,5	235,4	230,7	192,73
Хмельницька	5,1	6,2	6,4	7,8	8,2	160,78
Черкаська	16,1	20,4	13,5	16	16,5	102,48
Чернівецька	5,5	6,1	6,3	7,5	7,8	141,82
Чернігівська	12,8	14,7	16,1	19,3	19,9	155,47
Усього	606,9	729,6	774,8	950,8	969,9	159,81

Джерело: За даними Держводагентства України.

Значне зростання обсягів фінансування меліоративних систем у Київській області зумовлене модернізацією комплексу водогосподарських об'єктів, насамперед водосховищ та берегоукріплювальних споруд. У 2011 році порівняно з 2007-м (останній передкризовий рік) спад обсягів фінансування експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських меліоративних систем спостерігалося лише у Дніпропетровській (10,31 %) та Миколаївській (13,73 %) областях. Це є негативним чинником, оскільки і надалі в цих регіонах погіршується фізичний стан більшості інженерних споруд меліоративних систем.

Деякі фази реформування аграрної сфери й земельних відносин призвели до виникнення непрозорих умов використання міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які обслуговують меліоровані території.

Невизначеність щодо ідентифікації прав та форм власності на такі споруди гальмує процес їхнього інвестування, оскільки низька інвестиційна привабливість цих об'єктів якраз і зумовлена несформованістю інституціонального середовища їх використання. Значна кількість проблем, пов'язаних з інвестуванням проектів модернізації та реконструкції міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд меліорованих територій, пояснюється пасивністю органів місцевого самоврядування в напрямі залучення стратегічних інвесторів, створення прозорих умов використання цих споруд нинішніми власниками сільськогосподарських угідь та водних об'єктів, з якими ці споруди межують. Державою не розроблено також відповідних важелів стимулювання процесів модернізації, реконструкції й технічного переоснащення гідротехнічних споруд меліорованих територій [3, 2].

На рисунку 2 наведено проблеми інвестиційного забезпечення розширеного відтворення осушувальних та зрошувальних систем, а також реінжинірингу сільськогосподарських угідь у зонах зрошення й осушення.

Загострення глобальної продовольчої кризи, зумовленої постійним зростанням населення планети та виснажливим використанням сільськогосподарських угідь в окремих країнах світу, потребує максимального залучення у продуктивний господарський оборот тих площ земель, які були виведені з обробітку у зв'язку зі значними перекосами у відтворювальній структурі національних господарств, що традиційно були одними з основних виробників продовольства. До таких країн належить і Україна, де значні площі угідь активно використовувались у відтворювальному процесі завдяки здійсненню масштабних меліорацій.

Основу меліоративних систем у зоні осушення становлять міжгосподарські та внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд. Міжгосподарські гідротехнічні споруди знаходяться в державній власності, оскільки забезпечують водорегулювальний режим у зоні осушення й у системах водопостачання в цілому. Внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд на осушених землях у докризовий період (початок 90-х років) належали сільськогосподарським підприємствам та утримувалися за їх рахунок. Найвідчутніші деформаційні процеси в аграрному секторі відбулися в зоні Полісся, що спричинило ліквідацію переважної більшості сільськогосподарських підприємств. Землю останніх було розпайовано між колишніми їх членами, що позбавило внутрішньогосподарські мережі єдиного господаря і призвело до перебоїв фінансування їх реконструкції та модернізації. Вихід із ладу внутрішньогосподарських мереж зумовив зниження врожайності основних сільсь-

когосподарських культур у зв'язку з розбалансуванням гідрологічного режиму на цих землях [7, 9].

Перспективи підвищення врожайності сільськогосподарських культур у зоні осушення пов'язуються з модернізацією не лише міжгосподарських, а також внутрішньо-

господарських гідротехнічних споруд. Частина останніх після ліквідації сільськогосподарських підприємств була передана на баланс місцевих рад, які не в змозі профінансувати не те що модернізацію, а й технічне переоснащення цих споруд.

Рис. 2. Проблеми інвестиційного забезпечення розширеного відтворення зрошувальних мереж та реінжинірингу зрошуваних земель

Важливим напрямом відновлення продуктивного стану внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд стало б об'єднання зусиль власників земельних паїв, які знаходяться в зоні їх потенційної дії. Таке об'єднання зусиль може відбутися в разі створення асоціацій землекористувачів на осушених територіях або інших видів державно-приватного партнерства з метою консолідації та централізації інвестиційних ресурсів для модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд. Рушієм входження власників паїв до таких видів об'єднань є їхнє намагання підвищити продуктивність використання осушених угідь поліпшенням водорегулювального режиму.

З викладеного вище випливає висновок про те, що держава залишається основним

інвестором міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд у зоні осушення, що не дає змоги повною мірою забезпечити їхню комплексну модернізацію й тим самим інтенсифікувати сільськогосподарське виробництво на цих територіях. Перспективи нарощування обсягів фінансування міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд пов'язуються з поширенням угод державно-приватного партнерства щодо їх експлуатації.

Вагомими джерелами підвищення інвестиційного потенціалу модернізації водогосподарської інфраструктури та відтворення водно-ресурсного потенціалу є збільшення надходжень від виконання цілого ряду водогосподарських і екосистемних послуг на платній основі, перелік яких необхідно розширити.

Проведені дослідження існуючого інституціонального забезпечення інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів (гідромеліоративних, гідротехнічних, гідроенергетичних) й аналіз реального стану інвестиційного забезпечення потреб водного господарства та інших сегментів водогосподарського комплексу дають підстави стверджувати, що якісне поліпшення експлуатації об'єктів водогосподарської інфраструктури й відтворення водно-ресурсного потенціалу стане можливим за умови розширення спектра форм і джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування. На відміну від інших сфер національного господарства, у сфері водокористування діють численні інституціональні обмеження, які не дають можливості застосувати традиційні підходи щодо інвестиційних проєктів модернізації та реконструкції водогосподарських об'єктів, а також відтворення природних і штучних водних джерел (рис. 3).

Такі інституціональні обмеження (перебування більшості водних об'єктів у державній власності, водогосподарських – у державній та комунальній, відомчий принцип управління водними ресурсами) вимагають застосування різноманітних форм й інструментів інвестиційного забезпечення, які ґрунтуються на партнерських відносинах держави (територіальних громад) і суб'єктів водогосподарського підприємництва, а також фінансово-кредитних установ та громадських організацій.

Поступовий перехід системи управління водними ресурсами на басейновий принцип зумовив створення в різних регіонах басейнових управлінь, які разом із державними водогосподарськими організаціями здійснюють державну політику в галузі раціонального використання, відтворення й охорони водних ресурсів.

Перераховані суб'єкти управління водними ресурсами мають стати активними учасниками інвестиційного процесу у сфері водокористування, зокрема: забезпечувати конкурентні умови при виборі операторів надання водогосподарських та екосистем-

них послуг, встановлювати статутні й нестатутні взаємозв'язки із суб'єктами підприємницької діяльності, які працюють у сфері господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, контролювати використання водних та водогосподарських об'єктів, які експлуатуються на основі угод оренди й концесії, брати участь в оцінці вартості водних об'єктів і встановлення ставок орендних та концесійних платежів [3]. Враховуючи те, що водні ресурси є матеріально-речовою складовою готової продукції й забезпечувальним виробничий процес компонентом у багатьох секторах національного господарства, на процеси інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури, а також відтворення водно-ресурсного потенціалу суттєво впливають галузеві особливості водокористування, де вплив інституціональних суб'єктів водогосподарської діяльності є обмеженим.

З огляду на це безпосередню участь у процесах інвестиційного забезпечення сфери водокористування мають брати регіональні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів, щоб упереджувати прояви порушення суб'єктами господарської діяльності природоохоронного й природо-ресурсного законодавства.

Досвід попередніх років показав, що існуюча структура джерел інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції інфраструктури водозабору, водопідготовки й очищення зворотних вод не дає очікуваного результату, оскільки суб'єкти господарювання – водокористувачі (частка власних коштів превалює в структурі капітальних видатків на раціоналізацію водокористування) не в змозі в повному обсязі профінансувати потреби запровадження водоощадного устаткування та реконструкції об'єктів водогосподарської й водоохоронної інфраструктури. Можливості державного і місцевих бюджетів (у тому числі фондів охорони навколишнього середовища) є ще більш обмеженими.

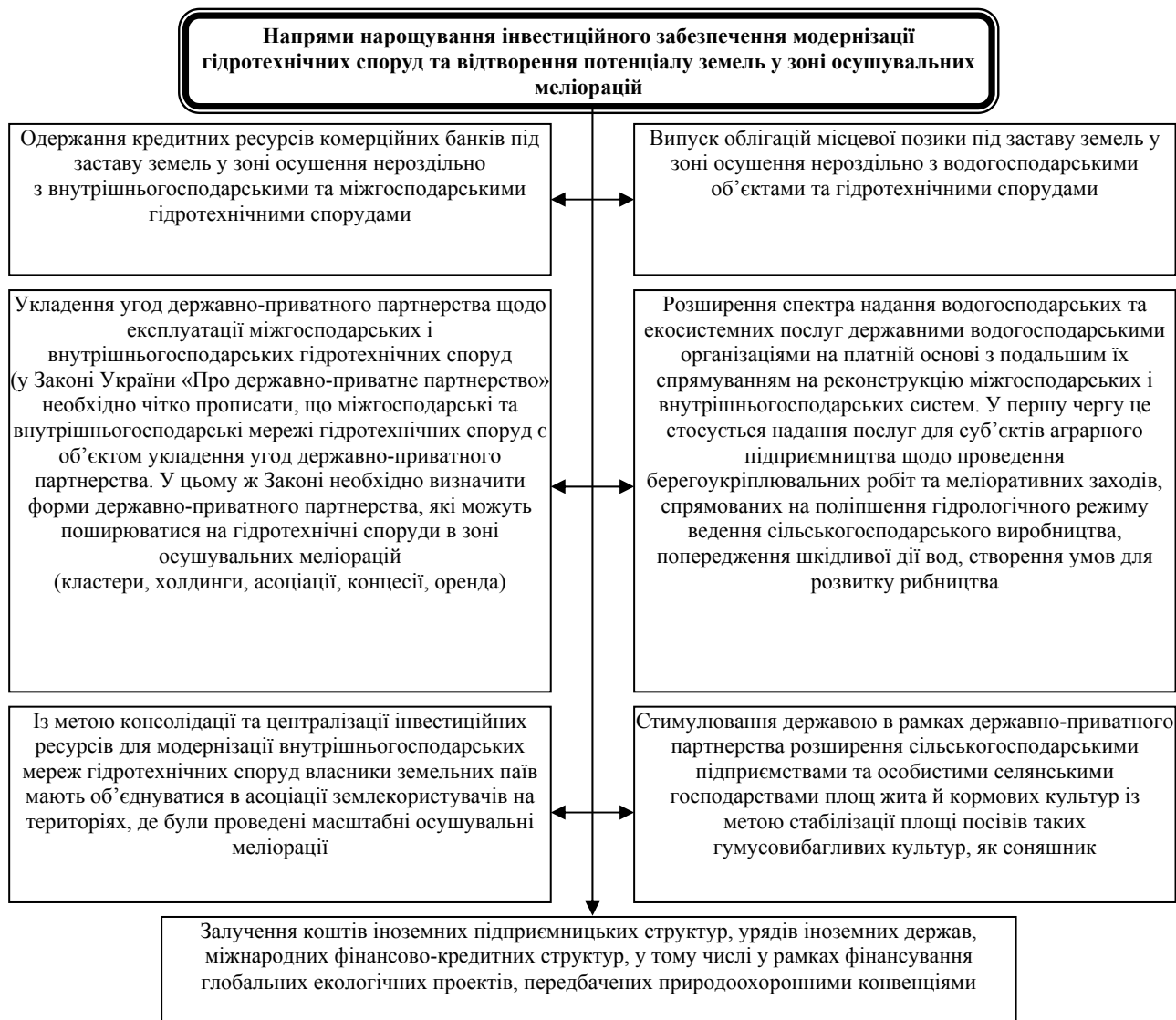

Рис. 3. Напрями нарощення інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд та відтворення потенціалу земель у зоні осушувальних меліорацій [9]

Наявність численних інституціональних обмежень (превалювання державної та комунальної форми власності на водогосподарські й водні об'єкти) не дають можливості на порядок збільшити обсяги прямих і портфельних іноземних інвестицій, а також активізувати банківське кредитування щодо надання фінансових ресурсів для відновлення потенціалу зрошувальних та осушувальних систем, реконструкції водопровідно-каналізаційного господарства, запровадження оборотних систем водопостачання у промислових підприємствах, екологічного реінжинірингу природних і штучних водних об'єктів, використання яких тривалий період не відповідало існуючим екологічним та виробничо-технічним регламентам.

Значні втрати галузі водного господарства пов'язуються з тим, що адміністративна

вертикаль управління водогосподарськими організаціями не дає можливості останнім швидко й результативно розширювати спектр надання водогосподарських та екосистемних послуг і встановлювати партнерські відносини із суб'єктами підприємницької діяльності. Існуюча система фінансування державних водогосподарських організацій не тільки не закладає необхідних стимулів для найефективнішого освоєння бюджетних коштів, а й надалі зберігає рецидив їхнього проїдання та не створює підґрунтя для залучення інвестиційних ресурсів фінансово-кредитних установ і підприємницьких структур для відтворення природних водних об'єктів та технологічної реконструкції водорегулювальних і водозабезпечувальних систем. Активізувати інвестиційну діяльність можна було б залученням капітальних

вкладень приватного бізнесу у відтворення тих водогосподарських об'єктів, ефективна діяльність яких знаходиться на перетині інтересів цих структур та водогосподарських організацій, які реалізують державну політику в галузі раціонального використання, відтворення й охорони водних ресурсів.

Низький рівень інвестиційного забезпечення водогосподарських і водоохоронних проектів пов'язаний також із численними інституціональними суперечностями як у системі управління водними ресурсами та водогосподарськими організаціями, так і в системі перерозподілу водної складової продуктивних сил.

Кошти державного й місцевих бюджетів і власні кошти підприємств нині залишаються основними джерелами інвестування проектів модернізації та реконструкції систем водопостачання й водовідведення, а також відтворення, відновлення та охорони водних ресурсів. Інституціональне підґрунтя інвестиційного забезпечення сфери водокористування не сприяє залученню коштів приватних підприємницьких структур і міжнародних фінансово-кредитних установ, що не дає можливості повною мірою здійснювати техніко-технологічну перебудову об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури.

Незадовільне розв'язання проблем залучення інвестиційних ресурсів у сферу водокористування пов'язується зі збереженням у загальному вигляді рудиментів адміністративно-командної системи управління водним господарством, непрозорістю умов перерозподілу водогосподарської власності й надання природних водних об'єктів у довгострокове та короткострокове користування, а також із відсутністю законодавчого закріплення розширеного переліку видів водогосподарської, водовідтворювальної й водоохоронної діяльності, в якому можуть укладатися угоди державно-приватного партнерства.

Висновки. Враховуючи те, що в зоні осушувальних меліорацій у структурі виробників сільськогосподарської продукції домінують особисті селянські господарства, необхідним є їх об'єднання в неприбуткові організації для спільного використання та реконструкції гідротехнічних споруд. Най-

прийнятнішою формою таких організацій є обслуговуючий кооператив, мета створення якого – не одержання максимального прибутку, а об'єднання зусиль особистих селянських господарств для реконструкції внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які обслуговуватимуть угіддя учасників даного утворення. Тому саме кооператив має укладати угоду про одержання іпотечного кредиту під заставу земель нероздільно з гідротехнічними спорудами, які належать особистим селянським господарствам. Кінцевою метою є відновлення сприятливого водного режиму сільськогосподарського виробництва на землях особистих селянських господарств – учасників кооперативного утворення.

Сільськогосподарські підприємства, які об'єднують земельні й майнові паї селян, одержавши в оренду від місцевих сільських рад внутрішньогосподарські гідротехнічні споруди, мають можливість накопичити інвестиційні ресурси для їх модернізації та підвищення тим самим ефективності сільськогосподарського виробництва випуском облігацій. Тим більше в окремі роки практика випуску підприємствами такого виду цінних паперів набула значного поширення. Такі облігації можуть бути випущені під заставу осушених сільськогосподарських угідь. Це дасть можливість залучити фінансові ресурси для відновлення в робочому стані меліоративних систем і підвищити врожайність основних сільськогосподарських культур.

Нарощування обсягів інвестиційного забезпечення проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення гідротехнічних споруд меліоративних систем сек'юритизацією активів (випуском цінних паперів) має відбуватися за безпосередньої участі державного земельного банку. Саме цій фінансово-кредитній установі мають бути передані активи (гідротехнічні споруди й осушені землі) для випуску облігацій, і ця установа має бути андерайтером при їх розміщенні на фондовому ринку. Рішення про випуск таких облігацій прийматимуть місцеві ради, на балансі якої знаходиться значний обсяг меліоративних фондів та земель комунальної власності.

Список використаних джерел

1. Бусел Р. Фінансово-економічні аспекти орендного водокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій / Р. Бусел // Економіст. – 2013. – № 9. – С. 53–55.
2. Голян В.А. Інституціонально-економічні механізми регулювання природокористування / В.А. Голян // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць]. – К.: Наук.-дослід. екон. ін.-т. МЕУ, 2006.– Вип. 2 (57) . – С. 24–30.
3. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні / [за наук. ред. акад. НААН, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2015. – 72 с.
4. Економічні механізми національної екологічної політики в системі сталого розвитку України / [Веклич О.О., Кобзар О.М., Колмакова В.М та ін.]; за наук. ред. проф. С.О. Лизуна / ДУ «ІЕПСП НАНУ». – К., 2014 – 280 с.
5. Капіталізація природних ресурсів: моногр. ; за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2014. – 268 с.
6. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доп.; за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2014. – 776 с. – (Водні ресурси. – С. 301–322).
7. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання: моногр. ; за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2013. – 304 с.
8. Формування рентних відносин у водному господарстві України: моногр. ; за заг. ред. акад. НААН, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСП НАН України, 2014. – 306 с.
9. Хвесик М.А. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій: сучасна практика, пріоритети та методи / М.А. Хвесик, В.А. Голян, І.В. Андрощук // Економіст. – 2014. – № 1. – С. 4–13.
10. Assessment of cost recovery through water pricing. EEA Technical report. No 16/2013. – Denmark, 2013. – 128 p.
11. Australian government Bureau of Meteorology [Електронний ресурс] / Бюро метеорології. – Режим доступу : <http://www.bom.gov.au/index.php?ref=logo>.
12. Australian government Department of the Environment [Електронний ресурс] / Департамент охорони навколишнього середовища. – Режим доступу : <http://www.environment.gov.au>.
13. Australian government National water commission [Електронний ресурс] / Нац. водна комісія. – Режим доступу : <http://www.nwc.gov.au>.
14. Australian government National water market [Електронний ресурс] / Національний ринок води. – Режим доступу : <http://www.nationalwatermarket.gov.au/about/products.html#terms>.
15. ETFs vs Indexes – Invest in an Index or ETF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://etf.about.com/od/etfbasics/a/etf_vs_index.htm.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016 р.

*

УДК 332.025.12:330.101:631

**В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Н.Л. НОВІКОВА, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри
Київський національний торговельно-економічний університет**

Удосконалення державного регулювання економічних інтересів аграрної сфери

Постановка проблеми. Аграрна політика (мистецтво управляти аграрною сферою) як конструкційна схема поведінкових характе-

ристич, а також система взаємодії державних органів й уповноважених ними інституційних утворень щодо упорядкування інституційного середовища реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання повинна спрямовуватися на забезпечення ста-

© В.П. Рябоконт, Н.Л. Новікова, 2016

лого розвитку агросфери. Основу концептуальних засад здійснення галузевої аграрної політики становить ідейне підґрунтя стосовно необхідності забезпечення ефективної взаємодії існуючих і обґрунтованого підходу до створення нових нормативно-регуляторних актів у царині забезпечення упорядкування господарських взаємодій учасників ринку. Удосконалення аграрної політики у механізмі державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання аграрної сфери позиціонується як об'єктивна необхідність. Серед сфер удосконалення слід виділити: сферу регуляції виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в сегменті дрібного (незарєєстрованого) бізнесу; формування організованого агропродовольчого ринку й прозорих каналів збуту продукції; розподілу ресурсів державної підтримки сільгоспвиробників; упорядкування механізму фінансового регулювання та системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Також упорядкування потребує законодавче оформлення заходів державного регулювання, які нині розмиті по різних законодавчих актах й нерідко дублюють один одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам державного регулювання економічних інтересів аграрного сектора, ефективності застосування їх механізмів та напрямів його удосконалення приділено значну увагу в працях вітчизняних учених, зокрема В.Г. Андрійчука [1], М.В. Гладія [2], І.Г. Кириленка [4], М.Ф. Кропивка [3, 5], Ю.Я. Лузана [6], Ю.О. Лупенка [7,15], А.А. Мазаракі [8], М.Й. Маліка [9], В.Я. Месель-Веселяка [7], О.М. Могильного [10], П.Т. Саблука [11], В.П. Ситника [12], О.Г. Шпикуляка [13], О.М. Шпичака [14], В.В. Юрчишина [16] й інших.

Мета статті – охарактеризувати сутність і актуальність проблеми удосконалення державного регулювання економічних інтересів аграрної сфери.

Виклад основних результатів дослідження. В національній економіці й аграрній сфері зокрема все ще продовжується трансформація інтересів, а також становлення державної регуляторної політики у контексті їхньої адаптації до ринкового середовища.

Тому замість безпосереднього регулювання економічних інтересів переважна частина зусиль витрачається на організацію та здійснення цього процесу. Усунення даного парадокса є проблемою, розв'язання якої позиціонується нами як об'єктивна необхідність для досягнення хоча б відносної сталості системи державного регулювання економічних інтересів.

Державне регулювання економічних інтересів у контексті врахування українського аграрного сьогодення повинно бути змінене через дві основні причини, які визначають загальні контури розвитку аграрної сфери – це, зокрема:

утвердження приватної власності на предмети і засоби праці (землю, майно, худобу тощо);

унормування ситуації, яка пов'язана із системною депопуляцією на селі та катастрофічним падінням престижності праці на землі й життя на селі.

Оптимізувавши механізми регулювання аграрної сфери у контексті врахування цих двох позицій, держава зможе розраховувати на збереження села та закріплення за агро-виробничою системою статусу високопродуктивного, високодохідного, соціально спрямованого сегмента національної економіки.

У розробці й запровадженні заходів державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання аграрної сфери, зокрема агентів ринку, які забезпечують продовольчу безпеку та розвиток сільсько-територіальних утворень, особливу увагу слід звернути на ознаки загальної трансформаційної динаміки. У даному випадку підприємства зазначеного типу прагнуть до ситуації, яка б надала можливість набуття статусу, за якого з'явиться можливість одержувати рівновеликий прибуток на рівновеликий капітал – це стратегічна мета, хоча досягнення якої є проблемою, але намагання має місце. Для її досягнення потрібні обов'язкова державна підтримка виключно регуляторного спрямування – без втручання в господарську діяльність і без надання необґрунтованих, неринкових преференцій. Таким чином, об'єктом державного регулювання є економічні інтереси суб'єктів госпо-

дарювання й створювані задля цього державою економічні правила гри.

Необхідно зазначити, що економічні інтереси суб'єктів господарювання слід вважати об'єктом державної регуляторної політики як на рівні здійснення управлінського впливу держави та її інститутів, так і на рівні саморегулювальних конструкцій. Зміст концептуальних положень регулювання економічних інтересів формується нами, виходячи із сучасних аспектів розвитку підприємницьких структур та засад їх функціонування в інституційному ринковому середовищі. Головним складником або базисним ідейним підґрунтям згаданої концепції є оцінка реалій формування-реалізації економічних інтересів як об'єкта регулювання. Згадана концепція, або бачення шляхів розв'язання піднятої проблеми, має бути структурована за такими напрямками:

методологія оцінки й визначення економічних інтересів суб'єктів господарювання за структурними напрямками їх реалізації;

визначення функціональної спрямованості економічних інтересів (використання виробничих ресурсів; розробка і запровадження інновацій; залучення робочої сили й інституціоналізація господарських відносин).

Державне регулювання економічних інтересів необхідно здійснювати з максимальним урахуванням позицій усіх без винятку учасників ринку – від виробника до споживача – це дасть змогу справедливо перерозподіляти вартості між ринковими агентами. Одним із аспектів – мінімізація такого національного повсякдення як ситуація, коли безпосередні виробники, несучи левову частку витрат виробництва, не маючи «доступу» до каналів збуту продукції, що особливо спостерігається у тваринництві, одержують мінімум прибутку. Це не дає їм можливості здійснювати розширене відтворення виробництва. В контексті наступних аналітичних підтверджень і обґрунтування нашого бачення концептуальних положень відповідної державної регуляторної політики не можна не зазначити, що вартість виробництва сільськогосподарської продукції має тенденцію до постійного здорожчання. Разом з цим, падіння цін на продукти, вироблені в аграрній галузі, особливо в рослинництві, деструк-

тивно впливає на ефективність виробництва. Зокрема, виробники, які позбавлені доступу до експортних каналів збуту, мають великі проблеми з ефективністю, тому тут потрібна державна підтримка у контексті саме регулювання економічних інтересів. Причому тут слід звернути увагу на необхідність створення такого регуляторного поля, яке б спрямовувало зусилля й ресурси на мінімізацію втрат виробників від системного зростання ціни виробництва (собівартості) та зниження відтворювальної здатності внутрішніх цін.

Економічні інтереси господарювання, а отже, суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від форми власності, є головним детермінуючим складником можливих і неявищих ефектів. Це пов'язано з тим, що сільське господарство як системоутворювальна в усіх відношеннях галузь національної економіки забезпечує життєдіяльність людини. Вона є базою для розвитку сільських територій та «упорядником» життя селян. Стосовно України – це фактично аксіома, яка не потребує додаткової аргументації, тому й державне регулювання економічних інтересів має бути особливим, специфічним і конструктивним.

Останніми роками продуктивність праці в аграрній сфері дещо підвищилася, але реальні доходи виробників знизилися. Цей парадокс може бути усунений лише запровадженням дієвої, адаптованої до вітчизняних реалій, політики державного регулювання економічних інтересів. У однойменній концепції слід звернути увагу на таке явище, як період обороту капіталу, адже діяльність сільськогосподарських підприємств характеризується повільним рухом капіталу й низькою господарською маневреністю, тобто невисоким рівнем обігу обігових коштів, а це означає низьку прибутковість на вкладений капітал і норму прибутку, значно нижчу за середню по економіці. Звідси й нижчий на 25% рівень заробітку у селян порівняно з загальним державним показником.

Державні органи повинні забезпечити відповідними економічними регуляторами необхідність пріоритетного розвитку агропромислового виробництва та сільських територій. Слід на державному рівні стимулювати системний процес упровадження новітніх

технологій як передвісника справедливого перерозподілу вартостей в аграрній галузі. Потрібно сприяти забезпеченню інвестиційної привабливості сільського сектору.

Формування ефективного, конкурентоспроможного агробізнесу – системи, в якій головним чином реалізуються економічні інтереси, значною мірою залежатиме від функціональності, дієвості й зрозумілості конструкції державного регулювання економічних інтересів. Нині головне завдання – гармонізація відносин власності, конструктивізація системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, упорядкування організаційно-господарських відносин і розбудови ефективного механізму мотивації праці. Це проблеми повинен розв'язати механізм регулювання економічних інтересів, у тому числі за рахунок запровадження необхідних інституцій державної політики.

Інституціоналізована свого часу економічна реформа аграрної сфери, яка мала здійснити кардинальну переорієнтацію економічних інтересів суб'єктів господарювання, повинна була перевести їх на запровадження суворого дотримання принципів комерційного госпрозрахунку. Сільськогосподарські структури в ідеалі повинні були стати, й це завдання не знято і нині з порядку денного, конкурентоспроможними, економічно стійкими, а міжгалузеві відносини – збалансованими. Розв'язання цього завдання у ракурсі реконструювання системи державного регулювання економічних інтересів є обов'язковим атрибутом подальшого поступу галузі в глобальному світі ринку.

Потрібно насамперед:

стабілізувати доходи населення, підвищивши таким чином сміність ринку;

адаптувати мікрорівневий та макрорівневий механізми управління агропромисловим виробництвом до умов ринку;

гармонізувати усі без винятку ланки галузевого господарського механізму в контексті різносторонніх економічних інтересів його учасників;

удосконалити інфраструктурний механізм ринку, особливо в частині забезпечення доступу виробників до зовнішніх ринків збуту;

реально запровадити кооперативну систему організації виходу на ринок дрібних товаровиробників – фермерів і господарств населення;

налагодити конструктивні взаємовигідні економічні відносини між сільським господарством та іншими ланками національної економіки;

завершити земельну реформу через формування ринку землі, посприявши реальній капіталізації земельного активу й включивши його в економічний оборот;

сприяти формуванню економічного механізму конкурентного типу, який уможливить системний прояв підприємницької ініціативи та захист прав власності;

забезпечити запровадження ринкового підходу до формування цін на сільськогосподарську продукцію, головною ознакою якого повинна стати підтримка регуляторними заходами міжгалузевого цінового паритету;

створити умови для утвердження реального, дійсного господаря на землі;

реформувати внутрішньогосподарські (внутрікооперативні) економічні відносини, створивши умови для високопродуктивної, вмотивованої на результат сільськогосподарської праці;

підвищити роль механізму державно-приватного партнерства у системі реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання.

У систему державного регулювання економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери повинен бути вбудований дієвий інституційний механізм і розроблені відповідні методичні положення їх оцінки у контексті врахування національних особливостей агрогосподарського обміну. Механізм має забезпечувати всебічну реалізацію взаємних очікувань учасників агроринкового обміну, незалежно від форм власності й видів економічної (виробничо-господарської) діяльності. Тут слід ефективно поєднати базисні (власність, влада, вартість, праця) та похідні (конкуренція, інфраструктура, ціна) інститути й інституції у контексті їхньої конструктивної взаємодоповнюваності для забезпечення, зокрема, справедливого перерозподілу вартостей – це головна, фундаментальна

проблема. Усе це забезпечуватиме створення сприятливих інституційних умов економічного зростання, а також інвестиційної привабливості галузі.

Необхідною умовою функціональності механізму державного регулювання є взаємодоповнюваність ринкових і державних регуляцій як основа взаємовигідної імплементації економічних інтересів. Разом із цим тут потрібна якісна економічна оцінка економічних інтересів суб'єктів аграрної сфери задля забезпечення прийняття економічно обґрунтованих, справедливих управлінських рішень у системі державного регулювання.

У заданому контексті пропонується застосування концепції збалансованої системи показників, в основі якої цілісне позиціону-

вання визначень рівня поточних ефектів господарської діяльності суб'єктів у зв'язку з можливими перспективами їх задоволення. Модельна схема згаданого методичного підходу дасть можливість встановити взаємозв'язок між основними показниками ефективності господарювання агропідприємств у контексті їх впливу на рівень досягнення цілей на ринку. Концептуальна схема пропонує методичні положення оцінок (дослідження) економічних інтересів суб'єктів господарювання потребує застосування так званого «блокового» підходу. Варто виділити блоки економічних інтересів та ефектів для визначення можливості прийняття конструктивних державно-регуляторних управлінських рішень (табл.).

Блокові сегменти оцінювання економічних інтересів суб'єктів господарювання аграрної сфери

Блок	Показник або об'єкт оцінювання	Результативна ознака регулювання
Економічний	Прибуток, рівень рентабельності, собівартість продукції, валова продукція (продуктивність праці)	Забезпечення достатності доходів і справедливого співвідношення витрат до рівня розширеного відтворення та задоволення мотиваційних очікувань працівників
Соціальний	Динаміка розбудови соціальної сфери і побутових умов життя й праці на селі	Рівень розбудови сільських територій, побутового обслуговування й соціальної інфраструктури, а також умов праці
Ринково-інфраструктурний	Інфраструктурні проекти з обслуговування аграрного виробництва й процесу взаємодії учасників ринку в системі «виробництво-обмін-розподіл-споживання»	Дієвість організаційних структур ринкової інфраструктури та рівень доступу безпосередніх виробників до організованих каналів збуту продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках
Інституційно-правовий	Інституційні умови агрогосподарювання та система їх нормативно-правового забезпечення на всіх рівнях	Адаптивність законодавчих норм до національного господарського буття та їхня відповідність традиціям господарювання на селі

Джерело: Розроблено на основі аналізу літературних джерел і емпіричних досліджень.

Методологічна ідентифікація і конструктивне поєднання запропонованих блокових сегментів оцінювання економічних інтересів є певною інституційною базою для вдосконалення методики, а головне – поліпшення інформаційного забезпечення їхнього державного регулювання.

Наведені сегменти й показники оцінювання інтересів суб'єктів господарювання дають можливість проведенням відповідної дослідницької роботи визначити рівень задоволеності потреб, а також дієвості державної регуляторної політики. Усі названі сегменти наслідують відповідний рівень ефективності, яка може бути оцінена в контексті аналізу шляхів та можливостей реалізувати

економічний інтерес у результаті відповідних соціально-господарських взаємодій.

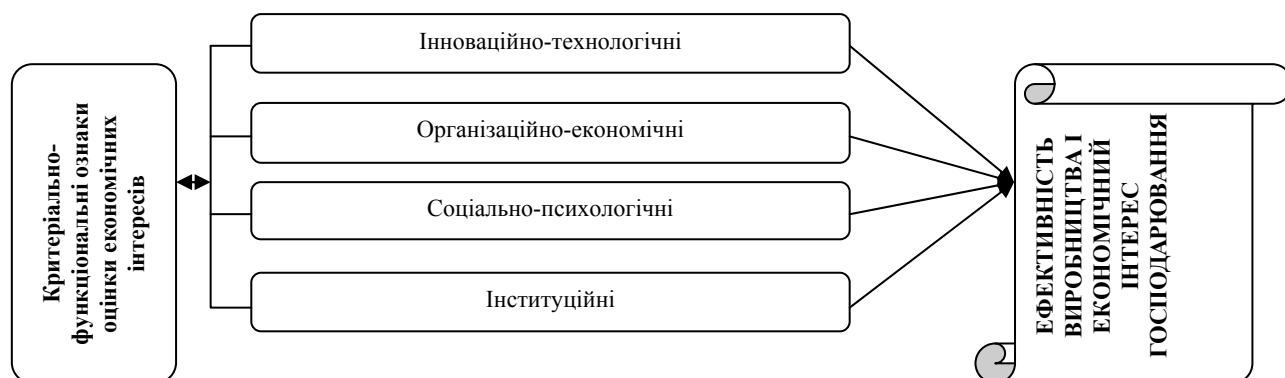
Практична значущість даних методичних положень полягає у тому, що вони дають обґрунтовану можливість забезпечити багатofакторну оцінку реалізації-регулювання економічних інтересів в аграрній сфері.

Разом із цим економічні інтереси, як економічна субстанція, об'єкт державного регуляторного впливу, реалізуються у контексті формування ефективності господарювання, оцінка якої дає вагомий підстави робити відповідні висновки щодо мотивацій підприємств, а також пріоритетів держави у галузі.

Важливим моментом, на нашу думку, є сприяння формуванню належного інституційного середовища розвитку господарюючих структур як основних складників у механізмі реалізації економічних інтересів суб'єктів господарсько-трудового процесу в будь-якому сегменті аграрного ринку. Однією з критеріальних характеристик необхідності визнання важливості цього питання є соціально-трудова складова, адже ефективний розвиток агропродовольчого комплексу у своїй основі забезпечує роботою значну частину працівників, тому формування

сприятливого інституційного середовища регулювання економічних інтересів має неабияке значення.

У розвитку аграрної галузі закладена значна соціально-економічна перспектива для економіки України, тому в розробці регуляторних заходів щодо економічних інтересів суб'єктів господарювання слід звертати увагу на оцінку наявних і перспективних ефектів бізнесу. В удосконаленні регуляторної політики важливу роль відіграють фактори та сфери оцінок ефективності державного регулювання економічних інтересів (рис.).

Фактори та сфери оцінок ефективності державного регулювання економічних інтересів в аграрній сфері

Джерело: Сформовано на основі методологічних узагальнень і власних досліджень авторів.

Будуючи систему державного регулювання економічних інтересів суб'єктів господарювання, необхідно звернути увагу на організаційні форми їх створення-функціонування як інституційну основу реалізації мотивацій, а також формування ефективності бізнесу. Підприємці різних форм господарювання й власності мають неоднакові підходи до наповнення ринку сільськогосподарською продукцією. Проте тут є чимало проблем, які позиціонуються у площині регулювання економічних інтересів і забезпечення доступу безпосередніх виробників продукції до організованого аграрного ринку. Слід запроваджувати відповідні мотиваціям виробників елементи державного регулювання економічних інтересів, зокрема в інфраструктурному забезпеченні виробництва-реалізації.

Як зазначають вітчизняні науковці, в макроекономічному вимірі щодо формування організованої системи наповнення аграрного ринку однойменною продукцією, малі та середні суб'єкти господарювання є недоста-

тньо організованими, тому усунення цього недоліку також необхідне. Цільовим орієнтиром зазначеного є сприяння їх кооперації, що створить можливість для формування великих партій сертифікованої продукції з перспективою виходу на зовнішні ринки. Також у цьому випадку можна розраховувати на доступ безпосередніх виробників до торговельної мережі великих супермаркетів, не звертаючись до посередників, що змінить умови перерозподілу доданої вартості, особливо у найбільш затратних галузях. Проте це можливо знову ж таки лише за умови об'єднання продукції у великі партії й поліпшення її якості. Для розв'язання цієї проблеми необхідно створювати обслуговуючі заготівельно-збутові кооперативи та логістичні центри зберігання продукції. Також слід створити сприятливі інституційні умови, щоб заінтересувати малих і середніх виробників продукції кооперуватися, тобто об'єднувати ресурси, що уможливить зміцнити позиції на ринку й одержувати додаткову частку доданої вартості за рахунок

участі у продуктових маркетингових ланцюгах.

На сучасному етапі особливого, а за умов розвитку аграрного ринку, зокрема на рівні організації бізнесу, в регуляторному плані, кооперація набуває вирішального значення, тому даний сегмент розбудови регуляторної політики необхідно посилювати. Безумовно, створення умов для стимулювання розбудови кооперативів є визначальним аспектом ефективності державної регуляторної політики у цій сфері.

Підсумовуючи викладене в аспектах оцінок ефективності господарювання та економічного інтересу як передвісника її забезпечення, зазначимо, що формування економічних інтересів відбувається безпосередньо в системі підприємницької діяльності. Це складний, багаторівневий процес, результати якого детерміновані зовнішніми мотиваціями (стимулами) – ринком, державою, глобальними інституційними утвореннями, а також стимулами внутрігосподарського порядку – поведінкою працівника, підприємця, структурою управління й техніко-технологічними параметрами виробництва. Таким чином, оцінка та імплементація дослідницького процесу щодо змістовної частини аналізу економічних інтересів аграрних підприємств здійснюється через оцінку господарсько-трудових мотивацій, а також результатів господарювання.

Регулювання економічних інтересів суб'єктів як складний, багаторівневий процес мікро-, мезо- і макrorівня повинне охоплювати широку гаму інституцій, а також

вписуватися в стратегію розвитку підприємництва загалом, що детермінуватиме позитивний інституційний ефект для аграрного сектора.

Висновки. В удосконаленні державної регуляторної політики стосовно економічних інтересів в аграрній сфері держава має чітко виділити основні напрями регулювання, що дасть змогу сконцентрувати зусилля й максимально приділити увагу найбільш потребуючим у регулюванні галузям, виробництвам, а також функціональним підсистемам агрогосподарського комплексу. Також необхідно започаткувати універсалізацію механізмів державного регулювання, але поряд із цим вони повинні враховувати національну агрогосподарську ідентичність, яка унормовує існування інституційно-специфічних підприємницьких укладів на селі.

Інституційний механізм реалізації економічних інтересів в аграрному підприємстві – це система правил, норм і традицій, за дією яких відбувається виробництво, обмін, розподіл, споживання сільськогосподарського товару. Він структурує відносини, потреби й ресурси для їх задоволення, за вартісного опосередкування ринком, тому удосконалення ринкового механізму повинно здійснюватися постійно та системно. В удосконаленні інституційного механізму регуляторної політики необхідно звернути увагу на впорядкування організаційно-економічних норм аграрної політики держави щодо стимулювання розвитку підприємництва на селі.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. Гладій М.В. Розвиток АПК України (регіональні особливості) / М.В. Гладій. – Львів, 2002. – 290 с.
3. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації: моногр.; за ред. М.Ф. Кропивка, В.В. Россохи. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015– 482 с.
4. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005 – 452 с.
5. Кропивко М.Ф. Організація управління аграрною економікою: моногр. / М.Ф. Кропивко, В.П. Немчук, В.В. Россоха та ін. ; за ред. М.Ф.Кропивка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008.– 420 с.
6. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: моногр. / Ю.Я. Лузан. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 472 с.
7. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ«ІАЕ», 2012. – 182 с.
8. Мазаракі А.А. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / [Мазаракі А.А., Корольчук О.П., Мельник Т.М. та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ.нац. торг.- екон. ун-т, 2010. – 718 с.
9. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 270 с.

10. *Могильний О.М.* Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
11. *Саблук П.Т.* Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва : моногр. / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 356 с.
12. *Ситник В.П.* Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2002. – 518 с.
13. *Шпикуляк О.Г.* Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 396 с.
14. *Шпичак О.М.* Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію: навч. посіб. / О.М. Шпичак, С.А. Стасіневич, О.В. Боднар. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 238с.
15. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.
16. *Юрчишин В.В.* Сучасні аграрні перетворення в Україні / В.В. Юрчишин – К.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАНУ», 2013. – 424 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016 р.

*

УДК 658.14:631:167.1(477)

**Ю.Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук, доцент,
голова Наглядової ради
Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України
О.Ю. ЛУЗАН, кандидат економічних наук,
заступник директора
ТОВ «Мостехагро»**

Капіталізація аграрного сектору України

Постановка проблеми. В сучасних умовах розв'язання проблем розвитку аграрного сектору України значною мірою пов'язано з утвердженням активної позиції власності суб'єктів господарювання та створенням на цій основі ефективної інституційної системи забезпечення фінансовими ресурсами, яка б враховувала специфіку функціонування галузі.

Дослідження показують, що протягом останніх років аграрний сектор розвивається без створення сприятливого економічного середовища в умовах значного скорочення прямої підтримки за рахунок державного бюджету, поетапної відміни пільгових умов оподаткування і згортання інвестування, що суттєво обмежує фінансові ресурси. Незавершеність більшості складових аграрної реформи, прогресування монополізму та інших негативних тенденцій не дає можливості максимально використати значний аграрний потенціал для ефективної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, забез-

печити формування необхідних обсягів власних фінансових ресурсів, спроможних забезпечити відтворювальний процес як наступний конкурентний розвиток.

Важливою проблемою є те, що в державі нині відсутня методика обґрунтованого визначення результатів фінансової діяльності сільгоспвиробників, яка б враховувала нестабільність національної грошової одиниці й сповільненість обороту капіталу, тому формується хибна оцінка їхнього фінансового стану, що негативно впливає на поведінку інститутів держави в питаннях регулювання аграрної економіки.

У такій ситуації на перший план фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору об'єктивно виходить необхідність створення сприятливих умов для активізації залучення кредитних ресурсів, без участі яких агропромислове виробництво ефективно працювати не може. Але їхня надвисока вартість і значна обмеженість ліквідної заставної бази для гарантій кредитозабезпечення суттєво ускладнюють доступ сільгоспвиробників до кредитних ресурсів.

© Ю.Я. Лузан, О.Ю. Лузан, 2016

Світовий досвід показує, що найефективнішим сучасним інструментом залучення сільгоспвиробниками кредитних ресурсів є широке використання механізмів іпотеки (застави) нерухомості й передусім земельних ділянок. Разом з тим відсутність інституційних механізмів наділення нерухомості необхідними ознаками для утвердження її як функціонального капіталу не роблять аграрні активи необхідним об'єктивним джерелом для створення нових капіталів.

Світова практика підтверджує, що капітал, одержаний у процесі прозорої господарської діяльності та приватизації, є легітимною функціональною субстанцією, яка при відповідних умовах реєстрації й оцінок не ховається в офшорних зонах, є надійно захищеним законом та при професійному менеджменті в умовах забезпечення необхідних економічних свобод у державі стає фундаментом подальшого розвитку.

Незадовільна ситуація з утвердженням аграрних активів суб'єктів господарювання як функціональних капіталів вимагає поглиблення теоретичних досліджень із метою прискореного створення їх нових складових, насамперед формуванням стабільної ринкової системи фінансового забезпечення потреб агропромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем розвитку фінансового забезпечення аграрного сектору зробили вітчизняні вчені-економісти В.Г. Андрійчук [1], Ю.О. Лупенко [6], П.Т. Саблук [9], О.І. Киреев [5], С.В. Гринчук [2], М.Й. Малік [7,8], О.Г. Шпикуляк [11], якими здійснено наукові оцінки й окреслено інституційні чинники капіталізації аграрного сектору.

Мета статті – дослідити сучасний стан капіталізації аграрного сектору економіки, окреслити проблеми його фінансового забезпечення в Україні та запропонувати авторське бачення побудови системи іпотечного кредитування сільгоспвиробників.

Виклад основних результатів дослідження. У країнах ринкової економіки, земельні ділянки, все рухоме і нерухоме майно населення та суб'єктів господарювання, як правило за гармонізованими стандартами закріплені у відповідних документах і ре-

єстрах, мають відповідні характеристики й економічні оцінки та на підставі формалізованих законами інституцій надійно захищені правом власності. Це дає підстави таким активам одержати властивості функціонального капіталу, стати легітимним предметом економічних відносин, зокрема надійним інструментом для залучення додаткового фінансування у вигляді кредитів й інвестицій. Таким чином створюють необхідні умови для формалізації наявних активів як джерело для одержання нових капіталів.

Крім того, чітка персоніфікація та об'єктивна економічна оцінка активів стали прозорою базою для оподаткування, організації обґрунтованих орендних й інших відносин власності, сприяють впорядкуванню боргових зобов'язань, створюються економічні та правові умови для розвитку фондового ринку.

В Україні поки що базовий об'єктивний закон ринку про власність більше як за 20 років державотворення ще не одержав своєї повної інституціоналізації через незавершеність і недосконалість аграрної політики, законодавчої й нормативної бази; відсутність адаптованих до світових методик виробничих, технічних, економічних, екологічних та інших характеристик, об'єктивних економічних оцінок й обліку для порівняння активів; недосконалу систему інститутів реєстрації власності, а правова система ще не стала надійним захисником власності. В результаті бізнес та суспільство так і не одержали очікуваних можливостей не лише в питаннях повної легалізації й надійного захисту прав власності з боку державних інститутів, але також перетворили наявні активи у функціональні капітали. В економіці присутні такі негативні тенденції, як диспаритет цін, непрозора приватизація, значна втрата активів населенням у процесі приватизації майна з використанням ваучерів, нерозвинена іпотека, неправовий перерозподіл власності (рекети), відсутність ринку цінних паперів та інші явища, які не тільки викривлюють ринкове середовище, але загалом формують нелегальну економіку (за різними оцінками в межах 50%), яка за великим рахунком функціонує поза правовим полем.

Недозадокументована, недозафіксована і недообґрунтована оцінка власності та наявність значної кількості фактів одержання її за сумнівними схемами нині значною мірою обумовлює нелегітимність активів, які ще недостатньо гарантовано захищені правом власності, що не є привабливим для потенційних вітчизняних і зарубіжних партнерів по бізнесовій діяльності, банків, інвесторів, інших фінансових посередників, що суттєво обмежує формування нових капіталів для конкурентного розвитку національної економіки.

За таких обставин стають зрозумілими тенденції, чому за період незалежності Україна переважно одержувала кредити від МВФ, Світового банку, ЄБРР, інших міжнародних фінансових інститутів під державні гарантії, що не може бути безперечним позитивним чинником для розвитку національного господарства, обмежуючи прямі інвестиції безпосередньо в системи підприємницької діяльності.

Поряд із зазначеними загальнодержавними проблемами інституціоналізації власності, в аграрному секторі має місце ряд інших додаткових і специфічних негативних тенденцій. Зокрема, проведене паювання власності, не оціненої за уніфікованими стандартами в колишніх колгоспах і радгоспах та не зареєстрованої належним чином у відповідних загальнодержавних реєстрах, проведення ряду необґрунтованих індексацій власності призвело не тільки до викривлень в оцінках активів, але й до масової руйнації та розкрадання рухомого і нерухомого майна, що значно послабило матеріально-технічну базу сільського господарства та знизило рівень легітимності активів.

Наявні частки колишніх колективних сільгосппідприємств і радгоспів не менше 50 %, визначених законодавством в акціонерних капіталах приватизованих підприємств харчової та переробної промисловості й агропромислового сервісу, в процесі трансформацій у переважній своїй масі за різними неправомірними схемами були втрачені для селян-пайовиків. Це призвело не тільки до формування нелегітимної, неадекватної та шкідливої структури власників акціонерних капіталів, але й до ускладнення побудови

міжгалузевих інтегрованих відносин усередині аграрного сектору через неможливість використання механізмів корпоративного управління та до монополізації окремих видів діяльності підприємств аграрного сектору на регіональних рівнях.

У результаті у будь-який час можна піддати сумнівам правомочності відповідної власності й привести до судових переглядів її легітимності.

Все це стало також наслідком ігнорування владою вимог законодавства щодо проведення суцільного сільськогосподарського перепису. Адже не секрет, що нині в результаті трансформацій багато будівель, споруд, інших основних засобів відображені у відповідних балансах і активах суб'єктів, є непридатні для виробничих цілей та мають статус «сумнівних» капіталів.

Особливо складною ситуація з оцінками і реєстрами об'єктів власності, включаючи присадибні земельні ділянки, залишається в особистих селянських господарствах, дачних кооперативах та в інших дрібних власників на селі, які задокументовані й зареєстровані за старими не гармонізованими стандартами, що не забезпечує необхідну легітимність активів і наділення їх ознаками функціонувальних капіталів. Це не дає змоги сільському населенню відчутти себе повноцінними власниками та заінтересованими учасниками сучасного ринкового господарства.

Разом із тим господарства населення є важливими постачальниками продовольства, насамперед для внутрішнього ринку, де за даними статистики у 2014 році було вироблено 45 % продукції сільського господарства, в тому числі 55% продукції тваринництва, 97 – картоплі, 86 – овочів, 83 % плодів і ягід, не маючи доступу до кредитних ресурсів, інвестицій, коштів державного бюджету й інших видів фінансових послуг.

Суттєвої інституціоналізації в аграрному секторі вимагає капіталізація інтелектуальної власності, патентування та система правового захисту економічних інтересів вітчизняних учених, винахідників і новаторів агропромислового виробництва.

Але на нинішній час найбільшою проблемою в аграрному секторі є те, що ще й

досі відсутня капіталізація земельних ресурсів як базового економічного й виробничого чинника сільськогосподарської діяльності, через що земля не одержала ознак величезного за обсягами функціонуального капіталу.

Аналізуючи сучасну ситуацію та тенденції із формуванням капіталів в Україні, зокрема в аграрному секторі, капіталізацію економіки слід здійснювати у двох напрямках:

упорядкування наявної власності у суб'єктів підприємництва, особливо включаючи землі сільськогосподарського призначення, перетворюючи наявні активи у функціонуальні капітали;

створення сприятливого інституційного середовища, щоб функціонуальний капітал був спроможний створювати нові капітали, удосконалюючи господарський процес, і застосування ринкових механізмів пошуку ефективних джерел фінансування.

Затримка інституційного розв'язання даної глобальної проблеми, враховуючи відсутність необхідних економічних свобод для підприємництва, де Україна посідає одне з останніх місць у світі, національну економіку й далі можна порівнювати із незаправленим палиним автомобілем, який ледь рухається із пробитими шинами по зруйнованих шляхах із викривленими правилами одностороннього дорожнього руху. В такій ситуації вести мову про розбудову постіндустріального суспільства не можна.

Враховуючи дані обставини, стає цілком зрозумілим, що аграрна економіка за період незалежності України вже занадто втратила в своєму конкурентному розвитку, функціонуючи на ірраціональних економічних засадах, які суттєво обмежують можливості створення нових капіталів, у тому числі за допомогою інституційних механізмів залучення кредитів та інвестицій на умовах іпотеки, особливо іпотеки земель сільськогосподарського призначення. Магістральним шляхом розв'язання даної проблеми є створення необхідних умов для перетворення існуючих активів у функціонуальний капітал. Адже просте відображення активів у різних звітах і балансах суб'єктів підприєм-

ництва у вигляді земельних ділянок, будівель, обладнання й інших основних засобів, які нині виконують переважно виробничі функції, ще не набуло необхідних ознак функціонуального капіталу, що можливо забезпечити лише при гарантуванні права власності, утверджуючи легітимність активів для їх широкого застосування як фінансові інструменти.

Умови для розвитку аграрного сектору ускладнюються також кризою державного бюджету, яка прогресує, що призвело до значного зниження прямої державної підтримки сільгоспвиробників, обсяги якої зменшилися за рахунок загального фонду із 7,2 млрд грн у 2008 році до 550 млн грн у 2015 році, або у 13 разів, та за рахунок коштів спеціального фонду – із 9,0 млрд грн у 2012 році до 1,5 млрд грн у 2015-му, або у 6 разів, а також відміни пільгових умов оподаткування ПДВ і фіксованого сільськогосподарського податку (рис.).

Більше того, у 2016 році значно зростає податкове навантаження на суб'єкти аграрного підприємництва. Змінами до Податкового кодексу України передбачено:

запровадження нових податків на нежитлову нерухомість – приміщення підприємств, гаражі, склади, офісні й торговельні об'єкти;

підвищення оподаткування акцизами алкогольних напоїв і тютюнових виробів;

підвищення ставки фіксованого сільськогосподарського податку;

надання права органам місцевого самоврядування самостійно визначати ставки земельного податку;

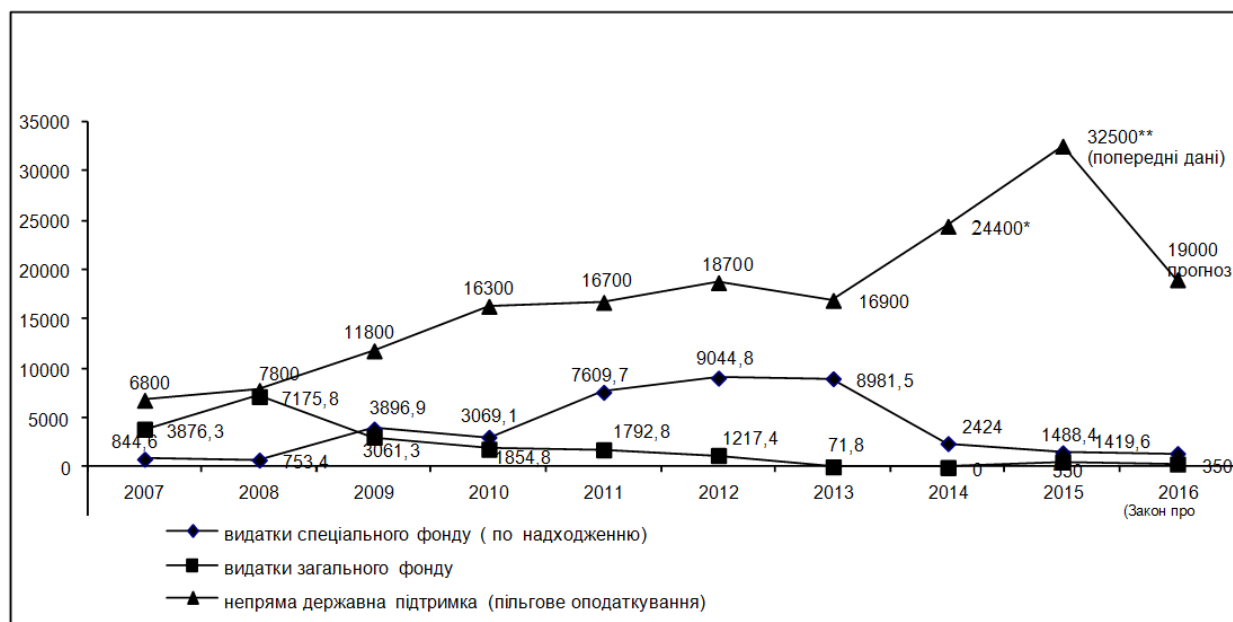
зміни в оподаткуванні транспортних засобів;

зміни у справлянні ПДВ, якими передбачено перерахування до державного бюджету при реалізації:

а) зернових і технічних культур – 85 %,

б) продукції тваринництва – 20 %,

в) іншої сільгосппродукції – 50 %, тоді як у минулому році у розпорядженні сільгоспвиробників залишилося 100 % нарахованих коштів ПДВ, які спрямовувалися на поповнення обігових коштів.

Динаміка обсягів державної підтримки аграрного сектору України за рахунок коштів державного бюджету та непрямої підтримки (пільгове оподаткування) за 2007-2015 роки, млн грн

* {
- акумуляція ПДВ – 19,8 млрд грн
- ФСП – 3,8 млрд грн
- дотації за молоко, м'ясо – 0,8 млрд грн

** {
- акумуляція ПДВ – 28,5 млрд грн
- ФСП – 4,0 млрд грн

Джерело: Опрацьовано авторами за даними Мінагрополітики України.

Збільшення податкового навантаження на підприємства аграрного сектору відбудеться в умовах, коли у 2014 році вже було забезпечено суттєве зростання обсягів сплати по-

датків у цілому по аграрному сектору порівняно із 2007 роком на 33,7 млрд грн, або у 3,7 раза, в т. ч. сільгоспвиробниками на 5,6 млрд грн, або в 4,2 раза (табл. 1).

1. Надходження податків від підприємств аграрного сектору до Зведеного бюджету України за 2004-2014 роки, млн грн

Найменування	Рік								2014 р. до 2007 р., %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Усього до Зведеного бюджету	12362,2	17296,3	25070,4	34299,3	40117,8	45406,1	46945,6	46059,5	372,6
Із них по галузях:									
харчова промисловість	10551,9	14120,0	21537,7	30007,8	34915,4	38736,1	39900,6	38506,9	365,0
сільське господарство	1737,8	3078,6	3389,6	4135,7	4998,2	6604,3	6832,9	7329,3	421,8
рибна промисловість	41,1	51,3	48,5	53,2	58,1	65,2	56,3	47,6	115,8
видобування солі	31,4	46,4	94,6	102,6	146,1	0,5	155,9	175,7	378,7
ПДВ	946,7	2770,1	4184,6	5628,6	7239,5	8447,4	8123,1	8026,4	847,8
акцизний збір	6439,5	8080,9	14226,0	19426,7	22347,6	24486,6	24529,2	24255,2	376,7
податок на прибуток	1616,0	1962,5	1673,2	2903,9	3136,0	3618,5	4676,0	3568,0	220,8
інші податки	3227,0	4353,9	4986,6	6340,1	7394,7	8853,6	9616,7	10209,9	316,4

Джерело: Опрацьовано авторами за даними Державної фіскальної служби, електронна адреса: www.sts.gov.ua

Загалом останніми роками тільки за рахунок згортання державних преференцій зменшенням обсягів підтримки аграрного сектору за рахунок коштів державного бюджету, зростання обсягів сплати податків, очікуване додаткове нарощування податко-

вого навантаження введенням нових податків та відміною пільгового оподаткування призвело до сумарної втрати фінансового ресурсу в межах 70-75 млрд грн.

За таких обставин, стає цілком зрозумілим, що очікувана значна витрата фінансо-

вого ресурсу негативно вплине на діяльність аграрного сектору економіки, що вимагає активного пошуку нових джерел фінансового забезпечення. Тому вкрай необхідною є розробка справедливих для аграрної сфери економічних правил гри, в центрі яких повинен бути капітал.

Виходячи із сучасних реалій, єдиним шляхом уникнення фінансового колапсу в аграрному секторі є створення сприятливих умов для іпотечного кредитування капіталізацією аграрних активів, передусім шляхом розблокування ринку земель сільськогосподарського призначення, що уможливить запровадження механізмів кредитування на принципах земельної іпотеки.

Функціонування вітчизняного аграрного сектору на даному етапі також супроводжу-

ється рядом інших негативних тенденцій, де поряд із проблемами господарського порядку, включаючи болючі проблеми відносин власності, конкуренції та фінансового забезпечення, є величезна залежність в останні роки від сировинного й одностороннього (зерно+соняшникова олія) експорту відповідно в межах 52-60 % та 58-63% (табл. 2), при одночасному всезростаючому згортанні ємності внутрішнього продовольчого ринку через зниження купівельної спроможності населення і цінової інфляції. Тому нині, образно кажучи, аграрному сектору, який уже одержав потенційні темпи зростання, є надзвичайно «тісно» на внутрішньому ринку, й без збільшення ємності останнього за рахунок розширення експорту наступний розвиток вбачається надзвичайно проблематичним.

2. Обсяги експорту сільськогосподарської продукції та продуктів їх переробки за 2005, 2010-2014 роки, млн дол. США

Товарні групи експорту	Рік						2014 р., %	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2005 р.	2010 р.
Усього експортовано (коди 1-24), млн дол.	4304,8	9936,0	12804,1	17905,6	17038,8	16669,0	387,2	167,8
У т.ч.: зернові культури	1383,1	2467,1	3617,1	7008,4	6371,3	6544,1	473,1	265,3
до підсумку, %	32,1	24,8	28,2	39,1	37,4	39,3	x	x
продукти переробки	1878,1	5188,4	6335,5	7722,5	7078,8	6918,3	368,4	133,3
до підсумку, %	43,2	52,2	49,5	43,1	41,6	41,5	x	x
жири і соняшникова олія	587,2	2617,3	3396,4	4210,6	3507,1	3822,0	650,9	146,0
до підсумку, %	13,6	26,3	26,5	23,5	20,6	22,9	x	x
У загальних обсягах експорту питома вага зернових, жирів і соняшникової олії, %	45,7	51,1	54,7	62,6	58,0	62,2	x	x

Джерело: Опрацьовано авторами за даними Державної служби статистики України за 2014 рік.

Україна дедалі більше намагається розширювати свою участь на глобальному продовольчому ринку. Об'єктивно міжнародна спільнота не тільки розраховує, але, на нашу думку, і сприяє таким намірам нашої держави. Щоб бути успішними представниками вітчизняного аграрного підприємництва на європейському та на інших розвинених продовольчих ринках, необхідно не тільки законодавчо адаптувати й утвердити відповідні інститути, а також освоїти правила поведінки не лише на світових продовольчих ринках, а й на міжнародних ринках капіталів, кредитів, інвестицій, інновацій, технологій та робочої сили. Але для цього принципи глобалізації слід виконати як домашнє завдання, забезпечуючи всередині країни модернізацію економічних відносин форму-

ванням гармонізованого інституційного середовища.

У 2003 році Україна стала повноправним членом Міжнародної організації ООН з питань продовольства і сільського розвитку (ФАО), у 2008 році – членом Світової організації торгівлі (СОТ), у минулому році підписано Угоду про євроінтеграцію, яка вступила в силу з 1 січня 2016 року, та членом багатьох інших європейських і світових союзів й організацій.

Членство у таких поважних міжнародних організаціях, їхні статутні вимоги та підписані Угоди спонукають Україну працювати за міжнародними правилами в питаннях організації як внутрігосподарських, так і загальнодержавних економічних відносин. Зокрема, фахове вивчення порядку денного євроінтеграції передбачає наступний величез-

ний обсяг роботи органів влади та бізнесу в питаннях максимальної адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів, а це близько 70-80% того, що діє в країнах ЄС, що за інших сприятливих обставин може мати той самий ефект, який одержано в Польщі, прибалтійських, чи інших країнах-членах ЄС.

Серед визначених Угодою десяти короткострокових пріоритетів передбачено реформування в Україні системи державного управління, судової системи, у сфері боротьби із корупцією, дерегуляції, удосконалення державних закупівель, системи оподаткування й інших.

Угода про євроінтеграцію також передбачає інші важливі допоміжні механізми. Створюються спільні інститути – Комітет асоціації і Рада асоціації, завдяки яким політичний вплив ЄС на асоційовану країну передбачається досить вагомим. Коли приймаються національні правові акти, Угода має вищу силу, що спонукатиме владу дотримуватися її вимог. Суб'єкти господарювання теж матимуть підвищення свого статусу, використовуючи правовий захист європейських судів, враховуючи правовий бік зобов'язань сторін, передбачених Угодою.

Серед багатьох вимог Угодою передбачено, що Україна зобов'язується розпочати зближення національного законодавства у сфері надання фінансових послуг до норм відповідного регулювання ЄС, починаючи з дати її підписання. Тобто така вимога Угоди передбачає, передусім, адаптацію регулювання у таких найважливіших сферах економічних відносин, як кредитування, інвестування та страхування ризиків, у тому числі й в аграрній сфері. Безумовно, тут головну увагу необхідно буде приділити в однаковій мірі як із позиції захисту інтересів фінансових посередників, так і суб'єктів господарювання. А це, насамперед, гарантії відповідними активами підприємництва, які повинні одержати необхідну легітимізацію та ознаки функціонування капіталу.

Нині особливої уваги заслуговує пошук шляхів фінансового забезпечення сільгоспвиробників у площині перевіреного світовою практикою кредитування на умовах

іпотеки земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

На жаль, ще й до цього часу держава продовжує обмежувати повне право власності на землі сільськогосподарського призначення, яка вже давно знаходиться не у державній власності, таким чином обмежуючи економічну свободу селян. Непорушність права приватної власності повинна будуватися на принципах володіння, користування та розпорядження своєю власністю. Це передбачено Конституцією, а також Земельним кодексом України (пункти 4 і 6 прикінцевих положень). Відсутність права селян розпоряджатися своєю землею на правах власності окреслило величезний за фінансовими обсягами земельний капітал як фінансовий ресурс, який не є дієздатним, як фінансовий інструмент (або кажучи селянською мовою безплідним чи яловим), що не тільки обмежило їхню приватну ініціативу, але й призвело до втрати відчуття власності на одержані земельні ділянки. Зрозуміло, що без запровадження ринку земель (руху земельного капіталу) дану проблему не розв'язати. Зрозуміло і те, що дане питання непросте, але цілком вирішуване за умови, якщо стане першочерговим завданням на порядку денному як органів влади, громадянського суспільства, так і професійних аграрних та банківських об'єднань і союзів та міжнародних організацій.

На наш погляд, із метою організації створення інституційної системи іпотечного кредитування сільгоспвиробників слід передусім розробити й затвердити на засіданні уряду концепцію створення інституційної системи земельного іпотечного кредитування в аграрному секторі, яка повинна передбачити порядок розблокування процесу запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення з визначенням основних запобіжників, наприклад, щодо одержання власності на землю виключно фізичними особами; обмеження обсягів площ загального володіння однією особою земельними ділянками можливо не більше 100 га, як нині законодавство вже визначило для фермерів (між іншим, середній розмір землі у фермерів країн ЄС 57 га); обмеження участі іноземних громадян у володінні землею;

визначити механізми недопущення непрозорих схем одержання власності на землі, зокрема, щоб іпотека не стала ще одним інструментом перерозділу земельної власності; окреслити створення відповідної інфраструктури іпотечної системи кредитування (іпотечні банки, емісійна іпотечна установа, державний реєстр іпотеки земель, інститути нагляду, земельний фонд та інше); визначити перелік проектів законодавчих актів, які регулюватимуть правові й економічні стосунки в процесі іпотечних кредитних відносин, створити координуючу та робочі групи з підготовки відповідних актів і встановити строки їх підготовки. Слід повернутися до процесу створення Державного земельного (іпотечного) банку, як це передбачено Земельним кодексом України, для чого встановити обсяг статутного фонду та передбачити відповідні видатки державного бюджету; визначити, що основним завданням банку (банків) повинно бути, передусім, надання кредитів селянам, яким дати першочергове право для закупівлі земель із метою організації власного аграрного бізнесу; регламентувати умови надання іпотечних кредитів суб'єктам підприємництва; порядок випуску іпотечних паперів; визначити джерела залучення додаткових кредитних ресурсів, у тому числі через систему рефінансування; порядок запровадження ліцензування банківської діяльності на умовах іпотеки земель; порядок функціонування первинного й вторинного ринків іпотечних цінних паперів тощо.

Надзвичайно важливим державним заходом буде встановлення строків та забезпечення проведення інвентаризації земель, включаючи землі лісового фонду, як це передбачено прикінцевими положеннями Земельного кодексу України.

Вимагає вдосконалення і затвердження методики ведення земельного кадастру з обов'язковим урахуванням результатів регулярної агрохімічної паспортизації земельних ділянок, включаючи присадибні ділянки й інші категорії земель сільськогосподарського призначення, визначити виключний перелік інших критеріїв для економічної оцінки земель.

Доцільно було б на першому етапі формування земельної іпотечної системи встановити пільги в оподаткуванні іпотечних банків та інших іпотечних інститутів, передбачити бюджетні кошти для формування відповідних банківських резервів, виділення необхідних бюджетних коштів для часткового здешевлення вартості іпотечних кредитів (процентних ставок), встановлення окремих видів державних гарантій тощо.

Важливим також є забезпечення державної підтримки формування інших складових земельної іпотечної системи, зокрема підготовка та сертифікація кадрів, наукове супроводження іпотечної діяльності, організація моніторингу ринку земель сільськогосподарського призначення, включаючи ринок іпотечного кредитування, організація статистичних досліджень і правового забезпечення іпотечної діяльності, порядок страхування ризиків та цілий ряд інших заходів.

Важливим інституційним доповненням банківського обслуговування сільгоспвиробників в державі повинно стати створення сприятливих умов для відкриття та утвердження мережі кооперативних банків. Світовий досвід підтверджує, що кооперативні банки за своєю природою можуть стати не тільки надійними фінансовими партнерами для суб'єктів сільського розвитку, але і позитивно впливатимуть на конкурентне середовище з надання банківських послуг. Кооперативні банки могли б також стати основними виконавцями державних програм з організації іпотечного земельного кредитування.

Висновки. Намагання України інтегруватися до світової продовольчої системи повинно передбачити системне адаптування умов за європейськими стандартами для ведення вітчизняного аграрного бізнесу, зокрема у питаннях капіталізації аграрного сектору. Це створить сприятливі умови для його фінансового забезпечення запровадженням іпотечного земельного кредитування й інвестування. Такі заходи повинні супроводжуватися прийняттям відповідного законодавства для формування системи іпотечного земельного кредитування та утвердження правил поведінки суб'єктів іпотечного ринку.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: моногр. / В.Г. Андрійчук, П.В. Коваль – Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 216.
2. Гринчук С.В. Механізм іпотечного кредитування: зарубіжний досвід та перспективи застосування в Україні / С.В. Гринчук // Вісн. Сумського аграр. ун-ту. – 2012. – № 1. – С. 21-27.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Вісн. ВРУ – 1992. – № 47. – С. 462.
4. Закон України «Про заставу» // Вісн. ВРУ – 1992. – № 47. – С. 462.
5. Кирєєв О.І. Іпотечне кредитування: проблеми та перспективи розвитку в Україні : Інформаційно-аналітичні матеріали; за заг. ред. А.І. Кирєєва // Центр наукових досліджень НБУ, 2004. – С. 104.
6. Лупенко Ю.О. Сучасні інструменти для фінансування аграрного сектору економіки /Ю. Лупенко, В. Фещенко // Фінансовий ринок України. – 2012. – № 12. – С. 26-31.
7. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169-177.
8. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва та ефективність // М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк / Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132-139.
9. Саблук П.Т. Проблеми іпотеки землі в контексті фінансової безпеки / П.Т. Саблук // Проблеми формування іпотечного ринку в контексті фінансової безпеки України : зб. матеріалів круглого столу. – Київ, 30 верес. 2002 р. – С. 112-119.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство» 2014 рік, t-mail:iaalexsh@ukr.net.
11. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С.141-148.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016 р.

* * *

Новини АПК

Сівбу ранніх зернових розпочато у 19 областях

В Україні набирає обертів весняна посівна кампанія. Аграрії засіяли перші 320 тис. га ранніх зернових. «Враховуючи сприятливі погодні умови поточного року у 19 областях розпочато сівбу ранніх ярих зернових, яку проведено на площі 320 тис. га, або 12% до прогнозу, зокрема ярого ячменю посіяно 252 тис. га (13%), вівса – 9 тис. га (4%), пшениці – 11 тис. га (6%), гороху – 49 тис. га (27%)», – повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Успішне проведення посівної кампанії – фундамент продовольчої безпеки України та передумова формування експортного потенціалу країни. «За попередніми даними регіонів вся посівна площа сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств під урожай 2016 року очікується на рівні 26,7 млн га, або на рівні 2015 року. Зернові культури в усіх категоріях господарств прогнозується посіяти на площі 14,6 млн га, або 55% у структурі посівних площ, що відповідає нормативам оптимального співвідношення культур у сівозмінах. Посів ярих зернових культур прогнозується на площі 7,5 млн га, в тому числі ранніх ярих зернових – 2,6 млн га. При цьому структура зернового клину під урожай 2016 року може коригуватися залежно від умов перезимівлі озимих культур за рахунок оптимізації площ ярих зернових культур, зокрема, кукурудзи на зерно та пізніх круп'яних культур», – додав Міністр.

Найбільші площі засіяно в Одеській області – 66,6 тис. га (40% до прогнозу), Миколаївській – 66,0 тис. га (40%), Херсонській – 63,0 тис. га (36%) та Запорізькій – 42,4 тис. га (20%).

Олексій Павленко наголосив, що за даними регіонів на сьогодні очікувана забезпеченість насінням ярих культур (без кукурудзи) всіх категорій господарств становить 596,6 тис. т, що становить 101% до потреби.

Для проведення комплексу весняно-польових робіт заявлено та передбачається використати 945,5 тис. т поживних речовин мінеральних добрив, у т.ч.: азотних – 676 тис. т, фосфорних – 152 тис. т, калійних – 118 тис. т.

За оперативними даними областей у першій половині березня 2016 року, з урахуванням перехідних залишків, у сільськогосподарських підприємств є в наявності 843 тис. т поживних речовин мінеральних добрив, або 89% до заявки (у 2015 р. – 88%), у т.ч. азотних – 613 тис. т, або 91%, фосфорних – 133 тис. т, або 87%, калійних – 97 тис. т, або 82%, що на рівні минулого року.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43:631.115.71/.16

*М.В. ГЛАДІЙ, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
П.І. ШАРАН, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, радник директора
О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач лабораторії
племінних ресурсів та дослідних господарств
І.С. МАРТИНЮК, науковий співробітник
Інститут розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця
Національної академії аграрних наук України*

Збереження фінансово стійких державних дослідних господарств

Постановка проблеми. Державний суверенітет та економічна самостійність України забезпечили трансформацію аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання. Здійснено перехід від способу виробництва сільськогосподарської продукції, побудованого на державній власності на землю, до способу господарювання, основою якого стала приватна власність на неї, у поєднанні з колективними, індивідуальними й сімейними формами організації праці. Створено правові та економічні умови для трансформації колгоспів і радгоспів у гнучкіші виробничі структури, здатні до самовдосконалення та адаптації до змін економічної ситуації [25].

Наразі керівники вищих ешелонів державної влади формують думку громадськості, особливо сільського населення, щодо прискореного введення ринку землі. Наприклад, ініційовано проведення економічного експерименту щодо продажу через аукціони земель сільськогосподарського призначення державної форми власності [12]. Подібні наміри урядовців викликають небезпідставну стурбованість науковців-аграріїв, працівників державних підприємств дослідних го-

сподарств щодо можливого зникнення їхньої науково-виробничої бази в разі втілення у життя наміченого проекту. Зокрема, на Загальних зборах Національної академії аграрних наук України ухвалено Звернення до Президента України, Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України щодо збереження земель аграрної науки [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне та нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки до ринкових умов, хід реформування і шляхи завершення земельної реформи висвітлено в наукових працях вітчизняних учених І.І. Лукінова [15-16], П.Т. Саблука [1-2, 24, 26, 28-32], В.Я. Месель-Веселяка [2, 17, 21-29], М.М. Федорова [2, 21-22, 24-26, 28, 34-36], М.Й. Маліка [19-20, 26, 30], Ю.О. Лупенка [17-18, 26], П.І. Гайдуцького [4-6, 26, 28], А.С. Даниленка [26], М.В. Гладія [7-8, 26], І.Г. Кириленка [26], Ю.Я. Лузана [26], Я.М. Гадзала [3, 10], іноземних науковців [9, 13-14, 37-38].

Наразі в засобах масової інформації розгорнулася дискусія з приводу намірів українського уряду щодо проведення економічного експерименту з продажу земель державної власності через аукціони [12, 33]. Проте поки що відсутні конкретні пропозиції щодо

альтернативи розпаювання земель державних підприємств дослідних господарств.

Мета статті – обґрунтувати необхідність збереження земель й усього майнового комплексу фінансово стійких державних підприємств дослідних господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідні господарства Національної академії аграрних наук України є експериментально-виробничою базою для проведення досліджень, випробування і доопрацювання наукових розробок. Крім того, зазначені підприємства та організації забезпечують сільськогосподарське виробництво елітним і репродуктивним насінням, садивним матеріалом, племінною продукцією тощо. Тобто, це підприємства, які забезпечують науково-технічний процес у сільському господарстві й обслуговують підприємців-виробників сільськогосподарської продукції.

Наукова продукція НААН (сорти та гібриди, насіння, технології, ветеринарні препарати) є конкурентоспроможною за багатьма напрямками, забезпечує провідні позиції України на світовому аграрному ринку, є одним із основних джерел надходження валютних ресурсів від експорту агропродовольчої продукції. Попри хронічне недофінансування наукових досліджень, ученим НААН вдається утримувати лідируючі позиції в насінництві озимих (75% посівних площ в Україні за-

йняті сортами НААН), круп'яних культур (94%), племінній справі (поголів'я свиней – 72%) всупереч засиллю іноземних технологій, селекційного і племінного матеріалу, поставлених на ринок України транснаціональними компаніями [27].

Спрямованість аграрної науки на завершення земельної реформи, освоєння нових механізмів фінансово-кредитного, методичного забезпечення інвестиційної привабливості та фінансової безпеки, логістики сучасних ринків сприяли відчутним організаційно-економічним зрушенням, які дали поштовх до істотного приросту продукції рослинництва і прискорення розвитку тваринництва. Значно зріс експортний потенціал аграрного сектору економіки. Якщо обсяг середньорічного експорту агропродовольчої продукції за 1995-1999 роки становив 1871 млн дол. США, то за 2010-2014 роки – 14869 млн дол. США, тобто зріс у 7,9 раза. Сільськогосподарські підприємства зі збиткових перетворилися в прибуткові [25]. В цьому певна заслуга колективів державних підприємств дослідних господарств «Нива» та «Христинівське» (далі ДП ДГ) Христинівського району Черкаської області Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН. Динаміка показників рівня виробничих ресурсів ДП ДГ ІРГТ ім. М.В. Зубця НААН представлена у таблиці 1.

1. Динаміка показників рівня виробничих ресурсів ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» за 2010-2015 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р.	
							+, -	%
Середньорічна чисельність працюючих, осіб	343	325	307	285	268	266	-77	77,5
Середньооблікова чисельність працюючих на 100 га сільськогосподарських угідь, осіб	8,8	8,3	7,8	7,2	6,8	6,7	-2,1	76,1
Площа сільськогосподарських угідь, га	3911	3911	3904,18	3948,65	3948,65	3986	75	101,9
у т. ч. рілля, га	3841,4	3841,4	3844,34	3888,1	3888,1	3926	84,6	102,2
площа посіву сільськогосподарських культур, га	3841,4	3841,4	3844,34	3888,1	3888,1	3926	84,6	102,2
Використання ріллі (відношення площі посіву сільськогосподарських культур до площі ріллі), %	100	100	100	100	100	100	x	x
Кількість великої рогатої худоби, гол.	1928	1848	1960	2057	2031	2064	136	107,0
у т. ч. корів, гол.	716	750	780	780	780	790	74	110,3
Щільність поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь, гол.:								
великої рогатої худоби	49	47	50	52	51	52	3	106,1
у т. ч. корів	18	19	20	20	20	20	2	104,1

Джерело: Власні дослідження.

З даних таблиці 1 видно, що рівень виробничих ресурсів ДП ДГ (за винятком чисельності працюючих) має тенденцію до зростання. Це стосується площі сільськогосподарських угідь і ріллі, поголів'я великої рогатої худоби й корів. Середньооблікова чисельність працюючих зменшилася за рахунок інтенсифікації виробничих процесів. У дослідних господарствах Інституту при вирощуванні сільськогосподарських культур застосовується система технологій інтенсивного характеру. Вона включає повний комплекс агротехнологічних заходів. Серед них – обов'язкове дотримання технологічної дисципліни відповідно до розроблених для кожної культури технологічних карт, використання високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур, комплектування оптимального складу та постійне оновлення машинно-тракторного парку й ефективно його використання, підвищення кваліфікації кадрів. Агротехнологічні заходи (удобрення, механічний обробіток ґрунту, захист посівів від бур'янів, шкідників та збудників хвороб) виконуються на основі дотримання системи сівозмін – науково обґрунтованого чергування культур, що забезпечує раціональне використання орних земель, матеріальних і

трудових ресурсів, збереження та підвищення родючості ґрунту.

У державних підприємствах збережена традиційна структура сільськогосподарського виробництва, що тісно поєднує між собою галузі тваринництва й землеробства. Завдяки цьому щорічно на площі до 600 га вноситься по 50-60 т органічних добрив із розрахунку на гектар.

Інтенсифікація процесів виробництва продукції рослинництва сприяла підвищенню врожайності зернових, соняшнику і кормових культур, що забезпечило приріст виробництва у 2015 році порівняно з 2010-м відповідно в 1,6, 1,4 та 1,3 раза (табл. 2).

У підприємствах, які мають статус племінних заводів із розведення великої рогатої худоби української червоно-рябої молочної породи, застосовується поточно-цехова система утримання корів і стійлово-вигульна в літній період система утримання молодняку худоби. Тип годівлі – силосно-концентратно-сінажний. Доїння корів автоматизоване, двократне, у молокопровід. Завдяки дотриманню ветеринарно-санітарних та гігієнічних вимог до доїння корів, порядку обслуговування й санітарного оброблення доїльних апаратів та установок, молоко реалізується вищим ґатунком.

2. Урожайність і валовий збір зерна сільськогосподарських культур ДП ДГ «Нива» та «Христинівське» за 2010-2015 рр.

Культура	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р.	
							+, -	%
Урожайність з 1 га, ц/га								
Зернові	37,1	55,6	46,1	59,1	57,3	58,9	21,8	158,8
Соняшник	25,0	21,8	24,0	35,0	27,3	34,8	9,8	139,2
Кормові*	48,0	68,2	43,4	65,8	64,6	64,3	16,3	134,0
Валовий збір, ц								
Зернові	64164	98623	73003	101157	97362	102611	38447	159,9
Соняшник	8358	7028	7925	15364	10660	16051	7693	192,0
Кормові*	80786	105697,1	69783,1	110875	105682	104136	23350	128,9

* ц корм. од.

Джерело: Власні дослідження.

Упродовж останніх років у дослідних господарствах досягнуто стабільно високих надоїв молока (рис. 1), що є результатом виконання розроблених спеціалістами Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН планів селекційно-племінної роботи з поголів'ям худоби. Це дало змогу реалізувати генетичний потенціал молочної продуктивності корів української червоно-рябої молочної породи в умовах

повноцінної збалансованої кормової бази й довести молочну продуктивність корів до 6241 кг. Вміст жиру в молоці за період із 2010 по 2015 рік зріс від 3,58 до 3,63 %, білка – від 3,01 до 3,1 %, за рахунок чого додатково одержано 218 тис. грн чистого доходу від реалізації молока. Запровадження сучасних методів відтворення (синхронізація статевого циклу) та підвищення матеріальної заінтересованості операторів штучного осі-

меніння й лікарів ветеринарної медицини сприяло збільшенню виходу телят на 100 корів до 86 гол. Зміна системи випоювання та годівлі телят молочного періоду уможливила підвищити товарність молока з 88 до 94 %, за рахунок чого за 2010-2015 роки додатково одержано 510 тис. грн чистого доходу. В результаті оптимізації годівлі худоби на основі науково обґрунтованих раціонів за групами тварин залежно від продук-

тивності, згідно з рекомендаціями науковців Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН, витрати кормів на виробництво 1 ц молока скоротилися на 0,07 ц корм. од. Проведена реконструкція тваринницьких приміщень у поєднанні з механізацією трудомістких процесів сприяли зниженню затрат праці з розрахунку на 1 ц молока на 5,4 в.п., на 1 ц приросту живої маси великої рогатої худоби – на 6,4 в.п.

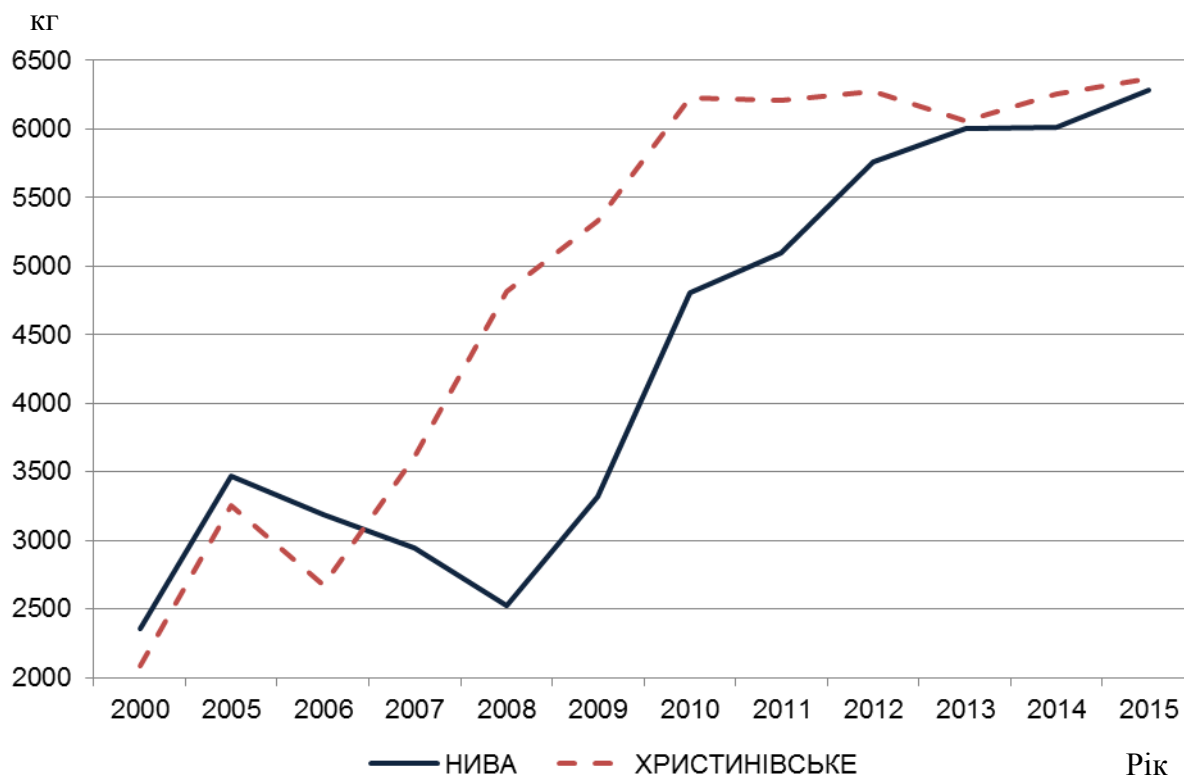

Рис. 1. Динаміка молочної продуктивності корів ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» за 2010-2015 рр., кг

Джерело: Власні дослідження.

Повноцінна збалансована годівля худоби з високим генетичним потенціалом, дотримання технологічної та виробничої дисципліни кваліфікованих сумлінних кадрів тваринників сприяли збільшенню обсягів валової продукції скотарства (табл. 3). Наразі селекційно-племінна робота з дійним пого-

лів'ям спрямована на поліпшення якісних показників продуктивності тварин (підвищення вмісту жиру й білка, зменшення кількості соматичних клітин у молоці; подовження тривалості господарського використання; поліпшення запліднювальності та відтворювальності продуктивних корів).

3. Динаміка розвитку скотарства ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» за 2010-2015 рр.

Показник		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р.	
								+, -	%
Надій на корову, кг	кг	5253	5363	5758	6030	6122	6241	988	118,8
Вміст жиру в молоці, %	%	3,58	3,60	3,63	3,65	3,63	3,63	0,05	101,4
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм. од.		1,07	1,06	1,04	1,01	1,0	1,0	-0,07	93,4
Затрати праці на 1 ц молока, люд.-год		2,42	2,40	2,38	2,33	2,28	2,29	-0,13	94,6
Вихід телят на 100 корів, гол.		81	83	85	86	88	86	5	106,2

Середньодобовий приріст живої маси великої рогатої худоби, г	г	587	618	624	629	631	635	48	108,2
Витрати кормів на 1 ц приросту живої маси великої рогатої худоби, ц корм. од.		13,2	12,9	12,9	12,2	11,4	11,4	-1,8	86,4
Затрати праці на 1 ц приросту живої маси великої рогатої худоби, люд.-год		29,9	28,8	27,9	26,2	28,1	28,0	-1,9	93,6
Виробництво валової продукції, ц:									
молока	ц	37610	40222	44915	47035	47753	49308	11698	131,1
живої маси великої рогатої худоби	ц	2143	2281	2500	2868	2810	2568	425	119,8
Вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь, ц:									
молока	ц	962	1028	1150	1191	1209	1237	275	128,6
живої маси великої рогатої худоби	ц	55	58	64	73	71	68	13	123,6

Джерело: Власні дослідження.

Посилення в економіці України кризових явищ (відміна фіскального стимулювання галузі, відсутність доступу до зовнішніх джерел фінансування, ціновий диспаритет на агропродукцію й засоби виробництва, а також зміна клімату тощо) – все це зумовило пошук нових шляхів розвитку дослідних господарств мережі Інституту. Одним із перспективних напрямів є запровадження у них системи органічного землеробства. Передбачено здійснення ряду заходів щодо одержання сертифіката на вирощування зернових із подальшою реєстрацією виробництва органічної молочної сировини для виготовлення безпечних продуктів дієтичного та дитячого харчування. У зв'язку з цим намічено впровадити сучасну прогресивну енергоресурсозберігаючу й екологічну технологію вирощування кормових культур. У ДП ДГ «Нива» проведено реконструкцію приміщення для утримання поголів'я на 300 корів. Впроваджено технологію прив'язного утримання, однотипової годівлі, застосовування стаціонарних роздавачів кормів. Придбано обладнання для механізованого приготування напівсухих кормосумішок. Створюється спеціальна сировинна зона на площі 300 га сільськогосподарських угідь для виробництва кормів для тварин відповідно до вимог безпечності та якості.

Система технологій виробництва продукції ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» заснована на принципах господарського розрахунку, що передбачає досягнення такого співвідношення витрат і доходів виробництва, коли за рахунок одержаних позитивних результатів здійснюється розширене відтворення засобів виробництва, робочої сили, виконуються взяті перед іншими підприємс-

твами й державою договірні зобов'язання. Це дає змогу оперативно реагувати на зміну економічних умов господарювання, спрямованих на забезпечення дохідності виробничої діяльності господарств. Запровадження господарського розрахунку економічної діяльності дослідних господарств вимагає постійного науково-методичного супроводу господарювання співробітниками Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН. Зокрема, в господарствах запроваджена система добового моніторингу продуктивності корів та рівня відтворення маточного поголів'я. Розроблено прогноз основних показників соціально-економічного розвитку підприємств на 2014-2016 роки. Запроваджено систему моніторингу раціонального використання виробничих і фінансових ресурсів, удосконалено механізм формування оплати праці спеціалістів із відтворення у скотарстві. Наразі виконується Комплексна програма запровадження інноваційних розробок у виробничих процесах дослідних господарств, освоєння якої забезпечило зростання показника рентабельності скотарства у 2015 році на 2,2% – до рівня 8,9%. Зокрема, співробітниками Інституту в державних підприємствах оцінено екстер'єр первісток. Розроблено план індивідуального підбору бугаїв до корів та телиць. Передано для запровадження комп'ютерну модель розрахунку й оптимізації складу поживності та вартості раціонів для високопродуктивних дійних корів і очікуваного рівня рентабельності молока. Організовано регулярний відбір проб для проведення оцінки корів за якістю молока (вміст жиру в молоці, білка, лактози, сухого залишку) та виявлення субклінічних маститів. Запроваджуються ефектив-

ні методи лікування неплідності корів і телиць, проводиться їхня акушерсько-гінекологічна диспансеризація. Добираються корови-донори для одержання ембріонів української червоно-рябої молочної породи з високим генетичним потенціалом.

Аналіз показників операційної та інвестиційної діяльності й фінансового стану ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» показав, що попри спад економічної активності в державі, поглиблення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси, погіршення фінансової дисципліни між учасниками економічної дія-

льності, господарства спроможні за рахунок власних фінансових ресурсів нарощувати відтворення оборотних засобів, своєчасно вносити податкові платежі до державного й місцевого бюджетів (табл. 3-4), а також виділяти кошти на підтримання та функціонування об'єктів соціальної сфери, що знаходяться в межах розташування їхніх територій. Наприклад, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у 2015 році порівняно з 2010 роком зріс у 2,6 раза (з 20172 до 51864 тис. грн), а чистий прибуток підвищився у 5,2 раза (з 217 до 1128 тис. грн).

4. Економічна оцінка господарської діяльності та фінансового стану ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» за 2010-2015 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р.	
							+, -	%
Операційна діяльність								
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	20172	26532	27908	32050	33456	51864	31692	157,1
Чистий прибуток, тис. грн	217	376	416	532	706	1128	911	419,8
Інвестиційна діяльність								
Придбання та реконструкція основних засобів, тис. грн	923	1553	1806	3843	1252	6263	5340	578,5
Фінансова стійкість								
Коефіцієнт, од.:	3,10	2,47	3,55	2,69	4,01	4,24	x	x
поточної ліквідності (покриття)								
фінансової стійкості фінансових джерел	11,22	10,13	11,05	8,51	11,17	11,38	x	x
фінансової незалежності (автономії)	0,92	0,91	0,92	0,91	0,91	0,89	x	x
заборгованості	0,09	0,10	0,09	0,11	0,09	0,12	x	x

Джерело: Власні дослідження.

3 року в рік активізується інвестиційна діяльність господарств. За 2010-2015 роки на придбання та реконструкцію основних засобів витрачено 15640 тис. грн.

Оцінка фінансового стану підприємств довела про те, що коефіцієнт поточної ліквідності (здатність підприємства перетворити свої активи в засоби платежу для погашення короткострокових зобов'язань) на 1 січня 2016 року становив 4,24. Отже, дослідні господарства мають достатній ресурс (оборотні кошти) для погашення платіжних зобов'язань. Показники, що характеризують фінансову стійкість господарства: коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт фінансової незалежності знаходяться в межах нормативних значень (див. табл. 4).

Фінансовий стан ДП ДГ «Нива» і «Христинівське» дає змогу своєчасно виплачувати

заробітну плату працюючим, а також не мати заборгованості зі сплати податкових платежів до державного та місцевого бюджетів. За останні п'ять років їхня сума зросла більше, ніж у 2 рази.

Державні підприємства дослідні господарства «Нива» і «Христинівське» є надійними соціальними партнерами для мешканців села й міста Христинівка, на територіях яких вони ведуть виробничу діяльність, виділяють певні кошти на належне утримання, ремонтні роботи та реконструкцію об'єктів соціально-побутової сфери. Зокрема, за їхній рахунок придбано меблі для дитячого садка й школи, обладнано комп'ютерні класи, відремонтовано внутрішні дороги. Дитячі заклади та лікарні забезпечуються продуктами харчування за пільговими цінами. Надаються послуги машинно-тракторного пар-

ку пенсіонерам – колишнім робітникам щодо ведення підсобного господарства, матеріальна допомога малозабезпеченим, дітям-інвалідам, учасникам війни й АТО, чорнобильцям. Піклуються про поліпшення здоров'я нинішніх працівників. Видаються безвідсоткові кредити на поліпшення житлово-побутових умов працюючим, на оплату їхнього навчання, створення сім'ї.

Отже, наразі дослідні господарства в умовах фінансової скрути сприяють безперебійній діяльності дитячих садків, шкіл, підтримують малозабезпечених мешканців села, є їхньою соціально-економічною підтримкою. Вона може істотно зменшитись у разі розпайовання землі державних підприємств дослідних господарств, які перестануть функціонувати. Нові користувачі розпайованої землі можуть засіяти її вигіднішими культурами – ріпаком, соняшником. Нині представники великих транснаціональних компаній орендують великі масиви сільськогосподарських земель в Україні, на них вони вирощують зернові та олійні культури. Наприклад, дочірня структура холдингу Glencore International – українська компанія «Серна» орендувала близько 80 тис. га; американська інвестиційна група NCH Capital орендує близько 430 тис. га в 16 областях України; американська Cargill придбала 5% Ukrlandfarming – найбільшого агрохолдингу в Україні, що орендує 670 тис. га [33]. «Піде під ніж» племінна худоба, спорожніють тваринницькі приміщення, поповняться лави безробітних сільських мешканців, що може спричинити сплеск злочинності. Навряд чи в умовах децентралізації зможе витримати бюджет сільської ради, аби поряд з іншими соціальними послугами надати допомогу всім нужденним і знедоленим.

Занепад села негативно вплине на подальший розвиток аграрної науки. Вітчизняні сорти сільськогосподарських культур та породи тварин будуть витіснені з ринку досягненнями зарубіжної селекції, втрачатимуть робочі місця науковці-аграрники. Суттєво зростуть ціни на імпортовані високоякісне насіння сільськогосподарських культур і племінні ресурси тварин. Показовою в цьому є динаміка цін на насіння соняшнику та кукурудзи іноземної селекції. Так, ціна 1 т насіння гібридів кукурудзи становила у 2000 році

близько 2 тис. дол. США, у 2013-му – 7 тис. дол. США. Після того, як Національна академія аграрних наук України втратила ринок кукурудзи, ціна імпортного насіння одразу ж збільшилася в 3,5 рази. Подібна тенденція спостерігалася з імпортним насінням соняшнику, ціна на яке за той самий період зросла в 4 рази [27], а також у ціновій політиці на племінні ресурси сільськогосподарських тварин зарубіжної селекції (сперму плідників, маточне поголів'я сільськогосподарських тварин).

Із метою зміцнення продовольчої безпеки країни, збереження вітчизняної аграрної науки й зниження соціального напруження сільської спільноти, доцільно зберегти землі та цілісні майнові комплекси державних підприємств дослідних господарств, одним із шляхів якого може бути застосування механізму довгострокової оренди відповідно до чинного законодавства [11].

Висновки. Запровадження інноваційних наукових розробок у виробництво в тісному поєднанні з дотриманням технологічної й виробничої дисципліни, високою професійною майстерністю керівників, спеціалістів, трудівників полів і ферм державних підприємств дослідних господарств «Нива» та «Христинівське» Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця (Черкаська обл.) забезпечили зростання врожайності зернових, продуктивності дійного стада. Наприклад, у 2015 році з кожного гектара зібрано по 58,9 ц зернових, 34,8 ц соняшнику, 64,3 ц корм. од. кормових культур, що відповідно на 21,8 ц, 9,8 ц, 16,3 ц корм. од. більше порівняно з 2010 роком. Продуктивність дійного стада корів української червоно-рябої молочної породи зросла на 988 кг та досягла 6241 кг.

Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції при оптимізації витрат сприяло нарощуванню темпів доходу і чистого прибутку в 1,6 та 4,2 рази. Фінансова стабільність державних підприємств дослідних господарств дає змогу оновлювати й збільшувати виробничі фонди за рахунок нарощування капітальних інвестицій, які за 2010-2015 роки становлять більше 15 млн грн.

Отже, державні підприємства дослідних господарств «Нива» та «Христинівське»

Інституту розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця працюють стабільно на перспективу на принципах комерційного розрахунку, тому змінювати форму власності на їхнє землекористування недоцільно у разі втілення планів уряду щодо продажу державних земель на аукціонах. Інтереси держави,

аграрної науки й сільської спільноти будуть поєднані за умови збереження землі та цілісних майнових комплексів державних підприємств дослідних господарств, одним з шляхів якого може бути застосування механізму довгострокової оренди відповідно до чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Малік М. Й.]; за ред. П. І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) : моногр. / [Присяжнюк М. В., Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Грищенко О.Ю., Мазуренко О.В., Хомаківська О. В., Корчинська С. Г. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
3. Гадзало Я. М. Проблеми завершення земельної реформи / Я. М. Гадзало // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 8. – С. 5-10.
4. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа : міфи й істина / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 3-9.
5. Гайдуцький П. І. Орендні відносини / П. І. Гайдуцький, В. К. Симоненко. – К. : Вища шк., 1991. – 208 с.
6. Гайдуцький П. І. Розвиток багатоукладного господарювання та конкурентоспроможного агропромислового виробництва / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 19-23.
7. Гладій М. В. Особливості аграрної реформи у Львівській області / М. В. Гладій // Економіка України. – 1996. – № 5. – С. 34-43.
8. Гладій М.В. Соціально-економічні аспекти аграрної реформи на Львівщині / М. В. Гладій // Економіка АПК. – 1995. – № 9. – С.69-74.
9. Горемыкин В. Виды и формы земельной собственности / В. Горемыкин // Достижения науки и техники АПК. – 2000. – № 1. – С. 38-39.
10. Загальні збори Національної академії аграрних наук України : Інформаційне повідомлення // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 12. – С. 5.
11. Земельний кодекс України : Кодекс Законів від 25 жовт. 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
12. Карпенко О. Пілотний дербан землі / О. Карпенко // Сільські вісті. – 2015. – 22 верес.
13. Комлацкий Г. Место аренды в системе земельных отношений / Г. Комлацкий // Достижения науки и техники АПК. – 2001. – № 11. – С. 45.
14. Лещева М. Социально – экономические последствия преобразования земельных отношений / М. Лещева // Аграр. наука. – 2002. – № 12. – С. 2-4.
15. Лукинов І. І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І. І. Лукинов. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 816 с. (Вибрані праці : у 2-х т. – Кн. 1). – С. 247-296.
16. Лукинов І. І. Продуктивні сили села – основа його відродження і прогресу / І. І. Лукинов. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 794 с. (Вибрані праці : у 2-х т. – Кн. 2). – С. 640.
17. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
18. Лупенко Ю. О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 10-14.
19. Малік М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103-108.
20. Малік М. Й. Особливості реформування сільськогосподарського виробництва / М. Й. Малік, В. А. Юдіна // Економіка АПК. – 1996. – № 8. – С. 23-28.
21. Месель-Веселяк В. Я. Відносини власності на землю / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, І. А. Розумний // Власність у сільському господарстві; за ред. В. В. Юрчишина і П. Т. Саблука. – К., 1993. – С. 241-260.
22. Месель-Веселяк В. Я. Організаційно-правове забезпечення реформування земельних відносин в аграрній сфері (підсумки і проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Землевпоряд. вісн. – 2003. – № 3. – С. 24-30.
23. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного сектора України (здобутки, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Вісн. екон. науки. – 2010. – № 2 (18). – С. 205-212.
24. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання : моногр. [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М.]; за ред. П. Т. Саблука і В. Я. Месель-Веселяка. – К., 1993. – 376 с.
25. Месель-Веселяк В. Я. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 5-24.
26. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств. – 2-ге доп. вид. / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, М. В. Гладій, І. Г. Кириленко, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, М. Й. Малік, А. С. Даниленко, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ, 2000. – 660 с.

27. Про підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2013 рік та основні завдання на перспективу : Доп. Президента НААН, академіка НААН В. Ф. Петриченка на засіданні Заг. зборів НААН 26 черв. 2014 р. // Вісн. аграр. науки. – 2014. – № 7. – С. 5-10.
28. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (у 2-х частинах) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ УААН, 1993. – 484 с.
29. Реорганізація колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва при переході до ринку (методичні рекомендації) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Стельмашук А. М. та ін.]; ІАЕ ім. Шліхтера УААН, Тернопільський філіал інституту землеробства і тваринництва західного регіону. – Тернопіль, 1992. – 34 с.
30. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях та відповідях) / П. Т. Саблук, М. Й. Малік та ін. – К. : ІАЕ, 1999. – 530 с.
31. Саблук П. Т. Магістральні напрями аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1995. – № 1. – С. 8-14.
32. Саблук П. Т. Научное обеспечение перехода агропромышленного комплекса Украинской ССР к рынку / П. Т. Саблук // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1991. – № 9. – С. 2-6.
33. Сова О. Земля на кону / О. Сова // Україна молода. – 2015. – 7 жовт.
34. Федоров М. М. Земельна реформа в Україні : стан, проблеми, перспективи / М. М. Федоров // Екон. часопис. – 1999. – № 6. – С. 22-26.
35. Федоров М. М. Об'єктивна необхідність і основні методичні принципи удосконалення методики економічної оцінки земель / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 3-11.
36. Федоров М. М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 25-31.
37. Ghonemy M. Studies on agrarian reform and rural poverty / [M. R. Ghonemy et al.]. Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations ; New York, N. Y., 1984.
38. Posterman R. Land reform and democratic development / R. L. Posterman, J. M. Reidinger. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

Стаття надійшла до редакції 9.02.2016 р.

*

UDS 334.724.4:338.432:633.64(477+477.53)

***O.O. TOMILIN, doctor of economic sciences,
associate professor (docent),
associate professor (docent) of department
Poltava State Agrarian Academy***

Regional aspect of production sugar beet subcomplex of Ukraine

Scientific problem. One of the strategic sectors of the food industry in Ukraine is the sugar beet industry, which combines producers of sugar beet, sugar factories and service companies. Sugar beet production relates to agricultural production, which significantly affects the effectiveness of the revival of economic potential of the country. Some authors believe that solving the problems of the industry in the

country is impossible without the implementation of a range of appropriate measures, favorable for the formation of public policy; coordination of interests of all participants of the sugar beet production; enhance the level of specialization farms which sow beets; optimization of acreage under sugar beet; solving the problem of uncertainty of land relations in the village and etc [10, p. 124]. Modern regional development of food industry in Ukraine is not fully violates the territorial organization of social

© O.O. Tomilin, 2016

production, one of the main requirements of which is to achieve sustainable use of natural, industrial, scientific and technological potentials, which gives a significant volume of production of ecologically clean food of high quality with minimal costs of labor [3, p. 23].

In our opinion, the main purpose of the sugar market is to provide uninterrupted, dynamic development branch structure of agricultural production, improve the quality and competitiveness of products. Today it is necessary to form a regulated market of sugar in Ukraine, and its manufacturer to be the main figure on it.

Analysis of recent researches and publications. The research by the economic regulation of sugar beet production and define the role of the state in their formation in market conditions the subject of numerous works of local scientists and practitioners, including: V.S. Bondar [2], O.M. Varchenko [4], S.L. O.O. Yerankin [5], O.S. Zayets [6], E.V. Imas [7], M.Y. Kodenska [8], V.Y. Mesel-Veselyak [9], V.I. Pyrkin [11], P.T. Sabluk [13], S.A. Stasinevych [14] and others. These problems have been discussed in the works of foreign scientists: Helmke H. [16], Holzmann H. [17], Latacz-Lohmann U. [18] and others. At the same time taking into account the trends of world sugar market in the context of globalization, insufficiently explored issues of regional aspects of the production of sugar beet subcomplex of Ukraine.

The objective of the article is an assessment of regional characteristics of sugar beet subcomplex of Ukraine and determine the main way out of the crisis.

Statement of the main results of the study.

Sugar industry, along with flour, starch, meat, bakery and dairy industry belongs to industries that operate primarily on the domestic market [1, p. 14]. The purpose of state regional policy as part of the strategy for economic and social development of Ukraine is to create conditions for dynamic, balanced territorial development, eliminating major regional disparities [15].

According to company “AAA Consulting Agency” the largest producer of sugar in Ukraine in 2012–2013 is a complex “Astarta-Kyiv”, which combines three regional departments. The total area of arable land and the area under sugar beet sowing in Agricultural Holding Company “Astarta-Kyiv” in 2013 are presented in table 1. As we can see from the table 1, the largest area for sowing of sugar beet Company “Astarta-Kyiv” reserved to Poltava region – 26513,3 thousand hectares. In 2013 “Astarta-Kyiv” finished with a profit of 25,67 million euro consolidated revenue increased to 4,79% or 16,876 million euro compared to 2012 [12].

This Agricultural Holding Company composed of more than 60 agricultural companies of the country. Astarta Holding has for the past five years remains the leader in terms of sugar production in Ukraine and related products for the production of sugar – molasses and dry granulated pulp. Main production capacity consists of seven sugar factories: four sugar factories are in Poltavaska oblast; two sugar factories are in Kharkivska oblast, one sugar factory is in Vinnytska oblast and one sugar factory is in Khmelnytska oblast.

Table 1

The total area of arable land and the area under sugar beet sowing in holding “Astarta-Kyiv” in 2013, thousand hectares

Name of regional offices	Name of Company	Area of arable land	Area under sugar beet sowing
Poltava	“Agrofirma “named after Dovzhenko” Limited Liability Company”	43052	8513,3
	“Agrofirma “Dobrobut” Limited Liability Company”	39254	8405
	Investment Industry Company “Poltavazernoprodukt Limited Liability Company”	30000	9595
Total by region		112306	26513,3
Vinnytsa	“Agrofirma “Khmilnytske Limited Liability Company””	32000	6500
Khmelnysk	“Agrofirma “Volochnisk-Agro Limited Liability Company””	43666	8260
Total		187972	41273,3

Source: [systematized by the author].

As for power factories of agricultural holding, they are capable of handling more than 33,000 tons of sugar beet for 1 day. In addition, “Astarta-Kyiv” is engaged in production of grains and oilseeds. Indicators of sugar beet by types of farms presented in table 2. This Agricultural Holding Company leases land from local authorities and private landowners areas, which cover an area of over 240 thousand hectares. We conducted a comprehensive study of the agricultural sector by types of farms from 2005 to 2013 for the research was to take the following farms: agricultural companies, private enterprises, farms, production agricultural

cooperatives, state owned enterprises, other enterprises, agricultural enterprises and Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”, which was chosen as the comparative object. Analyzing the table 2 clearly singled out trend on the dynamics of increasing production efficiency of sugar beet and relevant economic indicators (total cost of one ton of product revenue, the mass of profit (+), loss (–) on 1 hectare of harvesting area and level of profitability) for this holding us not carried out, as we were unable to collect relevant data because that data are not indicators of Agricultural Holding Company not made public.

Table 2

Indicators of sugar beet farmers by type, 2005–2013

Types of enterprises	2005	2010	2011	2012	2013	2013% to 2005
1	2	3	4	5	6	7
Sowing area of sugar beet, hectares						
Agricultural companies	231416	287776	303037	278493	149770	64,7
Private enterprises	85343	79739	89036	67535	44315	51,9
Farms	19715	25193	20681	16673	9208	46,7
Production agricultural cooperatives	34498	10077	7946	9128	2728	7,9
State owned enterprises	8032	4081	4171	3621	1184	14,7
Other enterprises	13045	7029	8775	5599	1074	8,2
Agricultural enterprises	392049	413895	429475	381049	208279	53,1
Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”	15901	29026	37401	39836	32373	2 times more
Yield, quintal / hectare						
Agricultural companies	268	292	380	412	419	156,3
Private enterprises	266	292	371	462	441	165,8
Farms	243	255	352	408	367	151,0
Production agricultural cooperatives	233	259	311	229	380	163,1
State owned enterprises	211	219	274	374	368	174,4
Other enterprises	243	335	410	735	504	2,1 times more
Agricultural enterprises	261	289	379	421	421	161,3
Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”	298	328	445	475	507	170,1
Production, quintal						
Agricultural companies	62091527	83956039	115095851	114788025	62708758	101,0
Private enterprises	22683708	23308316	33033380	31231129	19538651	86,1
Farms	4787610	6424678	7275624	6798702	3378143	70,6
Production agricultural cooperatives	8022589	2605578	2472637	2086219	1035979	12,9
State owned enterprises	1697128	893219	1143042	1355103	436100	25,7
Other enterprises	3166042	2351954	3596584	4112502	541040	17,1
Agricultural enterprises	102448604	119539784	162617118	160371680	87638671	85,5
Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”	4737803	9534873	16653254	18915834	16402649	3,5 times more

Source: [formed by the author according to the Statistical Yearbook of Ukraine].

Analysis of sugar beet production costs by types of farms in recent years (2005–2013) found that due to the significant investment in equipment modernization trend of production costs, especially for Agricultural Holding

Company “Astarta-Kyiv”, up to 49,93 UAH / quintal and as a result – accompanied by an increase sugar beet yields to record levels – 507 quintal per 1 hectare (table 3). As you know, the main task in the production of sugar

is the maximum increase in sugar output per unit of processed raw materials at the lowest cost energy for its production. The lowest cost of production of sugar beet we observe in the category other agricultural enterprises – from 19,62 to 26,43 local currency. The lowest cost of a hectare of cultivated area we see in farms, production agricultural, government and other enterprises where costs were from 3447,32 to 9881,47 UAH per a hectare. For several years the first place in Ukraine on sugar beet yield occupy Khmelnytska, Poltavska and Vinnitska oblasts. It is in these areas, leaders in the cultivation of sugar beet has the best economic indicators we examined Agricultural Holding Company “Astarta-Kyiv”. The main reasons for

the critical state beet are: continuation of inefficient practice of barter relations between producers of raw materials and processors; a substantial increase in prices of basic inputs for sugar factories and agricultural enterprises; Ukraine low prices for raw cane sugar. According to the State Statistics Service of Ukraine sugar beet sowing area in 2013 was 292,600 hectares, which is 173,700 hectares less than the previous 2012 (466,300 hectares). Sugar beet processing in 2013 involved 38 sugar factories (compared with 63 in 2012, 116 in 2005 and 165 in 2000). Power sugar factories involved in the processing of sugar beet in 2013 amounted to 137,420 tons per day versus 404,4 in 2000.

Table 3

Indicators of cost of production of sugar beet farmers by type, 2005–2013

Types of enterprises	2005	2010	2011	2012	2013	2013% to 2005
Costs of production of a quintal, UAH						
Agricultural companies	14,86	34,90	32,73	35,30	32,28	2,2 times more
Private enterprises	14,40	29,84	28,42	29,86	39,61	2,8 times more
Farms	14,20	36,31	38,54	34,38	31,13	2,2 times more
Production agricultural cooperatives	16,34	29,20	31,57	32,26	33,03	2 times more
State owned enterprises	16,93	36,97	31,85	29,49	32,96	194,7
Other enterprises	16,69	23,52	26,43	26,37	19,62	117,6
Agricultural enterprises	14,94	33,65	31,95	33,88	33,80	2,3 times more
Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”	14,52	49,93	36,23	40,25	26,38	181,7
Costs of a quintal of cultivated area, UAH						
Agricultural companies	3987,49	10180,88	12432,29	14549,97	13513,73	3,4 times more
Private enterprises	3828,22	8721,39	10542,40	13809,17	17464,62	4,6 times more
Farms	3447,32	9259,57	13557,03	14017,00	11419,40	3,3 times more
Production agricultural cooperatives	3800,90	7550,26	9825,22	7374,08	12541,75	3,3 times more
State owned enterprises	3577,38	8092,18	8727,38	11036,70	12139,10	3,4 times more
Other enterprises	4050,78	7869,64	10833,38	19369,28	9881,47	2,4 times more
Agricultural enterprises	3902,94	9719,73	12098,51	14260,88	14222,48	3,6 times more
Agricultural Holding “Astarta-Kyiv”	4327,21	16401,03	16131,27	19110,58	13368,40	3,1 times more

Source: [formed by the author according to the Statistical Yearbook of Ukraine”].

As a result of performance of sugar mills in the processing of sugar beet harvest in 2013 adopted beet processing 9,220,000 tons but processed only 9,06 million tons and produced 1,212.1 thousand tons of sugar.

Sugar output in 2013 in the whole Ukraine from the start of production was 13,35% com-

pared to 12.95% last year. Yields of sugar beet farms of all categories amounted to 398,9 quintal / hectare to 248,2 quintal / hectare in 2005 and 176,7 quintal / hectare in 2000 respectively. Clearly singled out the trend in the dynamics of sugar beet to increase productivity to previous years. By the results of basic performance of

the processing of sugar beet harvest in 2013 the largest sugar accumulated in Agricultural Holding formations “Podillyatsukor” Poltavska, Lvivska, Ternopilska and Khmelnytska oblasts. As a result of the transition refineries for processing from raw materials led to a reduction in capital inflows to the budget and the deteriorating financial condition of sugar factories.

In addition, it is worth noting that in the 2012–2013 marketing year, sugar production amounted to 179,6 million tons, increased by 102,7% compared to the 2011–2012 marketing year, and consumption of sugar amounted to 172,1 million tons. As for the cost of sugar beets per a ton in 2013 it amounted to 4698,4 UAH in 2013 to 6019,1 UAH in 2011. The share value of sugar beet agriculture in Gross Domestic Product in 2012 amounted to 2,9% of the economy in 2012 amounted to 3,7% against the figure of 5,4% in 2011. The total cost of sugar beet in marketing year 2012–2013 was 371,5 UAH / ton to 380,4 UAH / ton in marketing year 2011–2012. Sugar production in the European Union is projected 16 million tons that is 600 thousand tons less than in the 2012–2013 marketing year. Allocation of sugar production quotas “A” in Ukraine for 2013 amounted to 1732,71 thousand tons, and sugar actually produced 1212,14 thousand tons in the 2013–2014 marketing year. Domestic producers fully satisfy domestic consumption in such volumes – up to 45245,9 thousand people in Ukraine. Ukraine annually can produce more than 3 million tons of sugar. World sugar production in the 2013–2014 marketing year is 175 million tons.

Due to the glut sugar producers of various agricultural enterprises begin to look different schemes to implement the production, even at below cost price, which leads to excess quotas domestic market, thus not ensured the effectiveness sugar-beet industry. First of all, this leads to a reduction in areas under sugar beet and volumes of sugar factories, and as a result – leads to a reduction in capacity utilization factories of with raw materials or complete closure of factories. There is a conflict between those who produce sugar beet and companies engaged in processing and selling finished products to consumers. Need to find a format and mutual supervisory mechanism to the joint

efforts of agribusiness and government authorities could increase the efficiency of the sugar beet industry and of local and state budgets. The inefficiency of state price regulation mechanism for sugar beet industry is already evident as of 1 September 2014. So, given the regulatory costs and 5% return on a minimum price for sugar beet at 440,3 UAH / ton and legally it is set lower at 96,75 UAH / ton, it leads to the inefficiency of state regulation of sugar beet industry. So, to create interindustry exchange of equivalent proportions in pricing for sugar beet should be determined considering profit margins.

In the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 189 of April 8, 2015 “On State Regulation production of sugar and sugar beet in the period from September 1, 2015 to September 1, 2016” for the production of sugar within the quota “A”, taking into account the basic sugar and sugar quotas “A” states that “... the minimum price for 1 ton (excluding VAT) for sugar beets determined 445.87 UAH, and for sugar – 6,454.74 UAH” [19].

The main way out of the crisis situation and sustainable development of the sugar beet industry: to stabilize the financial situation in the sugar beet industry should accelerate the adoption of the draft Law of Ukraine. “On state regulation of production and sale of the sugar market” on the volume of sugar production from raw materials; to protect refineries from possible closure or conversion to produce other products necessary to add points in contracts with suppliers of raw materials to the factories on financial and legal responsibility of the parties for failure to supply raw materials from the planned accrual of interest at the rate of 25% of supply; with a view to respond quickly to market fluctuations on pricing on the realizable price of sugar necessary to improve the regulatory and legal framework for state regulation of production and sale of sugar.

Sugar factories have experienced a serious problem in working capital, processing of raw materials began to be carried out exclusively by tolling schemes, that is do without money. Was vulnerable and sugar beet subcomplex, the company is not able to produce competitive sugar in the absence of stable zones of sowing

beets, energy saving technologies and sufficient quantity of raw materials [13, p. 3–12].

Transition local refineries for processing customer's raw materials resulted in overloading the domestic sugar market and, consequently, led to the failure quota "A" – the annual quota of sugar supply on the domestic market. Production of sugar beet in 2013 in Poltava region amounted to 1546 thousand tons and changed in 1990 to 33,4%. In the study area in 2013 decreased by almost 50% sown area under sugar beet in comparison with 2012 root crop yield in 2013 was a record – 499 quintal / hectare, or 1,7 times more than the baseline 1990. Improving cost efficiency of sugar mills is possible if the rational use of inputs, improvement of inter-sectoral manufacturers economic relations with energy suppliers, the formation of new integration process and economic relations.

Conclusions. Our research suggests that in order to support national commodity and its interest in sugar production imperative is amending the Law of Ukraine "On state regulation of production and sale of the sugar market" on the volume of sugar production from raw materials as sugar production, producing sugar plants in the country for the domestic market

are insufficient and, as a result, decrease financial revenue countries, and sugar beet industry found itself in a crisis situation. It is necessary to limit the volumes of sugar from raw materials of quotas "A".

In our view, the main reasons for failure to fulfill quota "A" include imperfect allocation of quotas because it was necessary to plan the sowing area, and then generate market regulators on the volume. Eliminate the minimum purchase prices for sugar quotas and limited only to the volume of production and sales. Price fluctuations in sugar can be controlled through purchases from the state intervention fund.

We came to the conclusion that the import of sugar imports lead to corresponding losses and lack of interest to farmers growing sugar beets as general culture. There may even be cases to reduce the acreage of sow sugar beet regions in Ukraine.

Issues requiring further research aimed at finding methodological approaches to the study of intersectoral economic relations, further development of scientific discussion on problems of formation and development in various fields of agricultural production, including sugar beet subcomplex of Ukraine.

References

1. Agrofood production in 1990–2009: development trends [B.Y. Paskhaver, O.V. Shubravskaya, D.F. Krysanov, K.O. Prokopenko] // *Economy of AIC*. – 2010. – № 9. – P. 12–20.
2. Bondar V.S. Trends of world market prices of sugar and their impact on the domestic market of Ukraine / V.S. Bondar, S.Y. Andrushchenko // *Sugar beets*. – 2010. – № 2 (74) [Electronic resource]. – Access: <http://www.sugarbeet.org.ua/node/75>
3. Deineko L.V. Economic problems of food industry of Ukraine and its regions in 2000: Thesis. Thesis for the degree of doctor of economic sciences specialty 08.10.01 / Liudmyla Viktorivna Deineko. – K., 2000 [Electronic resource]. – Access: <http://disser.com.ua/contents/34494.html>.
4. The economic mechanism of formation and functioning of the sugar market in Ukraine: Abstract dissertation of doctor of economic sciences: 08.07.02 / Olha Myronivna Varchenko. – Kyiv : B.v., 2005. – 39 p.
5. Yerankin O.O. Formation of agroindustrial units in Ukraine: globalization and marketing aspect/ O. O. Yerankin // *Scientific notes: collection of scientific works*. – 2008. – Vol. 10. – P. 175–187.
6. Zaets A. S. The sugar market. Problems of the theory and practice / A. S. Zaets//. – K.: Naukova dumka, 1998. – 314 p.
7. Imas Y. V. Development of sugar beet production and the sugar market in Ukraine: Abstract of dissertation for scientific degree of doctor of economic sciences. – K., 2004. – 43 p.
8. Kodenska M. Y. Trends and directions of activation of investment of sugar beet production/ M. Y. Kodenska // *Economy of AIC*. – 2010. – № 2. – P. 74–78.
9. Mesel-Veselyak V.Y., Yarchuk M.M. Organizational-economic improvement of sugar beet subcomplex of Ukraine. / V.Y. Mesel-Veselyak, M.M. Yarchuk // *Economy of AIC*. – 2013. – № 2. – P. 3–8.
10. Pechenyuk A.V. Sugar beet production in Ukraine: problems of prospects/ A.V. Pechenyuk // *Science and Economics*. – 2010. – № 4 (20). – P. 124.
11. Pyrkyn V. I. Sugar beet production in crisis/ V. I. Pyrkyn // *Ukrainian scientific magazine "Sugar beet"*. – 2009. – № 69. – P. 4–5.
12. On the allocation a credit of European Investment Bank "Astarta-Kyiv" [Electronic resource] // *National Association of Sugar Producers of Ukraine "Ukrtsukor"*. – Access: <http://sugarua.com.ua/67/lists/2429>
13. Sabluk P. T. Clustering as a mechanism to increase competitiveness and social focus Agricultural Economics/ P. T. Sabluk, M. F. Kropyvko // *Economy of AIC*. – 2010. – № 1. – P. 3–12.

14. Stasinevych S. A. Collisions pricing in harvesting sugar beet / S. A. Stasinevych // Visnyk KNTUA. – 2006. – № 35. – P. 269–274.
15. Strategy economic and social development of Ukraine for 2004–2015. Section XV. Making active state regional policy [Electronic resource]. – Access: <http://old.niss.gov.ua/book/varnaly/005.htm>
16. Helmke H. Zuckerausgleich wird in Agrarreform einbezogen / H. Helmke, M. Blomberg // Zuckerrübe. – 2006. – № 2. – S. 64–65.
17. Hölzmann H.J. Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölzmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 1. – P. 20–23.
18. Latacz-Lohmann U. Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 3. – P. 127–129.
19. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/189-2015-%D0%BF>.

The article has been received 5.01.2016

*

УДК 338.312:330.44:636

**О.В. УЛЬЯНЧЕНКО, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН,
завідувач кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
І.В. ЛОЗИНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки
Сумський національний аграрний університет**

Методологічний аспект створення моделей міжгалузевого балансу використання ресурсів м'ясо-молочного скотарства

Постановка проблеми. Стан розвитку продуктивних сил сільського господарства значною мірою визначається збалансованістю двох галузей – рослинництва і тваринництва. Разом з тим аналітична оцінка процесів, які відбуваються в агропромисловому комплексі України протягом останніх років, дає підстави для висновку, що сучасна структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах деформована й не відповідає будь-яким нормативам раціонального використання ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання.

Нині більшість сільськогосподарських підприємств в Україні спеціалізуються переважно на виробництві зерна і соняшнику. При цьому повністю занепала галузь тваринництва (винятком є лише птахівництво).

Таке формування галузевої структури зумовлює скорочення обсягів виробництва ва-

лової продукції, низьку його товарність та ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним та практичним аспектам побудови моделей міжгалузевого балансу, а також процесам оцінки й дослідження продуктивності економічних систем присвятили свої роботи багато вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких варто виділити праці В. Леонтєва [8], О. Гранберга [4], О. О. Томіліна [5], І. Милько [3], П. Гайдуцького [2], J. Neumann [11] та ін. Однак у наукових працях не знайшли належного відображення питання, пов'язані з оцінкою продуктивності сучасних економічних систем з використанням моделей міжгалузових балансів у концепції системи розвитку сільськогосподарських підприємств і побудовою таких моделей на регіональному рівні. Запропоновані в літературі моделі й підходи орієнтовані переважно на розв'язання окремих завдань, часто є занадто складними

© О.В. Ульянченко, І.В. Лозинська, 2016

і трудомісткими, що ставить під сумнів можливість їх практичного використання.

Мета статті – удосконалити методологічний підхід до створення моделей міжгалузевго балансу при виробництві м'ясо-молочної продукції в сільськогосподарських підприємствах з урахуванням наявних ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. Традиційна методика планування галузевої структури підприємства складається з таких етапів:

1) визначають головні та додаткові товарні галузі, які могли б успішно поєднуватися в одному підприємстві;

2) вивчають усі фактори спеціалізації й інтеграції, встановлюють межі для розвитку окремих галузей, визначають попередню структуру посівних площ, яка має відповідати як агротехнічним та економічним умовам, так і вимогам головної галузі;

3) виконують розрахунки на максимальний розвиток головної галузі;

4) установлюють раціональні розміри додаткових та допоміжних галузей. Причому слід розвивати лише такі з них, які мають безпосередні виробничі зв'язки з головною галуззю або необхідні для якнайповнішого використання внутрішньогосподарських ресурсів;

5) остаточно уточнюють розмір основної галузі;

6) економічно оцінюють можливі варіанти поєднання галузей і вибирають найефективніший.

Визначити оптимальний рівень спеціалізації й оптимальну галузеву структуру підприємства традиційними методами практично неможливо, бо вони не забезпечують одночасного врахування всієї сукупності взаємних зв'язків у процесі виробництва. Вони не уможливають із певністю стверджувати, що розраховані за їхньою допомогою варіанти (плани) розвитку виробництва найкращі серед можливих за даних конкретних умов. Це призводить до нераціонального використання виробничих ресурсів, високої собівартості продукції та зниження темпів розвитку сільського господарства.

У системі моделей оптимального планування сільського господарства на рівні підприємства центральне місце займає модель оптимізації виробничо-галузевої структури, або іншими словами – формування міжгалузевих взаємовідносин при виробництві м'ясо-молочної продукції. Вона дає можливість визначати основні параметри розвитку виробництва для поточного й перспективного планування, може бути використана для аналізу сформованої структури виробництва, що дасть змогу виявити доцільніші шляхи використання ресурсів і можливості збільшення обсягів виробництва продукції [1]. У сільському господарстві при ефективному виробництві, як правило, доводиться мати справу зі складними системами, що зумовлює необхідність враховувати зв'язки між галузями (рис.).

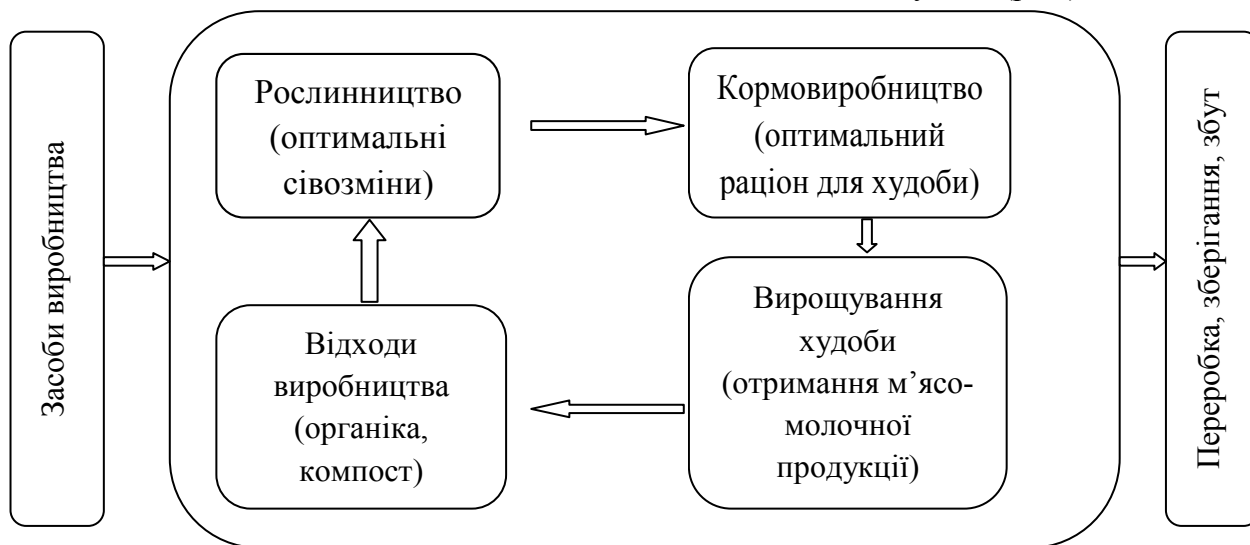

Схема міжгалузевих взаємозв'язків при виробництві м'ясо-молочної продукції

Джерело: Розробка авторів.

Так, рослинництво й тваринництво – це взаємопостачальницькі сфери. Перша з них є джерелом кормовиробництва для тваринницької галузі, а друга – постачальником важливих для землеробства органічних добрив. Враховуючи важливу умову технологій вирощування сільськогосподарських культур – дотримання науково обґрунтованих сівозмін, – виникає необхідність дослідження зв'язків між окремими підгалузями рослинництва щодо забезпечення запровадження та дотримання науково обґрунтованого чергування культур і виокремлення в них об'єктів кормовиробництва.

Міжгалузеві зв'язки розвитку відображають механізм розвитку системоутворювальних процесів у динаміці, а міжгалузеві зв'язки функціонування відображають функціонування процесів кооперації та інтеграції у поточному часі й характеризуються можливістю оперативно змінюватися [2].

Характерною рисою міжгалузових зв'язків розвитку є те, що вони виходять із розвитку та диференціації продуктивних сил, їх впливу на виробничі відносини. До них належать ресурсообмінні зв'язки, які відображають розвиток процесу спеціалізації, а також продуктообмінні – в тій частині, в якій вони показують організаційний розвиток міжгосподарської кооперації й інтеграції. Міжгалузеві зв'язки функціонування виникають із виробничих відносин, їхнього впливу на продуктивні сили. До них належать продуктообмінні зв'язки в тій їх частині, в якій вони відображають економічне функціонування процесів кооперації та інтеграції [3].

Міжгалузеві зв'язки показують як загальну закономірність розвитку і взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин, так і територіальні й галузеві особливості їх прояву [4].

Створення ефективно діючого механізму міжгалузевого балансу в галузі м'ясо-молочного скотарства дасть змогу:

ліквідувати цінові диспропорції спекулятивного характеру, що виникли внаслідок наявності великої кількості посередників в умовах недостатньої розвиненості ринкових відносин;

гнучко реагувати на зміни попиту та позиції за рахунок оптимізації взаємодій між учасниками й чітким функціонуванням господарського механізму;

об'єднати наявні ресурси та направити їх на розвиток галузі виробництва, що найбільш потребує їх у цей час;

розв'язати найгостріші соціальні проблеми, у тому числі щодо працевлаштування.

У символічній формалізації принципи створення міжгалузових взаємозв'язків у м'ясо-молочному скотарстві можна представити за допомогою математичної залежності (U), тим самим показуючи перетин інтересів кожного з учасників процесу:

$$\sum_{j=1}^n T_{ij}(2,3,4)C_{ij}(1,2,6,7)P_{ij}(2,6)Z_{ij}(3,6)R_{ij}(1,8)U_{ij}(5,7,8)N_{ij}(9), \quad (1)$$

де T_{ij} – сільськогосподарські підприємства – виробники м'ясо-молочної продукції; C_{ij} – сільськогосподарські підприємства – постачальники сировини для виробництва кормів; P_{ij} – промислові й переробні підприємства, що забезпечують сировиною виробництво м'ясо-молочної продукції; Z_{ij} – транспортні підприємства; R_{ij} – заготівельні підприємства; M_{ij} – підприємства з переробки м'ясо-молочної продукції; N_{ij} – наукові установи.

Цифри у дужках показують поєднання інтересів учасників у процесі створення оптимального балансу: 1 – підприємства з виробництва комбікорму; 2 – постачальники засобів виробництва; 3 – забезпечення скотарської галузі кормами; 4 – постачання молодняку худоби, ветеринарні препарати; 5 – виробництво продукції скотарства; 6 – перевезення продукції; 7 – зберігання продукції; 8 – реалізація продукції; 9 – наукове обґрунтування.

Коефіцієнти i та j при N, C, P, Z, R, M, N показують, що для виробництва продукції j -ї галузі витрачається ресурс i -ї галузі.

Функціонування подібного механізму існування міжгалузових взаємовідносин матиме змогу забезпечити:

розвиток економічної інтеграції та спеціалізації з урахуванням природних і економічних умов конкретних регіонів;

створення ефективних форм інтегрування, серед яких можуть бути контрактна, агропромислові формування, асоціації й інші;

удосконалення економічного механізму взаємовідносин між учасниками інтеграційного процесу, серед яких: товарний кредит, сумісне інвестування, кормове самозабезпечення, виробництво кормів на давальницьких умовах;

запровадження досконалішої системи економічного управління розвитком виробництва м'ясо-молочної продукції на регіональному та загалом державному рівнях.

Система показників для оцінки ефективності розвитку створеної інтегрованої економічної системи повинна відображати найважливіші якісні характеристики розвитку галузі м'ясо-молочної продукції в сільськогосподарських підприємствах і забезпечити конкурентоспроможність та інноваційність виробництва продукції.

На відміну від відомих підходів [7], що використовують для визначення інтегрального індексу сукупність кількох десятків вхідних і вихідних показників, у запропонованому нами підході на основі моделі міжгалузевого балансу Леонтьєва при формуванні інтегрального індексу взаємодії використовуються тільки вихідні параметри, що відображають якісні характеристики. Це іс-

отно скорочує кількість параметрів і значно спрощує розрахунки.

Розглядаючи модель Леонтьєва, необхідно вивчити специфіку міжгалузевого балансу як балансового методу й провести аналіз таблиць міжгалузевого балансу. Багатогалузеве господарство вимагає існування балансу між окремими галузями. Кожна галузь є, з одного боку, виробником одного певного набору видів продукції, а з другого – споживачем іншого набору видів продукції. Виникає складне завдання: погодити обсяги виробництва кожної з галузей, щоб задовольнити всі потреби в продукті кожної галузі. Це завдання вимагає залучення апарата матричної алгебри [8].

Дійсно, реальна рівновага на ринку м'ясо-молочної продукції можлива лише при збігу очікувань виробників і споживачів, тому що на практиці рівновага досягається досить рідко, оскільки в реальному житті неминучі економічні кризи, неповне або неефективне використання ресурсів. Тому можна стверджувати, що необхідність у балансовому методі очевидна [9].

Складові частини моделі міжгалузевого балансу виробництва наведено у таблиці.

Складові частини моделі міжгалузевого балансу виробництва в м'ясо-молочному скотарстві в сільськогосподарських підприємствах Сумської області, тис. т

Галузь у складі інтегрованої структури	Галузі-споживачі					Кінцевий продукт (c_i)	Валовий продукт (Y)
	Виробництво зернових (x_{i1})	Кормовиробництво (x_{i2})	Виробництво молока (x_{i3})	Приріст ВРХ (x_{i4})	Одержання органічної продукції (x_{i5})		
Виробництво зернових (x_{11})	180,6	144,3	134,5	89,6	76,0	2282,3	2907,3
Кормовиробництво (x_{12})	112,3	76,5	99,3	59,5	126,2	9,3	483,1
Виробництво молока (x_{13})	0	0	33,5	19,9	4,9	106,2	164,5
Приріст ВРХ (x_{14})	0	0	2,2	0,6	0,1	3,4	6,3
Одержання органічної продукції (x_{15})	19,8	16,3	33,5	25,6	7,1	11,5	113,8

Джерело: Статистичні збірники Державної служби статистики України та «Сумщина у цифрах».

Вихідна статистична інформація надана Головним управлінням статистики у Сумській області. Основним найчастіше використовуваним показником у даній таблиці є міжгалузеві потоки продукції x_{ij} – сумарні обсяги використання продукції i -ї галузі при виробництві продукції j -ї галузі (джерелом такої інформації є статистична форма звітності «Обстеження споживання продуктів та

послуг у виробництві продукції (робіт, послуг)»). Вказані потоки продукції формують матрицю проміжного споживання $X = \|x_{ij}\|$.

Позначено:

X_i – обсяг випуску в i -й галузі;

x_{ij} – обсяг продукції i -ї галузі, споживаної в j -й галузі;

c_i – кінцевий продукт, тобто обсяг споживання продукції в i -й галузі в невиробничій сфері;

$a_{ij} = \frac{x_i}{x_j}$ – кількість продукції i -ї галузі,

що витрачається на виробництво однієї одиниці продукції j -ї галузі.

Числа a_{ij} називаються коефіцієнтами прямих витрат j -ї галузі й характеризують технологію цієї галузі.

Отже, міжгалузевий баланс – це рівність обсягу випуску кожної вироблюваної галузі сумарному обсягу її продукції, споживаної виробничими галузями та галузю кінцевого попиту, тобто:

$$X_i = \sum_{j=1}^n x_{ij} + C_i. \quad (2)$$

Нехай $X = \{x_i\}$ – вектор обсягів виробництва в галузях, тоді AX – споживані обсяги ресурсів, таким чином, поза виробничою сферою – на споживання залишається тільки $X - AX$. Назвемо економіку високоефективною, якщо $AX \leq C$, тобто у виробничій сфері витрачається менше, ніж у сфері споживання.

$$\begin{aligned} (E - A) &= \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 1 & 0,80 & 0,74 & 0,50 & 0,42 \\ 0,68 & 1 & 1,3 & 0,78 & 1,65 \\ 0 & 0 & 1 & 0,59 & 0,15 \\ 0 & 0 & 0,28 & 1 & 0,17 \\ 2,79 & 2,3 & 4,72 & 3,6 & 1 \end{pmatrix} \\ &= \begin{pmatrix} 0 & -0,8 & -0,74 & -0,50 & -0,42 \\ -0,68 & 0 & -1,30 & -0,78 & -1,65 \\ 0 & 0 & 0 & -0,59 & -0,15 \\ 0 & 0 & -0,28 & 0 & -0,17 \\ -2,79 & -2,30 & -4,72 & -3,6 & 0 \end{pmatrix} \\ (E - A) &= \begin{vmatrix} 0 & -0,00 & -0,74 & -0,50 & -0,42 \\ -0,68 & 0 & -1,30 & -0,78 & -1,65 \\ 0 & 0 & 0 & -0,59 & -0,15 \\ 0 & 0 & -0,28 & 0 & -0,17 \\ -2,79 & -2,30 & -4,72 & -3,6 & 0 \end{vmatrix} = 0,543628 \end{aligned}$$

Згідно з критеріями продуктивності одержали, що модель має розв'язок, бо значення матриці $(E - A)$ менше 1 (сума елементів $\sum a_{ij} \leq 1$). Для забезпечення позитивного показника випуску кінцевої продукції в м'ясо-молочному скотарстві необхідно, щоб виконувалась умова: визначник матриці $(E -$

Одне з основних завдань міжгалузевого балансу – знайти при заданій структурній матриці економічної системи в умовах балансу сукупний випуск, необхідний для задоволення заданого попиту. Тобто, необхідно знайти вектор виробництва, що задовольняє рівнянню балансу. З огляду на економічну інтерпретацію, цей вектор виробництва повинен бути не негативним.

Ця вимога означає, що кожна галузь здатна виробити будь-який обсяг своєї продукції за умови, що їй будуть забезпечені ресурси в необхідній кількості. Насправді це не так, тому що виробничі можливості кожної галузі обмежені наявним обсягом інформаційних, фінансових, трудових ресурсів і капіталу.

Матриця A , яка входить у даний вираз, характеризує економіку виробництва, й природною є вимога, згідно з якою потрібно виробити хоча б один набір кінцевих продуктів. Для існування розв'язку рішення достатньо, щоб виконувалася так звана умова Хаукінса-Саймона, тобто не негативна квадратна матриця A була продуктивною [10].

Дослідимо матрицю прямих витрат на продуктивність:

A) повинен мати позитивне значення, тобто матриця $(E - A)$ матиме обернену матрицю $(E - A)^{-1} = D$, що є матрицею повних витрат.

Але якщо навіть $x_{ij} = 0$, тобто j -та галузь не використовує продукцію безпосередньо i -ї галузі, однаково при нерозкладній матриці від даної галузі до будь-якої іншої мож-

на знайти ланцюжок галузей, що використовують продукцію однієї галузі для виробництва продукції в іншій. Для нерозкладних матриць умова продуктивності виглядає так: якщо сума елементів кожного рядка не більше одиниці й хоча б для одного рядка строго менше одиниці, то модель Леонтьєва із цією матрицею продуктивна.

Для продуктивності дійсно є підстави: продукції кожної галузі вистачає для потреб самого виробництва, більше того, є галузь,

Виробничі галузі	Споживчі галузі					Кінцевий продукт	Валовий продукт
	1	2	3	...	n		
1	180.6	144.3	134.5	...	X_{1n}	C_1	Y_1
2	112.3	76.5	99.3	...	X_{2n}	C_2	Y_2
3	0	0	33.5	...	X_{3n}	C_3	Y_3
4	0	0	2.2	...	...	...	...
5	19.8	16.3	33.5	...	X_{nn}	C_n	Y_n
Чистий дохід	2594.6	246	-138.5	...	M_n	$\sum_i X_i = \sum_j Y_j$	
Валовий продукт	2907.3	483.1	164.5	...	X_n		

Складові квадранта $M_1 X_n$ розраховують як різницю між обсягами валової продукції та сумами елементів відповідних стовпців знайденого першого квадранта: $Z_j = X_j - \sum x_{ij}$

$$2907.3 - (180.6 + 112.3 + 0 + 0 + 19.8) = 2594.6$$

$$483.1 - (144.3 + 76.5 + 0 + 0 + 16.3) = 246$$

$$164.5 - (134.5 + 99.3 + 33.5 + 2.2 + 33.5) = -138.5$$

$$6.3 - (89.6 + 59.5 + 19.9 + 0.6 + 25.1) = -188.4$$

$$113.3 - (76 + 126.2 + 4.9 + 0.1 + 7.1) = -101.$$

Останній квадрант показує кінцевий розподіл і використання національного доходу.

Перевіримо основне балансове рівняння за формулою основного балансового співвідношення $\sum u_i = \sum z_j = 2412.7$

Якщо елементи матриці D позначити через d_{ij} , C_i – кінцевий продукт у галузі, то для будь-якої i -ї галузі є справедливим співвідношення:

$$X_i = \sum_{j=1}^n d_{ij} C_j. \quad (3)$$

Із цього співвідношення випливає, що валова продукція виступає як зваженою сумою величин кінцевої продукції, причому вагами є коефіцієнти d_{ij} , які показують, скільки всього потрібно виробити продукції в i -й галузі для випуску в сферу кінцевого

продукція якої навіть залишається для кінцевого споживання. У цьому випадку простежується взаємозв'язок усіх галузей, що, в свою чергу, дає змогу сподіватися на те, що цей залишок може перетворитися в залишки на споживання також продукції інших галузей.

Міжгалузовий баланс складається із чотирьох квадрантів. Перший відображає міжгалузові потоки продукції, другий – галузеву матеріальну структуру національного доходу.

Виробничі галузі	Споживчі галузі					Кінцевий продукт	Валовий продукт
	1	2	3	...	n		
1	180.6	144.3	134.5	...	X_{1n}	C_1	Y_1
2	112.3	76.5	99.3	...	X_{2n}	C_2	Y_2
3	0	0	33.5	...	X_{3n}	C_3	Y_3
4	0	0	2.2	...	...	...	...
5	19.8	16.3	33.5	...	X_{nn}	C_n	Y_n
Чистий дохід	2594.6	246	-138.5	...	M_n	$\sum_i X_i = \sum_j Y_j$	
Валовий продукт	2907.3	483.1	164.5	...	X_n		

використання одиниці продукції j -ї галузі.

На відміну від коефіцієнтів прямих витрат a_{ij} , коефіцієнти d_{ij} називаються коефіцієнтами повних матеріальних витрат та містять у собі як прямі, так і непрямі витрати всіх порядків. Якщо прямі витрати показують кількість засобів виробництва, витрачених безпосередньо при виготовленні даного продукту, то непрямі належать до попередніх стадій виробництва і входять у виробництво продукту не прямо, а через інші (проміжні) засоби виробництва.

$$D = (E - A)^{-1} = \begin{pmatrix} 0 & 1,25 & 1,35 & 2 & 2,38 \\ 1,47 & 0 & 0,47 & 1,28 & 0,60 \\ 0 & 0 & 0 & 1,69 & 6,67 \\ 0 & 0 & 3,57 & 0 & 5,88 \\ 0,36 & 0,43 & 0,21 & 0,28 & 0 \end{pmatrix}$$

Розраховані коефіцієнти повних витрат $d_{ij} \in D$ показують, на скільки грошових одиниць збільшиться виробництво X_i галузі при збільшенні C_j , тобто, кількості товару j , який споживається домогосподарствами й іншими секторами сфери кінцевого попиту, на одну грошову одиницю. Таке збільшення впливатиме на галузь i прямо, якщо $i=j$, та побічно, якщо $i \neq j$.

При проведенні розрахунків щодо розподілу витрат при виробництві м'ясо-молочної продукції в сільськогосподарських підприємствах Сумської області було припущено, що найбільше грошових вкладень потребують

саме підгалузі, що формують сектор кінцевого виробництва м'ясо-молочної продукції, оскільки є найбільш капіталомісткими та порівняно з рослинницькими підгалузями (у даному випадку проміжними – вирощування зернових і кормовиробництво) мають у кілька разів більший термін оборотності капіталу. Додатково було враховано, що в структурі кінцевої ціни реалізації м'ясо-молочної продукції додаткова вартість у кінці кожної технологічної ланки не покривала витрат на виготовлення продукції.

Таким чином, усі явища та процеси, що відбуваються в сучасному сільськогосподарському виробництві при їхній постійній змінюваності, все більше привертають увагу до питань збалансованості й врівноваженості економічних систем з метою їхнього постійного розвитку. Оскільки будь-якій галузі сільського господарства властива певна пропорційність і взаємозалежність складових елементів, на вході якої є сировина та інші виробничі ресурси, а на виході – кінцевий продукт, придатний для споживання, доцільно розглядати саме метод міжгалузевого балансу. Можна зробити висновок, що метод Леонтьєва відрізняє ясність і чіткість розрахунку, універсальність та глобальність, іншими словами – придатність для економіки регіонів і галузей виробництва. На нашу думку, міжгалузевий аналіз має стати основним інструментом стратегічного планування в умовах ринкової економіки.

Висновки. Економічна ефективність тісно пов'язана з поняттям економічної раціональності, що означає вибір рішень, заснованих на прагненні одержати найкращі економічні результати з мінімально можливими витратами всіх необхідних для цього ресурсів. Йдеться про те, щоб прагнення до най-

більшого економічного результату в одній галузі не завдало шкоди іншим взаємозв'язаним галузям. Таким чином, запропонована методологія інтегральної оцінки ефективності виробництва продукції в галузі м'ясо-молочного скотарства, заснована на зміні якісних характеристик економічної системи, дає змогу:

1. Оцінити кінцевий результат ефективності процесу виробництва продукції.

2. Розрахувати інтегральний індекс за допомогою індикаторів для оцінки складових виробничого процесу.

3. Визначити напрями підвищення ефективності виробництва внаслідок впливу на структурні елементи.

Використання методу міжгалузевого балансу уможлиблює не тільки вивчити взаємозалежність між різними галузями економіки, що проявляється у взаємовпливі цін, обсягів виробництва та доходів, але й розв'язувати такі завдання:

прогноз основних показників (випуск валового та кінцевого продукту, чиста продукція, матеріальні витрати, виробниче споживання продукції в розрізі галузей матеріального виробництва) залежно від зміни як зовнішніх, так і внутрішніх факторів;

прогноз оптових цін продукції галузей матеріального виробництва;

оцінка ефективності міжтериторіальних економічних зв'язків тощо.

Запропонована методологія є досить універсальною й може бути застосована на рівні країни, регіонів та основних видів економічної діяльності. По динаміці складових інтегрального індексу можна судити про поточні недоліки й розробляти заходи щодо їхнього усунення.

Список використаних джерел

1. *Одінцов О.М.* Управління диверсифікацією аграрного виробництва на основі економіко-математичного моделювання / М.О. Одінцов // Бізнес-інформ. - 2014. - № 7. - С.55-61.
2. *Гайдуцкий П.И.* Межотраслевые связи в агропромышленном комплексе / П. И. Гайдуцкий. - К.: Вища шк., 1988. - 192 с.
3. *Милько І.П.* Теоретичні основи формування міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі / І. П. Милько // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Зб. наук. праць ЛНТУ. - 2009. - Вип. 6 (23). - Ч.2. - С.44-49.
4. *Гранберг А.Г.* Многорегиональные системы: экономико-математическое исследование / А. Г. Гранберг, В. И. Суслов, С. А. Суспицын. - Новосибирск : Сибирское науч. изд-во, 2007. - 372 с.
5. *Томілін О.О.* Міжгалузеві зв'язки як центральна складова системи міжгалузевих відносин в АПК / О.О. Томілін. - Бізнес-інформ. - 2012. - №10 - С.18-22.

6. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34 – 41.
7. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних індексів економічного розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.98 року № 971 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date.../pg_ibcnog/
8. Леонтьев В.В. Межотраслевая экономика: / В.В. Леонтьев; автор предисл. и науч. ред. А.Г.Гранберг; пер. с англ. – М. : Экономика, 1997. – 480 с.
9. Майстро С.В. Напрями державної підтримки аграрного сектора та її вплив на конкурентоспроможність продукції на світовому ринку [Електронний ресурс] / С.В. Майстро. - Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/galuz/05msvpsr.pdf>.
10. Ляшенко О.І. Математичне моделювання динаміки відкритої економіки: моногр. / О.І. Ляшенко. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 360с.
11. Neumann, J. (1995 - 1996) A model of general economic equilibrium // The Review of Economic Studies, Vol. 13, No. 1., pp. 1-9. 0

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016 р.

*

UDS 658.821

*O.M. NYKOLYUK, candidate of economic sciences,
associate professor (docent),
associate professor docent of department
Zhytomyr National Agroecological University*

The multidimensional methods of assessing the competitiveness of farm enterprises

Scientific problem. Managerial decision-taking refers to the system of goals which is traditionally based on the current problems which either hamper the development and the efficient functioning of management object or restrict them. The substantiation of the goals of managing the enterprise competitiveness as the basic criterion for their efficient functioning under contemporary conditions must be based on analyzing the competitiveness current level, its standard (or model) level, as well as on revealing the reasons for the insufficient competitiveness. The flows of the corresponding information are formed by the results of assessing competitiveness which envisages the qualitative assessment of competitiveness, in general, and its separate factors, in particular. This will make it possible to specify the spheres of the economic process in which the enterprise lags behind its competitors and/or leaves them behind: Thus, the formation of the efficient mechanism of managing competitiveness is based on

the applied technique of assessing its level. The above technique must reflect most accurately your competitive positions as compared to those of your competitors. The problem proves most topical for domestic farm enterprises. Having lost Russian sales markets domestic enterprises have to compete with European commodity producers on both internal and external markets.

Analysis of recent researches and publications. The problems of assessing the enterprise competitiveness have been widely studied in the domestic scientific sources, especially in the works of A.Kendiukhov [2], O.Yankovy [3], O.Ulianchenko, L.Yevchuk, I.Gutorova [7], M.Malik, O.Nuzhna [4], T.Pietiesheva [5], O.Shkolny [8] etc. At the same time, foreign economists do not practically investigate the problems of assessing competitiveness on the micro level, thus focusing on the assessment of competitive positions of states and separate industries. Nevertheless, the research papers of D.Depper and D.Cerrato [11], T.Lalinski [2], H.Oral [13], M.Porter [14, p.58-80],

© O.M. Nykolyuk, 2016

D.Cetindamar and H.Cilitoglu are devoted to the methodical aspects of assessing and analyzing the enterprise competitiveness. With respect to the specific characteristics inherent to the activities of farm enterprises (including the dependence on natural and climatic conditions), the above researchers have developed and substantiated the methodical approaches to assessing competitiveness which must be adapted to the peculiarities of management of agricultural producers.

The objective of the article at developing the technique of assessing the level of competitiveness of farm enterprises that would fully correspond to the contents of this concept and take into account the specific features of the economic process of agricultural producers.

Statement of the main results of the study. The enterprise competitiveness serves as its description which reflects the degree of implementing its actual and potential ability to form, keep and use stable competitive advantages. Taking into account the above cited definition the assessment of competitiveness has to generalize the efficiency of using advantages which is manifested in the form of financial and economic indices which are bound to be compared with the results of competitors. The practical realization of the above mentioned requires the use of multidimensional methods, especially the method of the basic components the results of which can be generalized by means of the taxonomical method.

It is noteworthy that the practical realization of multidimensional methods for assessing the level of competitiveness is becoming possible under the available data about competitors. This assessment can be made by the bodies of state power and local authorities, consulting companies, information agencies which can obtain information about separate enterprises which are at the disposal of central bodies of executive power or their territorial offices, agencies for statistics, as well as from other sources. The corresponding research conducted by the above listed subjects are aimed at revealing the basic tendencies and problems of development of both the totality of economic entities and the branch on the regional and state levels.

The process of assessing competitiveness of farm enterprises can be exercised in several stages:

1) the identification of indices which reflect the effects from competitive advantages. Besides, the systematization of factors is based on the division of the economic process into the subprocesses of the resource supply, production and produce marketing. The factors that refer to the sphere of resource supply cover job security, the quantity of tractors per 1ha of tillage (as a modified analogue of capital-labor ratio), power supply, per capita power consumption. The factors of the production sphere also include the volumes of expenditures per 1 ha of farmlands, the level of yields of grain crops and grain legumes, average annual milk yield from 1 cow, average daily meat gain of cattle under outdoor keeping, fattening, raising, labor productivity. The indices of sales sphere include the level of sales profitability, profit margin per 1 ha of farmlands, profit margin per 1 employee, the level of profitability of economic activities.

2) the coefficients of competitiveness (k) were determined through the method of the basic components by several stages which cover standardization of actual values of the above indices [3, p.144], verification of aggregate data with respect to the availability of correlation through constructing the correlation matrix and determining its own value, the percentage of general variance and factor loads. Afterwards, the basic components are determined and they are characterized by the most powerful effects on the general variation. Traditionally the first basic component is chosen for further assessment. As a result, the calculation of competitiveness latent indices for each separate sphere of the economic process is made. On the basis of these indices the rating of a separate object of assessment is determined.

3) the ratings of the objects investigated in accordance with the three spheres of the economic process (resource supply, production and marketing) which are obtained through the method of the basic components must be summarized into the generalized taxonomical coefficient (μ) which reflects the degree of similarity to the model [6, p.10-24; 1; 9]. The higher is

the absolute value of the rating, the less competitive is the enterprise.

The assessment of competitiveness for domestic farm enterprises has been made in the context of Ukraine's oblasts and the Autonomous Republic of the Crimea (ARC). For the last five years the persistent positions of leaders

have been taken by Volyn and Transcarpathian oblast farm enterprises (table 1). The economic entities of Luhansk, Mykolayiv and Ternopil oblasts belong to stable outsiders. Negative tendencies related to the level of competitiveness in the sphere of provision are observed at Chernihiv and Sumy oblast enterprises.

Table 1

**The values of the basic components and the rating of farm enterprises
of Ukraine in accordance with the level of their competitiveness
within the framework of resource supply**

Oblast	Year									
	2010		2011		2012		2013		2014	
	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang
ARC	0,30	9	0,71	9	-0,08	8	-1,51	19	–	–
Vinnytsia	1,04	7	0,88	8	5,46	2	-7,19	24	7,30	1
Volyn	5,80	2	6,39	2	3,16	3	-4,06	23	2,37	3
Dnipropetrovsk	-1,58	16	-1,41	16	-0,66	12	-0,98	14	-0,41	10
Donetsk	-0,74	14	-0,48	13	-1,23	16	-0,72	10	-2,17	25
Zhytomyr	0,75	8	1,26	6	0,08	7	-1,22	17	-0,81	16
Zakarpattia	8,48	1	8,71	1	9,60	1	-9,92	25	5,60	2
Zaporizhzhia	-2,30	23	-2,38	22	-1,51	19	-0,52	8	-0,53	13
Ivano-Frankivsk	2,27	3	1,71	3	2,13	4	-1,37	18	-0,60	14
Kyiv	1,89	5	1,55	4	-0,23	9	-2,06	21	0,33	6
Kirovohrad	-2,13	21	-2,19	20	-1,08	14	-0,85	12	-0,34	9
Luhansk	-2,98	25	-2,94	25	-1,34	17	-0,05	2	-1,47	21
Lviv	1,91	4	0,66	11	0,40	5	-1,00	15	-0,50	11
Mykolaiv	-2,92	24	-2,71	24	-1,99	24	-0,21	4	-1,01	19
Odesa	-1,63	17	-1,69	17	-1,20	15	-0,37	6	-0,99	18
Poltava	-0,40	12	0,06	12	-0,85	13	-1,13	16	0,10	7
Rivne	0,10	11	0,66	10	-0,32	10	-0,83	11	-0,98	17
Sumy	-1,75	18	-2,13	19	-2,05	25	-0,89	13	-1,48	22
Ternopil	-2,29	22	-2,46	23	-1,90	23	-0,08	3	-1,13	20
Kharkiv	-1,96	19	-2,35	21	-1,71	22	-0,38	7	-0,63	15
Kherson	-2,09	20	-2,12	18	-1,51	20	-0,55	9	-0,53	12
Khmelnysk	-0,67	13	-1,22	15	-1,37	18	-0,26	5	-2,15	24
Cherkasy	0,22	10	0,94	7	0,19	6	-1,74	20	0,46	5
Chernivtsi	1,49	6	1,39	5	-0,41	11	-2,10	22	1,10	4
Chernihiv	-0,80	15	-0,87	14	-1,59	21	-0,01	1	-1,51	23

* *k* – the coefficients of competitiveness.

Source: own research.

The level of competitiveness in the sphere of resource supply of these enterprises has gradually reduced to its lowest values. In recent years, as far as the production sphere is concerned and according to the results of applying the method of the basic components, Ivano-Frankivsk oblast enterprises are characterized by the most persistent competitive positions. In the period of 2010-2014 they have improved their competitive position, ranking 1st in the rating (as compared to their former 4th position) (table 2). Cherkasy oblast enterprises which retained their leading position in 2010-2013, decreased their level of com-

petitiveness by 8 points. During the last 4 years commodity producers of Transcarpathian, Zaporizhzhia, Luhansk, Mykolayiv and Odessa oblasts proved stable outsiders in the economic spheres under study.

The results of assessing competitive advantages within the framework of agricultural produce sales prove that during 2010-2014 the leading positions were held by Lviv, Kirovograd and Cherkasy oblasts. There were no stable outsiders as concerns the level of competitiveness in the sphere of sales. At the same time Ternopil and Ivano-Frankivsk oblast enterpris-

es(as the leaders of 2010-2013) held the last positions in the rating of 2014 (table 3). Instead, the enterprises of Mykolayiv, Odessa and Rivne oblasts which were characterized by weak competitive positions at the beginning of the period under study, appeared most competitive among the totality investigated in recent

years. With respect to a considerable variation and instability of calculated latent indices of competitiveness one can say that any positive change in a certain status of agricultural enterprises can be stipulated through the efficient management of competitiveness within the framework of marketing policy.

Table 2

The values of the basic components and the rating of farm enterprises of Ukraine in accordance with the level of their competitiveness within the framework of the production sphere

Oblast	Year									
	2010		2011		2012		2013		2014	
	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang
ARC	-0,09	22	0,18	19	-1,87	24	-2,64	25		
Vinnitsia	4,14	5	4,42	6	3,05	9	3,68	6	-0,82	5
Volyn	0,29	19	-0,05	21	1,43	15	0,52	17	-4,47	19
Dnipropetrovsk	3,20	9	2,25	13	0,37	18	1,50	14	-2,94	14
Donetsk	1,64	14	0,88	16	0,46	17	-0,01	19	-4,31	18
Zhytomyr	0,26	20	0,63	17	1,70	14	1,32	15	-4,21	17
Zakarpattia	-1,62	25	-1,40	24	-0,75	21	-1,62	21	-6,29	21
Zaporizhzhia	0,38	18	-0,82	23	-1,74	23	-1,65	22	-6,49	22
Ivano-Frankivsk	4,63	4	4,60	4	6,02	2	4,72	3	-1,83	9
Kyiv	5,83	2	5,90	2	5,74	3	4,86	2	0,48	1
Kirovohrad	2,22	11	2,30	12	0,90	16	2,03	11	-3,73	16
Luhansk	-0,40	23	-0,74	22	-0,44	20	-1,68	23	-7,96	24
Lviv	2,68	10	2,65	10	3,76	6	2,73	10	-1,95	10
Mykolaiv	0,89	16	0,16	20	-1,13	22	-0,16	20	-5,34	20
Odesa	-0,55	24	-1,74	25	-2,94	25	-1,75	24	-6,60	23
Poltava	3,76	6	5,00	3	3,56	7	3,97	4	-0,56	4
Rivne	0,22	21	0,23	18	1,87	13	1,11	16	-3,44	15
Sumy	0,83	17	2,53	11	2,90	10	3,33	8	-2,06	11
Ternopil	3,75	7	4,45	5	4,63	4	3,47	7	-0,43	3
Kharkiv	1,76	13	3,21	9	2,27	12	2,85	9	-2,35	12
Kherson	1,92	12	1,86	14	-0,10	19	0,42	18	-2,69	13
Khmelnysk	3,35	8	3,78	8	4,42	5	3,82	5	-0,93	6
Cherkasy	7,65	1	7,83	1	6,85	1	5,69	1	0,39	2
Chernivtsi	4,82	3	3,94	7	3,07	8	1,80	12	-1,77	8
Chernihiv	0,95	15	1,60	15	2,46	11	1,59	13	-1,61	7

* *k* – the coefficients of competitiveness.

Source: own research.

Table 3

The values of the basic components and the rating of agricultural enterprises of Ukraine according to the level of their competitiveness within the framework of the marketing sphere

Oblast	Year									
	2010		2011		2012		2013		2014	
	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang	<i>k</i>	rang
ARC	-2,47	17	-1,62	19	-5,44	25	-5,86	24	–	–
Vinnitsia	1,24	10	2,53	8	-0,94	15	-1,60	19	-3,65	20
Volyn	-0,43	11	-1,42	18	-0,08	13	0,50	11	0,17	12
Dnipropetrovsk	-2,46	16	2,63	7	-0,58	14	2,56	4	0,76	11
Donetsk	-2,41	15	1,16	9	0,13	10	1,62	9	-2,16	18

Continued Table. 3

Zhytomyr	-1,59	12	-3,66	22	-3,11	19	-5,03	23	-5,88	23
Zakarpattia	-4,89	25	-5,48	23	-3,48	20	-0,81	16	-0,48	13
Zaporizhzhia	-2,49	18	0,45	11	-3,08	18	-0,92	17	1,69	8
Ivano-Frankivsk	11,10	1	2,64	6	5,56	3	6,02	2	-4,92	21
Kyiv	4,14	4	5,33	2	6,42	2	2,73	3	2,78	6
Kirovohrad	-2,63	22	5,03	3	4,12	4	2,52	5	7,56	1
Luhansk	-2,58	19	0,15	13	1,04	8	2,13	7	-3,04	19
Lviv	3,29	6	-1,15	17	11,16	1	10,19	1	5,80	2
Mykolaiv	-2,61	20	-0,55	14	-2,42	17	0,07	14	1,20	9
Odesa	-2,61	21	-1,84	20	-4,24	23	0,38	13	2,43	7
Poltava	3,20	7	4,94	4	1,75	7	2,21	6	5,16	3
Rivne	-3,96	23	-6,10	24	-4,44	24	-7,63	25	3,36	5
Sumy	-4,44	24	-2,88	21	0,02	12	-2,18	20	-0,98	15
Ternopil	3,52	5	3,75	5	0,06	11	-3,50	21	-5,89	24
Kharkiv	-2,32	13	1,11	10	0,41	9	0,49	12	-1,08	16
Kherson	-2,37	14	-0,67	15	-3,62	22	-0,06	15	1,09	10
Khmelnysk	1,32	9	0,35	12	2,14	6	0,72	10	-0,83	14
Cherkasy	4,20	3	5,53	1	3,19	5	1,64	8	3,93	4
Chernivtsi	2,20	8	-0,83	16	-3,48	21	-1,40	18	-1,39	17
Chernihiv	6,05	2	-9,39	25	-1,11	16	-4,80	22	-5,62	22

* k – the coefficients of competitiveness.

Source: own research.

The results of the assessment made prove of Lviv, Poltava and Cherkasy oblasts appeared that in the period of 2010-2014 farm enterprises most competitive (table 4).

Table 4

The values of taxonomy indices and the rating of farm enterprises of Ukraine according to the level of their competitiveness

Oblast	Year									
	2010		2011		2012		2013		2014	
	μ	rang	μ	rang	μ	rang	μ	rang	μ	rang
ARC	0,22	21	0,35	15	0,17	23	-0,03	25	—	—
Vinnitsia	0,70	6	0,72	4	0,61	6	0,19	21	0,49	9
Volyn	0,42	13	0,34	16	0,55	8	0,21	19	0,44	11
Dnipropetrovsk	0,42	14	0,49	8	0,41	13	0,49	7	0,52	8
Donetsk	0,41	15	0,47	9	0,42	12	0,41	11	0,12	23
Zhytomyr	0,44	12	0,32	17	0,44	10	0,16	23	0,20	22
Zakarpattia	0,18	23	0,20	21	0,33	19	0,05	24	0,39	13
Zaporizhzhia	0,18	24	0,19	22	0,19	21	0,25	18	0,35	15
Ivano-Frankivsk	0,90	1	0,84	3	0,91	1	0,53	6	0,35	14
Kyiv	0,87	2	0,92	1	0,80	4	0,45	8	0,81	3
Kirovohrad	0,25	20	0,44	11	0,51	9	0,58	3	0,56	5
Luhansk	0,16	25	0,14	24	0,37	16	0,38	12	0,08	24
Lviv	0,79	3	0,47	10	0,84	2	0,55	5	0,66	4
Mykolaiv	0,21	22	0,18	23	0,14	24	0,37	13	0,30	18
Odesa	0,28	18	0,13	25	0,13	25	0,28	17	0,27	19
Poltava	0,68	7	0,71	5	0,64	5	0,56	4	0,82	2
Rivne	0,34	17	0,24	19	0,33	18	0,18	22	0,45	10
Sumy	0,25	19	0,27	18	0,32	20	0,36	15	0,31	17
Ternopil	0,46	10	0,43	12	0,40	14	0,43	10	0,23	20
Kharkiv	0,44	11	0,41	13	0,39	15	0,59	2	0,40	12
Kherson	0,41	16	0,35	14	0,18	22	0,36	14	0,53	7
Khmelnysk	0,63	9	0,52	7	0,56	7	0,71	1	0,32	16
Cherkasy	0,77	5	0,85	2	0,84	2	0,45	9	0,87	1
Chernivtsi	0,78	4	0,58	6	0,43	11	0,20	20	0,53	6
Chernihiv	0,65	8	0,23	20	0,34	17	0,34	16	0,20	21

* μ – taxonomical coefficient.

Source: own research.

It is noteworthy that Ivano-Frankivsk oblast enterprises were gradually losing their competitive positions from the 1st in 2010 and 2012 up to the 14th in 2014. First of all, it is connected with the decrease in their competitiveness as to the sphere of the produce marketing. Nevertheless, none of the producers of the above region was characterized by stable positions of leaders. The similar situation refers to outsiders whose list was changing from year to year.

Conclusions. The technique of assessing the competitiveness of farm enterprises with the use of the methods of the basic components and the taxonomical analysis makes it possible to calculate a unified generalized index of competitiveness that takes into account the ability of commodity producers to compete in the sphere of resource supply, production and farm produce marketing. In the majority of cases

outsider-producers prove noncompetitive within the framework of the specified stages of the economic process, whereas it is only Cherkasy oblast enterprises that appeared the indisputable leader during 2010-2014. The main peculiarity of the activities of domestic economic entities is their inability to retain their competitive positions within several years. But on the other hand, this makes it possible for noncompetitive agricultural producers to considerably improve their positions on the market in a relatively short period of time.

As far as the assessment of competitiveness of agricultural enterprises is concerned, the developed technique can be supplemented by a promising approach to assessing the competitive positions under the conditions of lack of information about competitors.

References

1. Егупов Ю. А. Повышение корректности многомерных оценок в процессе формирования производственной программы предприятия / Ю. А. Егупов // Економічні інновації. – 2009. – Вип. 38. – С. 68–80.
2. Кендюхов А. В. Использование метода главных компонент для оценки конкурентоспособности машиностроительных предприятий / А. В. Кендюхов, Д. О. Толкачев. – Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 219–227.
3. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення / за заг. ред. О. Г. Янкового. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
4. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : моногр. / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
5. Петешова Т. А. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентних переваг і конкурентоспроможності підприємства / Т. А. Петешова // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наук. праць. – Вип. 261. Т. IV. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 908–918.
6. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / В. Плюта. – Пер. с пол. В. В. Иванова. – М. : Статистика, 1980. – 151 с.
7. Ульянченко О. В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та стратегічні аспекти її формування : моногр. / О. В. Ульянченко, Л. А. Євчук, І. В. Гуророва. – Х. : Віровець А. П. «Апостроф», 2011. – 340 с.
8. Школьный А. А. Организационно-экономические механизмы управления конкурентоспособностью аграрных предприятий: монография / А. А. Школьный. – Умань : Уманский государственный аграрный университет, 2007. – 308 с.
9. Янковий О. Г. Оцінка конкурентоспроможності промислових підприємств у маркетинговому дослідженні / О. Г. Янковий, О. Б. Чернишова // Вісник соціально-економічних досліджень: 3б. наук. праць ОДЕУ. – Одеса : ОДЕУ, 2008. – Вип. 33. – с. 250–257.
10. Cetindamar D. Measuring the competitiveness of a firm for an award system / D. Cetindamar, H. Kilitcioglu // Competitiveness Review: An International Business Journal incorporating Journal of Global Competitiveness. – 2013. – Vol. 23. Iss. 1. – pp. 7–22
11. Depperu D., Cerrato D. Analyzing International Competitiveness at the Firm Level: Concepts and Measures : Working Paper № 32 / D. Depperu, D. Cerrato. – Piacenza : Dipartimento Scienze Sociali – Sezione Economia Aziendale, Università Cattolica del Sacro Cuore, 2005. – 27 p.
12. Lalinsky T. Firm competitiveness determinants: results of a panel data analysis : Working Paper № 4 [Online] / T. Lalinsky. – Bratislava : National Bank of Slovakia, 2013. – 29 p. – Available from : http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/WP_4_2013_Lalinsky_Firm_competitiveness_determinants_panel.pdf.
13. Oral M. A methodology for competitiveness analysis and strategy formulation in glass industry / M. Oral. – European Journal of Operational Research. – 1993. – Vol. 66. – No. 14. – pp. 132–45.
14. Porter M. E. The Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Microeconomic Competitions Index / M. E. Porter. – Geneva : World Economic Forum, 2004. – 51–80.

The article has been received 18.12.2015

* * *

УДК 347.77.028:631.526.32:339.13.001.25 (477)

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Аналіз розвитку високопродуктивних сортів і насіння сільськогосподарських культур

Постановка проблеми. Важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції належить таким галузям, як селекція і насінництво. У процесі селекції створюються сорти та гібриди з високим фенотипічним потенціалом, реалізація якого здійснюється через високопродуктивне насіння. Система насінництва є засобом економічного вираження продуктів діяльності селекціонерів – сортів і гібридів.

Прийнятим Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про насіння й садивний матеріал» від 2 жовтня 2012 року № 5397-VI було визначено основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу, а також порядок здійснення державного контролю за ними [4]. Насіння й садивний матеріал вводять в обіг після їх сертифікації. Насіння, що реалізується за межі України, супроводжується міжнародними сертифікатами. Насіння і садивний матеріал вважаються сертифікованими, якщо вони: відповідають вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою та посівними якістьми; належать до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України або Реєстру сортів рослин Організації економічного співробітництва й розвитку. Державний контроль у сфері насінництва та розсад-

ництва здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, і його територіальні органи в порядку, встановленому законодавством [3].

Але, на наш погляд, це не привело законодавчу базу України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність до європейських і міжнародних вимог у частині наведення «цивілізованого порядку» в обігу насінневого матеріалу та забезпечення інтелектуальної власності селекціонерам і селекційним установам.

Головною причиною такого розвитку є повільні темпи використання сучасних технологічних підходів та високопродуктивних сортів і гібридів насіння. Чинне законодавство, на жаль, унеможливорює швидко одержати доступ до сучасних технологій, які були, є й будуть запорукою успіху вітчизняного аграрного виробництва. Тому відповідні зміни існуючого насінневого законодавства в частині визнання сертифікатів OECD і ISTA на раніше зареєстровані сорти й гібриди, на наше переконання, повинні були б поліпшити доступність новітніх технологій, сортів і гібридів рослин, а також можливість їх застосування в Україні.

І саме останні зміни вже в грудні 2015 року до Законів України «Про насіння і са-

дивний матеріал» та «Про охорону прав на сорти рослин» дають можливість реально упорядкувати функції відповідних органів у сфері насінництва й розсадництва, удосконалюють систему сертифікації насіння і садивного матеріалу, спрощують умови реєстрації виробників насіння та садивного матеріалу, дають змогу визначати посівні якості насіння і садивного матеріалу акредитованими органами оцінки відповідності будь-якої форми власності, а також уточнювати порядок та умови видачі підтвердження на ввезення в Україну й вивезення зразків насіння для селекційних, дослідних робіт та експонування [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток ринку насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення селекційної й сортодослідної роботи зробили такі вчені, як С. Бакай, М. Вавилов, В. Волкодав, О. Захарчук, А. Ключач, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Мариніч, І. Мічурін, В. Орешніков, Л. Худолій, В. Юрчишин та багато інших [6 – 11].

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо формування повноцінного ринку сортів рослин та поліпшення сортового й насіннєвого забезпечення рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств.

1. Динаміка якісних характеристик і розвитку української селекції сортів рослин, придатних для поширення

Рік	Кількість сортів у Реєстрі	Із них		У т.ч	
		віднесених до вищої категорії якості	%	української селекції	%
1991	1895	998	53	359	36
1995	2081	1061	51	403	38
2005	3810	1981	52	773	39
2006	4404	2385	54	1002	42
2007	3637	2109	58	1012	48
2010	4988	2743	55	2960	53
2012	6000	3180	53	3560	60
2013	7110	3910	55	3736	53
2014	7509	4205	56	3604	48
2015	8855	5145	58	5016	56

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

Для набуття прав на сорти рослин в Україні щорічно подається до Уповноваженого органу (Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України) заявка, проводяться експертизи заявки й державна реєстрація прав. Заявка на сорт подається до Уповноваженого органу особою, яка має на це право,

Виклад основних результатів дослідження. Темпи приросту врожайності основних культур в Україні повторюють світові тенденції десятирічної давності. Останніми роками в Україні спостерігається істотне зростання врожайності основних культур, що уможливило зібрати рекордні врожаї зернових і олійних, а також практично прирівняти показники врожайності з показниками провідних країн світу. Проте нинішня тенденція до зростання була характерна для більшості розвинутих країн ще 20–25 років тому. Так, за останні 5 років урожайність кукурудзи в Україні виросла з 4,5 до 6,4 т/га, соняшнику – з 1,5 до 2,2 т/га, ріпаку – з 1,5 до 2,5 т/га, сої – з 1,6 до 2,2 т/га. Такі показники спостерігалися в Європі ще у 80–90-ті роки минулого століття.

Аналіз Державних реєстрів сортів рослин придатних до поширення в Україні, за 1991–2015 роки дав змогу виявити вищий рівень якісного складу сортових ресурсів. Якщо в 1991 році вони становили 998 сортів, або 53 % від загальної кількості сортів у Реєстрі, то вже у 2015 році цей показник зріс до 5145 сортів, або 58 %, частка сортів української селекції за цей період збільшилася з 36 до 56 % (табл.1).

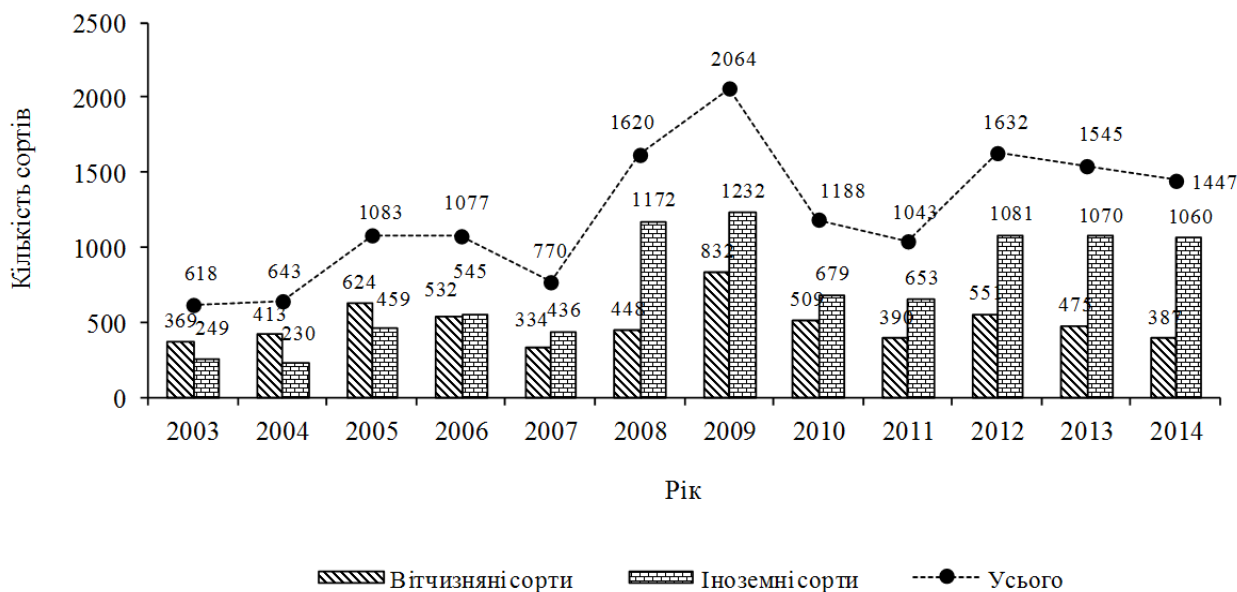
згідно зі ст. 16, 17 і 18 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин».

Формальна експертиза заявки проводиться з метою визначення відповідності формальних ознак заявки вимогам, що встановлені цим Законом та затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує

формування державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин, на його основі правила складання та подання заявки.

Щорічно вітчизняними й іноземними заявниками подається від 1000 до 2000 заявок на

проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин (рис.). У 2014 році було подано 1447 заявок, з них близько 70,0 % іноземними заявниками.

Динаміка подання заявок на сорти рослин

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Одночасно, незважаючи на відомі економічні труднощі, вдалося зберегти пріоритетність саме вітчизняної селекції для сортів зернових, зернобобових, круп'яних, декоративних, лікарських та ефіроолійних культур. Так, у 2014 році порівняно з 1991 роком рівень української селекції по пшениці досяг 81%, технічних культурах – 95, ячменю –

64%. А по таких видах сільськогосподарських культур, як плодово-ягідні, виноград, прядивні, декоративні, ефіроолійні й лікарські він становить від 91 до 98 %. У середньому по всіх видах рослин рівень української селекції становить 48% при загальному їх рості від 890 сортів у 1991 році до 3604 – у 2014-му (табл. 2).

2. Структура видового складу сортових ресурсів України

Культура	1991 р.			2014 р.		
	к-сть сортів	укр. селекції	%	к-сть сортів	укр. селекції	%
Озимі	80	53	66	376	292	78
у т.ч. пшениця	40	32	80	276	224	81
Ярі	189	121	64	1892	834	44
в т.ч. кукурудза	54	38	70	734	269	37
Ячмінь	21	13	62	104	67	64
Олійні	50	28	56	1431	487	34
Кормові	214	165	77	339	243	72
Технічні	33	24	73	19	18	95
Картопля	37	22	59	167	68	41
Овочеві та баштанні	265	100	38	1806	503	28
Плодово-ягідні	370	199	54	626	576	92
Виноград	93	34	37	97	95	98
Прядивні	15	9	60	19	18	95
Квітково-декоративні, ефіроолійні та лікарські	549	225	41	245	222	91
Усього	1895	890	47	7509	3604	48

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

Відамо належне іноземній селекції та відзначимо, що вона створила багато сортів

із цінними ознаками й властивостями. Наприклад, гібриди цукрових буряків інозем-

ної селекції мають досконалішу форму і хімічний склад, ніж українські. Крім переваг за хімічним складом коренеплодів іноземні гібриди часто переважають українські за врожайністю, збором цукру з 1 га, а також якістю посадкового матеріалу. Іноземне насіння має високу схожість, енергію проростання, воно, як правило дражоване, інкрустоване, добре захищене від шкідників та хвороб.

Іноземні сорти поряд із високою продуктивністю мають чудові технологічні якості, які найбільшою мірою проявляються в оптимальних умовах у себе на батьківщині й при ідеальних умовах вирощування в Україні. Але в складних ґрунтово-кліматичних, агротехнічних та екстремальних погодних умовах України вони не тільки не мають переваг, але й можуть завдати збитків. На противагу іноземним нові українські гібриди

цукрових буряків мають широку біоадаптивність, проявляють стійкість до хвороб у кілька разів вищу, ніж іноземні. Вітчизняні сорти групи зернових, порівняно з іноземними, стійкіші до посухи і до проростання в колосі. Адже вони створені в умовах нашої ґрунтово-кліматичної зони, тому адаптивніші до умов України. Такі цінні особливості досить важливі для невеликих фермерських господарств, для яких має значення не транспортабельність та зовнішній вигляд товарної продукції, а її смакові якості й стійкість до хвороб і шкідників.

Безумовно, в цьому головна заслуга наукових закладів Національної академії аграрних наук України. Адже кількість сортів селекції закладів НААН у загальній структурі українських сортів доведена до 60% та більше 36 % від загальної кількості сортів, внесених до Реєстру (табл. 3).

3. Динаміка питомої ваги сортів української селекції та НААН

Рік	Усього сортів та гібридів	У т.ч.				З них			
		укр. селекції	%	інозем. селекції	%	НААН	у % до		інших підприємств та установ
							укр. сортів	усього сортів	
1999	2983	1705	57	1278	43	1103	65	37	184
2001	3443	2224	65	1209	35	1548	70	45	211
2003	3763	2573	68	1190	32	1793	70	48	236
2006	4404	2865	65	1539	35	2034	71	46	244
2007	3637	2594	71	1043	29	1855	72	51	237
2013	7110	3736	53	3374	47	2152	58	30	1584
2014	7509	3604	48	3905	52	2167	60	36	1437

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

В Україні, по суті, була зруйнована система насінництва, доведена до критичного стану матеріально-технічна база вітчизняної селекції, закриті або зруйновані, за деяким винятком, насінневі заводи; ринок насіння деформовано, товаровиробнику часто пропонують фальсифікат під певною назвою сорту, що й викликало експансію іноземних сортів цукрових буряків, кукурудзи, соняшнику, низки овочевих культур на території нашої держави. Вітчизняні селекція, насінництво та деякою мірою переробна галузь потребують глибокого реформування на базі досягнень як світової, так і вітчизняної науки й техніки.

Створюючи нові сорти, селекціонери працюють у кількох напрямках. Один із них продиктований кліматичними змінами, зокрема глобальним потеплінням, завдяки чому відбуваються зміни в поширенні культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України. На сучасному етапі є можливість вибору на ринку сортів рослин по всіх основних вирощуваних культурах, таких як: пшениця озима, ячмінь ярий, кукурудза, цукрові буряки і картопля. Порівняно з 1991 роком забезпечено найвищий їх асортимент для всіх ґрунтово-кліматичних зон: Степу, Лісостепу та Полісся (табл. 4).

4. Розподіл сортів за рівнем придатності до умов вирощування в Україні

Культура	Усього сортів у реєстрі		Ґрунтово-кліматична зона					
			Степ		Лісостеп		Полісся	
	1991	2014	1991	2014	1991	2014	1991	2014
Пшениця озима	40	261	22	167	18	199	11	160
Ячмінь ярий	21	104	9	70	9	78	7	74
Кукурудза	54	734	27	532	23	452	15	253

Цукрові буряки	15	152	9	97	12	119	10	93
Соняшник	17	493	11	395	8	409	-	-
Картопля	37	167	9	44	21	128	28	154
Усього	184	1911	87	1305	91	1385	71	734

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

Значно зросла інтенсивність випробування сортів рослин. Понад половину їх внесено до Державного реєстру за останні п'ять років. Особливо зросла вона для пшениці озимої (57%), кукурудзи (60%) і соняшнику (69%). Національна академія аграрних наук України, Національна академія наук України та їхні науково-дослідні установи, навчальні господарства вищих сільськогосподарських закла-

дів Міністерства аграрної політики та продовольства України й інші селекційні заклади значно поліпшили селекційні розробки і збільшили подачу документів для реєстрації сортів, що культивуються на території України.

Зазначене дало можливість за темпами формування сортових ресурсів України випередити такі європейські держави, як Німеччина, Франція та Польща (табл. 5).

5. Кількість сортів рослин, придатних для поширення в Україні, Росії, Франції, Польщі й Німеччині у 2013р.

Показник	Україна	Росія	Франція	Польща	Німеччина
Усього сортів рослин, у т.ч.:	7110	15154	3904	1260	2247
пшениці	256	444	304	111	170
соняшнику	451	723	258	-	2
кукурудзи	674	959	1059	156	272
цукрових буряків	153	418	309	88	124

Джерело: Державні реєстри сортів рослин придатних для поширення в Україні, Росії, Франції, Польщі й Німеччині [2,5,8].

Позитивні зрушення досягнуті в сортовому забезпеченні вирощування головної української культури – озимої м'якої пшениці. За післявоєнні роки вирощування цієї продовольчої культури суттєво змінилися основні напрями її селекції. Так, порівняно з 1960 роком у 2014 році в Державному ре-

єстрі кількість сильних сортів озимої пшениці збільшилася з 28 до 65%, кількість філерів зменшилася до 4%, збільшився також відсоток середньоранніх сортів (табл. 6).

Фактично з 2000 року припинена державна реєстрація фуражних пшениць.

6. Динаміка сортового складу озимої пшениці в Україні

Показник	Рік					
	1960	1990	2000	2005	2010	2014
Усього сортів	18	38	71	118	230	261
із них, %:						
сильних	28	37	38	53	147	170
цінних	61	37	39	39	73	80
філерів	11	21	23	8	10	11
ранньостиглих	-	3	14	12	22	24
середньоранніх	39	53	45	44	116	139
середньостиглих	50	41	38	41	85	92
пізньостиглих	11	3	3	3	7	6

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

За багаторічними даними продуктивність озимої пшениці на дослідних полях експертних закладів державної системи охорони

прав на сорти рослин у 2014 році досягла 101 ц з 1 га, що більше у 8 разів, ніж ще півстоліття тому (табл. 7).

7. Динаміка продуктивності озимої пшениці

№ п/п	Назва сорту	Рік реєстрації	Урожайність, ц/га
1	Українка	1937	12,1
2	Одеська 3	1950	22,0
3	Безоста 1	1959	31,1
4	Одеська 51	1969	42,4

5	Дніпровська 846	1980	49,2
6	Альбатрос одеський	1990	56,7
7	Ніконія	2000	75,0
8	Господиня	2006	94,0
9	Борвій	2010	94,5
10	Ліра одеська	2013	100,4
11	Мудрість одеська	2014	101,0

Джерело: Власні розрахунки та дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Упродовж лише 2014 року в результаті діяльності наукових організацій до вітчизняного патентного відомства було подано 8029 заявок на видачу охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності (у 2012р. – 8514), у т. ч. 2338 заявок – на винаходи і 226 – на сорти рослин (у 2012р. – 2887 та 263) (табл. 8).

До патентних відомств інших країн було подано 51 заявку, що майже вдвічі менше,

ніж у 2012 році, у т. ч. 28 заявок – на винаходи й 11 – на сорти рослин. У цей же період ними одержано на 8,0% менше охоронних документів України, в інших країнах – на 28,0%. Серед одержаних охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності 27,9% – патенти на винаходи та 4,9% – на сорти рослин.

8. Видача патентів на об'єкти права інтелектуальної власності

Показник	В Україні			В інших країнах світу		
	2012р.	2013р.	2014р.	2012р.	2013р.	2014р.
Кількість поданих заявок на видачу охоронних документів	8514	8348	8029	98	90	51
із них:						
на винаходи	2887	2965	2338	58	38	28
на сорти рослин	263	206	226	16	20	11
Кількість одержаних охоронних документів	8552	8432	7864	86	72	62
із них:						
на винаходи	2694	2731	2244	49	55	26
на сорти рослин	205	129	397	13	3	–

Джерело: Стат. зб. «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2012–2014 рр.

На нашу думку, подальше формування сортових рослинних ресурсів, передусім за рахунок сортів рослин вітчизняної селекції, потребує вдосконалення механізму його законодавчого, організаційного, науково-технічного, технологічного, фінансового, кадрового й іншого забезпечення.

Насамперед необхідно подолати негативні тенденції в створенні нових сортів і гібридів, максимально наближених до потреб виробництва. При цьому найголовнішою проблемою було, є та залишається комплексна резистентність вітчизняних сортів до шкочинних хвороб, особливо вірусів. Проаналізувавши сорти основних продовольчих рослин щодо стійкості до хвороб та шкідників, учені зазначають, що майже половина картоплі, третина пшениці озимої, 20% ячменю ярого, половина гороху, кукурудзи та цукрових буряків є нестійкими чи відносно стійкими.

Не простежується відчутних зрушень у селекції на посухостійкість і жаростійкість. Частка відносно стійких сортів пшениці озимої та цукрових буряків становить майже половину, для кукурудзи, ярого ячменю й гороху – більше як 60%. А це в період світового глобального потепління змушує сільськогосподарських виробників ретельніше переглядати своє відношення до високоврожайних, але не зовсім стійких до посухостійкості сортів рослин вітчизняної селекції.

Характерно, що всі сорти зарубіжної селекції повністю відповідають критеріям охороноздатності. До найбільш поширених ознак за якими проявляється неоднорідність українських сортів, належать ті, що важко фіксуються при візуальному обстеженні. Як правило, це дрібні морфоструктури: у пшениці – форма, ширина плеча, вирізняльність зубців, у ячменю – вигін першого сегмента стрижня колосу, ступінь опушення. У жита цей показ-

ник відзначається безсистемністю та охоплює як дрібні, так і великі ознаки, а саме висоту рослини, довжину волоті та колоса.

Суттєвої активізації потребує розвиток селекції гібридів. За цим показником вітчизняні селекціонери помітно відстають від зарубіжних. Недостатньо уваги приділяється науково-дослідними установами України селекції сортів, продукція яких призначена для технічної переробки. Фактично припинено створення сортів рижію, редьки олійної, рицини, гірчиці, коноплі, льону-кудряшу та багатьох овочевих культур, серед яких столові буряки, капуста кольрабі, савойська капуста, спаржа та інші.

Фактично залишалося поза увагою українських селекціонерів створення сортів люпину білого і жовтого та багаторічних трав,

особливо люцерни, конюшини білої, конюшини гібридної, еспарцету й тимофіївки.

Незважаючи на високі темпи сортозаміни, які відстежуються в Державному реєстрі сортів рослин, придатних до поширення, відсоток сортозаміни по основних сільськогосподарських культурах у 2014 році становив для пшениці озимої 97%, ячменю ярого – 96, пшениці ярої – 92, гороху – 86, кукурудзи – 95, цукрових буряків – 86, соняшнику – 85 та картоплі – 84% (табл. 9).

Вважаємо, що вплив сортозаміни на підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур залишається ще вкрай недостатнім, про що показує порівняння прогнозованої продуктивності з фактично одержаними результатами.

9. Темпи сортозаміни в державному реєстрі рослин, придатних для поширення

Культура	Кількість сортів у Реєстрі			% сортозаміни
	1991 р.	2010 р.	2014 р.	
Пшениця озима	40	213	261	97
Ячмінь ярий	21	103	104	96
Пшениця яра	13	51	33	92
Горох	15	44	43	86
Кукурудза	54	482	734	95
Цукрові буряки	15	129	152	86
Соняшник	17	281	493	85
Картопля	37	142	167	84

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2,5].

Стимувальним фактором реалізації генетичного потенціалу національних сортових рослинних ресурсів, як показує досвід розвинутих країн світу і передових підприємств України, є недоліки із запровадження нових сортів рослин, які викликані низьким рівнем співпраці власника сорту, виробника насіння й державного регулювання цих процесів. Розрахункові втрати врожаю та його якості за багаторічними даними, одержаними в державній системі з охорони прав на сорти рослин, від необґрунтованого підбору сортів досягають третини його валового збору.

Щодо найближчих перспектив розвитку вітчизняного насінництва вважаємо, що необхідно удосконалити нормативно-правову базу його сертифікації й налагодити ефективний контроль за суворим дотриманням відповідних вимог на усіх рівнях. Також слід посилити інтеграційні процеси вступу України у світову насіннєву спільноту, адаптувавши галузь до відповідних вимог як для

проведення сертифікації насіння, так і виробництва посівного матеріалу. Насінництво як галузь аграрного виробництва доцільно розглядати в тісному поєднанні з селекцією, відновивши програму державної підтримки виробництва насіння високих генерацій та створення і зберігання насіннєвих фондів. Необхідно розвивати й широко запроваджувати систему «фірмової» селекції, насінництва та регіонального розподілу сортів і насіння, коли установи-оригінатори та їхні партнери відповідають як за створення сорту та запровадження його у виробництво, так і за якість продукції, що надходить на ринок. А за промислового виробництва насіння неухильно дотримувати вимог насінницьких технологій на всіх етапах – від сівби до збирання й зберігання. Для підтримки виробництва вітчизняного насіння високих генерацій слід розробити і запровадити ефективний державний механізм збору ліцензійних платежів за використання сортових ресурсів як об'єкта інтелектуальної власності.

Галузі селекції та насінництва нині переживають не найкращі часи: ефективність державної програми формування і здійснення сортової політики дуже низька, а контроль у насінництві через постійне реформування відповідних органів вкрай недостатній. Як наслідок, має місце незаконний обіг насіння сортів сумнівного походження, сортів невизнаних або насіння низької якості. Офіційна статистика сортових посівів відсутня, через що неможливо простежити за використанням інтелектуальної власності та виплатою роялті, а відповідно й податків до державної скарбниці.

Прикладом недолугої сортової політики є різке порушення співвідношення розміщення сортів по основних агрокліматичних зонах відповідно до їх екотипу. У результаті продуктивність сільськогосподарських культур падає, а в роки з екстремальними умовами, які останнім часом вже нерідкість, через неправильний підбір сортів виробничі посіви повністю випадають.

Основними виробниками насіння є Національна академія аграрних наук України, Національна академія наук України та їх науково-дослідні установи, учбові господарства вищих сільськогосподарських закладів Міністерства аграрної політики та продовольства України та інші приватні селекційні заклади. Якщо в 2012 р. було 1400 виробників насіння і садивного матеріалу, занесених до Державного реєстру, то у 2015 р. їх кількість скоротилася вдвічі, до 710 виробників.

Говорячи про середньострокову та навіть довгострокову перспективу, Україна може збільшити експорт насіння у десятки разів. Можливості щодо нарощування потужностей насінневих заводів з кожним роком невпинно зростають. Великі насінневі іноземні компанії, такі як Піонер, Монсанта, Сингента, Моїсадур, Євраліс Семенс та вітчизняні – Маїс, Елідон, Селена, Євростандарт мають потенціал із залученням іноземних інвестицій вивести Україну на передові позиції з реалізації насіння зернових культур (пшениця, ячмінь, овес, жито та кукурудза) та олійних (соняшник, соя, гірчиця та ріпак).

У 2014 році експорт насіння з України становив на суму 37,9 млн доларів, в тому

числі – кукурудзи на 27,4 млн дол. та соняшнику на 7,8 млн дол., інші – 2,7 млн дол. За цей же рік Україною імпортовано насіння зернових та олійних культур на загальну вартість 511,0 млн дол., або у 13,5 рази більше, ніж експортовано. Основними культурами імпорту є: кукурудза (312,8 млн дол.), соняшник (164,0 млн дол.), ріпак (26,4 млн дол.), соя (4,0 млн дол.) та пшениця (1,9 млн дол.).

За 10 місяців 2015 року експорт насіння з України становив на суму 9,8 млн доларів, в тому числі – кукурудзи на 8,5 млн дол. та соняшнику на 0,6 млн дол., інші – 0,7 млн дол. За цей же період Україною імпортовано насіння зернових та олійних культур на загальну вартість 233,2 млн дол. Основними культурами імпорту є: кукурудза (104,6 млн дол.), соняшник (101,3 млн дол.), ріпак (19,6 млн дол.) та соя (4,2 млн дол.).

У 2014 році імпорт насіння в Україні становив 56,8 тис. тонн зернових культур та 19,2 тис. тонн олійних культур. Як демонструє 2015 рік, останнім часом йде тенденція до скорочення імпорту, це є результатом різкого зниження попиту через девальвацію гривні, військових дій на сході держави та локалізації виробництва насіння, що виробляють вітчизняні та іноземні компанії вже на території України. Розвиваючи експортні можливості для входження на перспективні ринки інших країн, в тому числі і Європейського Союзу, вітчизняні насінневоди практично демпінгують порівняно з імпортними цінами закупівлі за рахунок зменшення ціни власної реалізації насінневого матеріалу на соняшник – в 1,4 рази, сою – в 1,7, пшеницю – в 2,1, кукурудзу – в 2,2 та ріпак – у 5,4 рази.

Висновки. Об'єктивна реальність і аналіз накопиченого досвіду ще раз підтверджує, що врегулювання проблем, пов'язаних із функціонуванням ринку сортів та насіння, за своїми масштабами впливу на подальший розвиток агропромислового комплексу нашої держави важко переоцінити. Виходячи з позицій України в Світовій організації торгівлі й майбутнього членства у Європейському Союзі, вважаємо за необхідне:

здійснити подальші заходи щодо приєднання України до Схем сортової сертифікації насіння, яке призначено для міжнародної торгівлі для груп таких культур, як трави, бобові, хрестоцвітні, олійні та прядивні;

встановити державне замовлення на створення нових сортів рослин вітчизняної селекції, фінансування державної експертизи сортів рослин і державних програм підтримки насінництва;

розробити чіткий механізм одержання роялтих платежів на основі реального ві-

дображення використання вартості насіння та садивного матеріалу, використовуючи ліцензійні й субліцензійні угоди і їхню реєстрацію незалежним органом обліку, нагляду та контролю.

Розв'язання цих проблем дасть можливість налагодження міжнародної співпраці України у сфері охорони прав на сорти рослин і комерційного обігу насіння й садивного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 163.
2. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2014 році / Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/taxonomy/term/50>.
3. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 року № 3019 / Верховна Рада України (ВВР): zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
4. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України (ВВР): zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
5. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2015 році / Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/node/919>.
6. *Tadeusz Oleksiak*, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien, 2013. – 3 (176).
7. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 8 груд. 2015 року № 864-VIII / Верховна Рада України (ВВР) // Електр. ресурс <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
8. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR) [Електронний ресурс]. – Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. – Режим доступу: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.
9. *Захарчук О.В.* Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [О.В. Захарчук, М.І. Кісіль, В.С. Кропивко та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
10. *Захарчук О.В.* Економіка насінництва / О.В. Захарчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
11. *Zakharchuk O. V.* Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. – Washington : World Bank Group, 2015. – 158 p.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2016 р.

* * *

Новини АПК

Експортовано понад 12 млн т пшениці

Стан експорту зерна станом на 10.03.2016

Фактичні обсяги експорту становлять 27732 тис. т, з яких: пшениці – 12057 тис. т; кукурудзи – 11536 тис. т; ячменю – 3965 тис. т та інших зернових – 174 тис. т.

Завантажено на судна – 319 тис. т.

Обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових становлять 28051 тис. т (пшениці – 12057 тис. т, ячменю – 3965 тис. т та кукурудзи – 11536 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна

Ціни попиту на зернові в даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 3350 до 4405 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 3250 до 4295 грн за 1 т.

У даний час ціни на продовольчу та фуражну пшеницю складають: на пшеницю 3 класу – 4002 грн/т, на фуражну – 3833 грн/т.

Середні ціни на ячмінь становлять 3709 грн/т, на кукурудзу – 3904 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Соціально-психологічний фактор у житті сільської жінки

Постановка проблеми. Соціальне середовище характеризує умови життєдіяльності населення й різні форми його відносин. Значенню соціальності відповідає визначення загального становища існування людей у природному світі – як матеріального, так і психологічного. Сільське соціальне середовище – це рівень та якість життя селян, їхніх домогосподарств, що повною мірою пов'язано з відтворенням особистості й соціуму в цілому.

Одним із основних завдань відродження села є створення належних умов для демовідтворювальних процесів у сільській місцевості. При цьому на соціальний виклик заслуговують жінки, їхня селянська роль і активність, пріоритетність вивчення їх природного потенціалу в суспільному виробництві та в побутовій сфері, де їхня визначна і соціально-значуща участь зв'язана з материнством та вихованням підростаючого покоління.

Із жінки починається життя, вона через власні почуття переливає в душі своїх дітей любов до рідного краю, до свого народу, до теплоти землі – годувальниці, вчить творити добро і пишатися своїм родоводом. А тому формування демографічної бази відтворення сільського населення, та й загалом – ставлення до самої жінки як основи трудового потенціалу, навколо якої складається сім'я, має особливе значення для суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині існує велика потреба в дооцінці

соціального значення використання природного потенціалу жінки в сім'ї, у сфері демовідтворення, адже, враховуючи інтереси різнобічного розвитку особистості жінки при її участі в суспільному виробництві, що ставить її в ряд із чоловічими обов'язками, потрібно не забувати про соціально-демографічний аспект розвитку нашого суспільства.

Людське відтворення – чи не найголовніша турбота, в якій в однаковій мірі відповідають і жінки, й чоловіки. Проте в результаті співвідношення їх робочої сили, біологічних особливостей і формується особлива роль жінки в демовідтворювальному процесі людства.

Вивченням ролі жінки в поглядах на демографічний склад сім'ї займалися вчені: Е.М. Лібанова [1], К.І. Якуба [2; 3], В.С. Стешенко [4], Г.І. Купалова [5], А.Г. Харчев [6], О.А. Бугуцький [7], А.Г. Волков [8], М.К. Орлатий [9], М. Браун-Галковська [10], О.І. Павлов [11].

Мета статті – розглянути соціально-економічні аспекти, які характеризують соціальне положення сільської жінки, та вивчити ту діалектичну логіку, що притаманна жінці, при поєднанні нею трудової діяльності у виробничій та побутовій сфері із материнством у визначенні демографічного складу її сім'ї.

Виклад основних результатів дослідження. Жіноче населення в сільській місцевості України в більшості знаходиться у не легких соціально-економічних умовах праці й побуту, що є першою ознакою при формуванні сім'ї. У зв'язку з цим на сучасному

етапі реалізація її оптимального варіанта потребує докорінного поліпшення, а тим більше, що кожна жінка прагне зробити свою сім'ю найкращою. Найвпливовішим фактором при цьому є соціально-психологічна поведінка жінок-селянок щодо народжуваності та формування чисельності сім'ї.

Усвідомлення й оцінка економічних явищ проходить багато етапів свого становлення, перетинається з осмисленням кількох поколінь, поки складеться, сформується певне твердження про нормальну сім'ю. Це складний шлях виявлення даної норми для її існування, на який впливають різні чинники свідомості людей. У процесі життя ці фактори по-різному себе проявляють, адже формування ідеальних взірцевих сімей відбувається не тільки за нинішніх умов. Це результати традицій, що історично склалися за минулий життєвий період, переносючи різні природно-кліматичні умови. Значно впливають також національні уклади регіону, в яких формується сім'я.

Треба виходити з того, що людина, в тому числі й жінка, поєднує в собі не тільки економічний погляд на життя, а також психіко-фізіологічний. І в цьому життєвому процесі реалізуються як фізичні здібності, так і розумові, але вони пов'язані і їх не можна розмежовувати. І природа людська в своєму абсолютному вираженні неповторна, оскільки немає у світі однакових людей за своїми природними здібностями.

Зокрема, треба зробити наголос на сім'ї як інституції, яка має певні завдання та ставить перед собою виконання конкретних функцій в обolonці всього суспільства. Одними з головних таких функцій потрібно розглядати соціально-психологічні, які так необхідні для досягнення мети та її реалізації (народження, соціалізація, нормативність відносин, культурні цінності та ін.).

Такий інституціональний підхід розглядає сім'ю як соціальну групу, коли саме суспільство затверджує для неї нормативну структуру і вимальовує її функціональний характер. І цей сімейний характер – ціла система, яка ґрунтується на цілісності взаємозалежних стосунків чоловіка й жінки на високому комунікативному рівні. В цьому плані багато досліджень присвячується ген-

деру як процесу вираження характеру сексуальності у соціально-побутовому існуванні людей та стосунків між ними. Основна увага приділяється ролі людини в сім'ї, адже сама стаття представляється як у біологічному, так і в її приналежності до соціально-культурного комплексу.

Характерним для сучасної сім'ї є те, що час та суспільство вносять зміни до функціональної характеристики сім'ї, і з соціального інституту сім'я перетворюється в малу соціальну групу. Сучасний стан розвитку суспільства, на думку багатьох дослідників, докорінно змінив сім'ю й сімейні стосунки, що зумовлено багатьма обставинами економічного і культурного характеру життя. Саме такі обставини залишають сільську жінку без активної участі у трудовій професійній діяльності, бо на селі нема де повною мірою проявити свої природні та професійні здібності, відсутні робочі місця. А тому професійна віддача закривається веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми і сім'єю взагалі. Поступово еволюція поглядів на людську мораль змінила ставлення як жінки, так й усього суспільства до самої поведінки людини. А звідси ті зміни в тенденціях розвитку сучасної сім'ї, які притаманні їй у цьому розвитку: зростає кількість неповних сімей, діти народжуються поза шлюбом, зростає кількість розлучень, поширюється ведення сумісного проживання подружніх пар без оформлення шлюбу, збільшується чисельність одиноких людей, які навіть не мають наміру брати шлюб.

Нині трудова діяльність сільських жінок зосереджена повністю на зайнятості зі створення споживних вартостей у власних господарствах, що є специфічною сферою їхньої діяльності. Адже таке господарство не має ніякої підтримки з боку держави, живиться своєю важкою ручною працею і, передусім, це навантаження лягає на плечі жінки-селянки.

Варто згадати як у 1990 році в Інституті аграрної економіки з робочими планами побували два науковці, жінки, вчені – економісти з університету штату Айова (США), відвідали ряд підприємств в Україні, знайомилися із життям сільського населення і вже тоді наші колеги почули від них, що „ваша

українська жінка працює дуже й дуже важко, а це повинно бути недопустимим щодо жіночої статі з боку суспільства”. Якщо виходити з того, що порівняно з чоловіком, коли його сильна та войовнича натура має здібності лідерства, любить здобувати перемоги, більше зорієнтована на зовнішній світ, то жінка все-таки терплячіша і стабільніша, співчутливіша до самого життя та його вимог, легше пристосовується до наявної ситуації, характеризується більш глибинною інтуїцією. І такий розгляд людських якостей дає можливість усвідомити зміни в професійних позиціях на місце людини в сфері праці.

У цілому, як уже зазначалося, нинішній день жінки-селянки, її праця присвячені повністю роботі по домашньому господарству і користі від такої праці для домашнього блага набагато більше.

За даними Держслужби статистики України, щоденне навантаження на жінку-селянку становить більше 15 год, що перевищує будь-які людські фізіологічні норми. Тому наша принизлива бідність, в якій сільська жінка змучена працею, хатніми нестатками, а часто обділена увагою та різними життєво необхідними благами, робить сільську жінку величною у своїй ролі. Може таке стереотипне сприйняття гендерних ролей стає одним із вагомих завад на шляху до успішного аграрного підприємництва й потребує свого удосконалення за допомогою владних структур, тобто для розширення прав і можливостей представників обох статей.

В сучасній Україні жінка-селянка працює дуже важко. Її праця в основному ручна. Зазвичай, доїть корову вручну й до цієї роботи також треба підготуватися, а це тричі на день. Виганяє корову на пасовище, а вдома є ще свійські тварини – свині, кури, гуси, кролі, за якими також потрібно доглядати. Далі її чекає робота на присадибній ділянці: просапувати висіяні культури, полоти бур'яни, а під вечір полити висаджену розсаду городніх культур. Крім того, худоба чекає кормів, їх треба наносити до годівниць, напоїти її. За існуючими даними, тільки 24,3% загальної кількості сільськогосподарських домогосподарств мають водогін, у 12,3% домогосподарств носять воду на відстань більше 200 м.

Та є ще інший бік життя – відтворення самої людини, тобто продовження її роду, де якраз визначальну роль віддано жінці. І в цьому зв'язку природа сама наділила жінок більшою витримкою, уважністю, здатністю виконувати точніші й монотонні роботи. Жінкам притаманні найкращі людські якості – глибше засвоювати знання, опановувати навички та ефективно застосовувати їх у повсякденних сімейних турботах. Адже бавитися з дітьми і робити це по-материнськи – природою дано тільки жінці.

Недаремно Організацією Об'єднаних Націй 15 жовтня 1995 року було засновано Всесвітній день сільської жінки. За 20 років, що минули з тих пір, суспільство мало б звернути більшу увагу на життя цієї прекрасної половини людства, яка проживає в сільській місцевості. Як правило, сільські жінки живуть у складніших життєвих умовах порівняно з міськими жителями: важка фізична праця, відсутність доступу до благ цивілізації, низький, а подекуди геть відсутній медичний огляд, збіднілі блага та багато інших життєвих проблем. І, незважаючи на це, більшість селянських жінок ніколи не зраджуть селу, а працюватимуть у тих умовах із надією на краще майбутнє, бо кожна жінка – це берегиня своєї родини, це мати своїх дітей, яка оберігає справжню народну душу і є дійсною опорою українського суспільства.

То що ж вкладається в поняття демографічної взірцевої сільської сім'ї? Насамперед – це її склад, що характеризується оптимальною чисельністю дітей у сім'ї, а тому соціальне становище жінки-селянки при визначенні можливостей її реалізації має пряме та вирішальне значення. Жінка дає життя новому поколінню і те, якою є її уява про свою родину, залежить від її соціального захисту та визнання її праці в суспільному житті. Звідси те бачення й та належна оцінка всіх життєвих сил і енергії жінки, які вона витрачає на сім'ю, на виховання своїх дітей. Тому склад сім'ї, зокрема потреба в тій чи іншій чисельності дітей – це демографічна свідомість людей, що має суспільно-соціальний зміст та характеризує соціально-психологічну їхню діяльність. Погляд на життя дає об'єктивну характеристику і є тим

реальним фактором, який зумовлений трансформацією всієї структури потреб населення, що, насамперед, визначаються реальними соціальними умовами життя.

Які особливості демовідтворювальних процесів у сільській місцевості? Звичайно, у відтворювальній установці сім'ї першочергова участь належить жінці і за нею йде формування її сім'ї, бо саме жінка опиняється в тих конкретних обставинах, які приводять до утворення сім'ї. Тому останній критерій лежить в основі формування сім'ї як взірця. За кожним народженням дитини сформовані певні наміри конкретної матері, сім'ї й бажання створення сім'ї формується в світо-

гляді жінки, її почуттях і поглядах на життя ще до появи дитини.

Отже, сукупність усіх факторів, що характеризують соціальне становище жінки, формує демографічний ідеал сім'ї, моделює уяву про оптимальну чисельність дітей в сім'ї й за умовами її життя визначається його реалізація.

З огляду на дану проблему важливою є динаміка структурних змін у загальній чисельності жінок у сільських поселеннях, розподіл їх за віком (табл. 1). Звичайно, на ці зміни суттєво впливають природний та механічний рух населення, зумовлені як умовами праці, так і наявним побутом.

1. Чисельність сільського жіночого населення України за віковими категоріями, тис. осіб

(на початок року)

Вікова група	1995 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.*
0-15 років	1782,1	1393	1224,8	1136
16-59 років	4545,4	4268,7	4253,0	3904,9
з них: 16-29 років	1360,8	1376,1	1349,9	1212,0
60 і старше	2756,5	2531	2246,4	1999,8
Усього	9084,0	8192,7	7724,2	7040,7

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

* Без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя.

Дані таблиці показують, що з роками чисельність жінок на селі значно зменшується і це є незаперечним фактом. Особливо помітне скорочення серед жінок працездатного віку. На рух жіночого населення в найнегативнішому напрямі впливають соціально-економічні фактори. Характеризуючи працю жінок, які залишаються працювати на селі, ця праця за своїм змістом та щоденним наповненням практично така сама, як і чоловіча, бо в реальному сільському житті таких розмежувань не існує.

Розглядаючи активну життєву позицію селянок, потрібно звернути увагу на демографічну основу відтворення сільських людей. Звичайно, у визначенні демографічної оцінки сім'ї роль жінки, яка заміжня, значно більша, тому що вона сприяє розвитку й удосконаленню сімейних зв'язків, тоді як самотні жінки, вважаючи себе „прекрасною половиною людства”, займаються лише одержанням від попередніх певної інформації та на основі своїх власних міркувань малюють той ідеал, який повинен мати місце з їхнього погляду.

Якщо жінка задоволена своєю долею, якщо вона почувається щасливою в сімейному шлюбі, тоді для неї діти – велика втіха в житті. Для жінки дуже важливим є визначення своєї ролі в цих складних умовах буття, які повною мірою зумовлюють цілий комплекс факторів сімейного благополуччя. А діти, виростаючи і виховуючись у звичайних злагоджених сім'ях, мають уже сформований ідеал своєї майбутньої сім'ї. Вони живуть з почуттям гідності та повного задоволення життям, що їх оточує, а від цього світ не обділяється, а тільки добрішає. Бо в цьому баченні нема неподільності, егоїзму, не існує приниження жіночої статі.

Проте жінка, як і людина взагалі, повинна жити так, щоб випромінювалося тепло її душі у великий життєвий простір й одночасно народжувалася життєдайна сила, тоді людські почуття наповнюються надійним життєвим змістом. Звичайно, прикрим є те, що деякі сім'ї спрямовують себе на бездітність, тобто свідомо відмовляються від своїх демографічних принципів. Багато таких сімей, де обмежуються однією дитиною. А демографічний взірець сім'ї з чотирма і бі-

льше дітьми стає досить рідкісним, що знову ж таки характеризує соціально-економічні умови життя селян.

Аналіз нинішнього економічного стану в країні, тієї кризи, в якій опинилося село, показує, що приватне житло на селі – це вже не розкіш, а закономірні та необхідні умови для проживання. Проте 59% сільських будинків зведено більше 50 років тому. Нових будівель у селі дуже мало, тому що селянам не дозволяє їхнє матеріальне становище. А щоденна фізична невтомна праця й фінансові нестатки повністю виснажують сільських людей, та без ведення особистого підсобного господарства їхнє життя буде бідним. І в таких життєвих умовах думати про відтворювальний людський обов'язок не кожному сільському жителю під розумову силу. Тому багато молодих жінок менш піддатливі на створення багатодітних сімей. Кожна утворена молода сім'я прагне відокремитися від батьків і проживати окремо, але матеріальна неспроможність селян змушує їх проживати разом із батьками. При цьому, якщо батьки

пенсійного віку, вони доглядають за онуками, даючи змогу молодим матерям брати участь у суспільному виробництві.

Зазвичай, є частка жінок, які прагнуть, щоб їхні діти виховувалися в дитячих установах – яслах чи садочках, і в цьому першочергове державне завдання – розширення мережі сільських дошкільних закладів. Увага до жінок у даному напрямі повинна бути неодмінною умовою підтримання й збільшення чисельності населення. Тоді формування демографічного складу сільської сім'ї, яка при цьому була би взірцем такої, повинно починатися з особистості жінки, і це – насамперед, бо воно потрібно їй та суспільству в цілому.

Нинішнє реальне життя в сільському середовищі показує, що життєва поведінка селянок спрямована на двоє-троє дітей, тому демографічний склад сім'ї, її взірць за соціальною психологією знаходиться у нестабільному природному русі населення, а молоді сім'ї вбачають цей обов'язок у дедалі меншій чисельності дітей (табл. 2).

2. Розподіл сільських сімей за чисельністю дітей у складі сім'ї, %

Рік	Сім'ї, в яких виховуються діти		
	одна	двоє	троє і більше
2000	60,3	34,0	5,7
2010	61,1	31,6	7,3
2015	69,1	25,3	5,6

Джерело: Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України: Стат. зб. – К.: Держслужба статистики України (за відповідні роки).

Аналіз ситуації доводить: із роками зменшується народжуваність, що пояснюється надто низьким рівнем матеріального забезпечення, а звідси – неблагополучна психологічна установка в сім'ї. Жінка залишається незадоволена своєю долею. Саме ця частка жінок, які не визначилися в своєму життєвому становищі, являє собою ту загальну кризову демографічно-відтворювальну ситуацію на селі.

Очевидним є те, що нинішня репродуктивна установка жінок-селянок спрямована на звужене відтворення. Це значно загострює проблему забезпечення сільських поселень трудовими ресурсами і цим самим далі ускладнює демографічну ситуацію. Серед важливих факторів, які впливають на формування сім'ї, є незадовільний рівень профілактичного та медичного обслуговування вагітних жінок, а тим більше – народжених

дітей. На селі не працює відповідна система дитячого харчування, а доїжджати до районних центрів у великій більшості сільські сім'ї не мають на це змоги.

За межею бідності в сільській місцевості проживає 36% населення України, а рівень оплати праці майже на 40% нижчий від цього показника в середньому по країні. Проте оплата жіночої праці ще менша, ніж чоловічої, зокрема, через гендерні стереотипи щодо традиційно „жіночих” професій (вчителька, бібліотекарка, вихователька дитячого садочка, лікарка, медична сестра), для яких у селах до того ж небагато робочих місць. Працедавці не зацікавлені брати на роботу жінок, в яких є малі діти, а мережа дитячих установ – не розвинена.

Таким чином, психологія людини, яка проживає в сільській місцевості, гальмує її наміри і сподівання, адже із-за соціально-

економічних умов, що склалися, сучасне село трансформує створені сім'ї до малодітності. Там, де належну частину всіх сімейних турбот покладає на себе чоловік, де в родині є злагода й чуйне ставлення до жінки-дружини як матері його дітей, там різні труднощі, що виникають, долаються непомітно. Якщо ж абсолютна рівноправність жінки з чоловіком спостерігається тільки в суспіль-

ному виробництві, а сімейні турботи повністю лягають на плечі жінки, там, дійсно, жінці марно сподіватися на задоволення таким життям і вважати свою долю щасливою. Звідси й випливає недостатня психіко-ідеологічна підготовленість молодих сімей до реального життя, що є основною, мабуть, причиною частих розлучень (табл. 3).

3. Динаміка кількості шлюбів та розпаду сімей у сільській місцевості України

Рік	Кількість зареєстрованих шлюбів		Кількість зареєстрованих розлучень	
	тис.	на 1000 осіб наявного населення	тис.	на 1000 осіб наявного населення
1990	133,5	7,9	27,2	1,6
1995	123,4	7,4	31,9	1,9
2000	80,1	5,0	34,8	2,2
2010	74,3	5,2	27,5	1,9
2014	70,4	н/д	5,7	н/д

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Водночас, аналізуючи аграрний спосіб виробництва як домінуючого на сільських територіях, спостерігається нерозривний зв'язок селян і, зокрема, селянської жінки із землею. І цей зв'язок не перерветься ніколи, поки є земля й живуть люди в сільських поселеннях, бо не згасне любов людська до землі, до природи і не втратиться ніколи виконання людиною дітородної функції. Можливі тільки розбіжності в часі, які пов'язані з історичною еволюцією сільського образу життя та роду занять селянства на основі технічної й технологічної оснащеності його господарської діяльності. Тому важливим критерієм є те, що, незалежно від існуючого суспільного ладу, політичної та економічної ситуації в країні, сільська жінка працює біля землі й таким чином має можливість прогодувати свою сім'ю.

Для сільської жінки (в Україні кожна третя жінка проживає в селі), як і для всіх сільських людей, загальні умови проживання та природні ресурси – ґрунти, клімат, погодні умови, рельєф місцевості, багатства рослинного й тваринного світу залишаються вирішальними факторами в організації життєзабезпечення. Тобто, є тісне зрощення з навколишнім середовищем. І екологічна обстановка, яка притаманна тому чи іншому соціальному середовищу, – це найважливіше джерело формування національного характеру людини, яка тут проживає. Тому насамперед повинен бути захист сільських

людей у питаннях чистоти повітря, води, що оберігатиме їхнє здоров'я.

Праця на особистому подвір'ї – надійна гарантія соціального захисту при правильному веденні господарства. До того ж корінне населення села успадковує історичну практику попередніх поколінь. У суспільному житті українського села ще донедавна збереглася колективна форма праці – „толока”. Як правило, вона влаштовувалась у вихідні дні на добровільних засадах при виконанні різних польових робіт, а найчастіше – при будівництві житла та господарських споруд. Такий життєвий уклад сільського життя диктувала сама природа, а тому прихильність до традицій служить гарантом стійкості благополуччя і фізичного виживання селян. Збереглися й різні форми взаємодопомоги, кооперації, заготівлі, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, утримання худоби тощо. При цьому кожна сім'я розглядається як форма господарювання, правильної організації життя людини, як джерело підтримки й засіб виживання.

Висновки. У глибокому розмаїтті сімейних справ і турбот все більшого лідерства набирає сільська жінка, бо в саме поняття „сім'я” в сільській місцевості вкладається щось більше, ніж у місті – це пізнання ведеться ще з минулих поколінь. Тому й роль у сім'ї сільської жінки набагато ширша. Селянка проявляє більшу терпимість у шлюбі та вкладає значно більше любові у свій на-

ціональний характер, до шани щедрої української землі.

Життєдіяльність сільської жінки характеризується соціальним середовищем і тими суспільними відносинами, які йому властиві. При цьому й сама соціальність визначає як матеріальний, так і психологічний характер жінки, яка проживає в селі, що певною мірою відображає відтворювальний людський процес. Основні завдання по відродженню місцевості повністю переплітаються з проблемами життєдіяльності кожної людини, а тим більше жінки, адже її визначна та соціально значуща участь зв'язана з материнством і вихованням нової людини.

Людське відтворення – найголовніша турбота суспільства. Тяжкі умови життя, високий рівень зайнятості сільської жінки негативно позначаються на її здоров'ї, не залишають достатньо часу для самовдосконалення й догляду за членами своєї родини. До того ж психологічний характер жінки формується на основі щоденних турбот, подій, стосунків і т. п. Насамперед кожна жінка прагне мати „свій куток” для нормального життя. В ньому вона почуває себе щасливою, їй комфортно й затишно, вона стає берегинею своєї сім'ї. І як найголовніша психологічна потреба – це її відносини з чоловіком, із тим, з ким вона ділить свою долю. Тільки в стані спокою та миру в сім'ї жінка здатна думати про те, які в неї повинні бути діти і скільки їх має народитися. А ще досить важливо почуватися необхідною і захищеною, бо це все й створює ту психологічну потребу, без якої життя жінки буде зубожілим.

Відповідна оцінка даних принципів передбачає розв'язання таких завдань:

1. На рівні державної підтримки підвести до необхідних змін соціальний статус жінки-селянки, поєднавши при цьому інтереси особистості та сім'ї. Треба зробити наголос на сім'ї як інституції, яка має певні завдання

й ставить перед собою виконання конкретних функцій в інтересах всього суспільства.

2. Поліпшення найближчим часом соціальної інфраструктури села, рівня культури, формування нових стереотипів мислення в реальному, а не в декларативному втіленні основних ідей. Поліпшення умов праці та життя сільської жінки детальним переглядом і вирівнюванням можливостей для реалізації жіночої праці в соціальній та суспільно-політичній сферах нинішнього життя, щоб поступово зупинити міграційний рух жінок на роботу за кордон, створити всі необхідні умови вдома: для обслуговування сім'ї й домашніх потреб – транспортний засіб у кожний двір, а в кожний населений пункт – медичний пункт, аптеку, перукарню. Тільки так селянка буде належно підготовлена до життя.

3. Створення необхідних сприятливих умов для життя і діяльності сільської жінки для виконання функції відтворення сільського населення докорінним поліпшенням медичного обслуговування (соціальний захист вагітних жінок, молодих матерів-годувальниць).

4. Надання жінці допомоги з боку держави за виконання нею дітородної функції. Забезпечення матерів-годувальниць вітамінізованими продуктами харчування. Поширення та надання відповідних законодавчих пільг матерям при вихованні дітей у багатодітних і малозабезпечених сім'ях, а також самотнім матерям.

Сучасне сільське життя потребує великої уваги з боку держави й слід надто серйозно підійти до цієї теми. Адже народжуваність людства головним чином характеризується задоволенням власного життя жінки-матері, її соціально-психологічним баченням навколишньої дійсності. І нині, як ніколи, потрібно величати сільську жінку, яка стоїть на захисті своєї української надії, будучи основним продовжувачем людського роду.

Список використаних джерел

1. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Основа, 2004. – 492 с.
2. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села: [монографія] / К.І. Якуба. – К.: Аграр. наука, 1998. – 280 с.
3. Якуба К.І. Проблеми демографічного розвитку українського села: наук. доп. / К.І. Якуба, П.Т. Саблук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 44 с.
4. Стешенко В.С. О некоторых направлениях демографической политики в сфере рождаемости / В.С. Стешенко // Демографические исследования. – 1990. – Вып. 14.
5. Купалова Г.І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України (теоретичні та прикладні проблеми) / Г.І. Купалова. – К.: Інститут аграрної економіки, 1995.
6. Харчев А.Г. Профессиональная работа женщин и семья (социологические исследования) / А.Г. Харчев, С.И. Голод. – Л., 1971.
7. Бугуцький О.А. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О.А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1993.
8. Волков А.Г. Семья – объект демографии / А.Г. Волков. – М.: Мысль, 1986.
9. Орлатий М.К. Розвиток галузей соціально-побутового призначення в сільській місцевості / М.К. Орлатий. – К.: Вид-во УАДУ, 2003.
10. Браун-Галковська М. Домашня психологія / М. Браун-Галковська. – Львів: Свічадо, 2000.
11. Павлов А.И. Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика; моногр. – Одесса: Астропринт, 2015.
12. Українське село: проблеми і перспективи / [Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Крисанов Д.Ф. та ін.] – К.: Урожай, 1991.
13. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади; за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2000.
14. Rusnak A. Principles and objectives of sustainable development of rural areas / A. Rusnak // матер. Міжнар. наук.-практ. конф. [Ukraine-Bulgaria-Europen Union: contemporary state and perspectives], (м. Варна, 18-23 вересня 2013 р.) – Варна-Херсон: Наука і економіка, 2013. – С. 20-24.
15. A comparative study of typologies for rural areas in Europe [Електронний ресурс] <http://www.sre.wu-wien.as.at>.
16. Населення України за 2014 рік. Демограф. щорічник. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 118 с.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2016 р.

* * *

Новини АПК

Аграрна галузь є однією з найбільш привабливих для інвесторів

Агропромисловий сектор є одним з найбільш інвестиційно привабливих. Загалом іноземні інвестиції у галузь надходять більш як з 60 країн світу. У 2015 році інвестиції в сільське господарство становили близько 1 млрд дол., плануємо їх збільшити в цьому році до 2 млрд дол., – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко під час виступу на 12-тій щорічній інвестиційній конференції Dragon Capital.

«Сьогодні існують перспективи щодо розширення двостороннього інвестиційного співробітництва з Китаєм, Кореєю, Японією, Індією, Іраном, Об'єднаними Арабськими Еміратами та Саудівською Аравією в галузі сільського господарства», – наголосив він.

Олексій Павленко підкреслив, що Міністерство прикладає всіх зусиль для створення сприятливого бізнес-середовища у галузі. Протягом 2015-2016 років скасовано 56 дозволів та ліцензій, внесено понад 50 змін до законодавства, що зекономило для бізнесу близько 12 млрд грн та скоротило логістичний ланцюг в агросекторі на 1,5 тижні.

«Впроваджуючи реформи, Міністерство відкрите до діалогу з бізнесом щодо формування спільного бачення аграрної політики та проводить виважену регуляторну політику в аграрному секторі», – додав очільник відомства.

За його словами, галузь АПК закінчила минулий рік з високими показниками. «Рекордний експорт, відкриття 9 нових ринків для вітчизняних товарів молочної та м'ясної індустрії, початок реалізації реформ, зокрема у сфері дерегуляції та приватизації – все це створює сприятливе середовище для інвестицій».

Під час виступу Міністр також повідомив, що санкції з боку Російської Федерації не вплинули критично на вітчизняний агросектор.

«Нам вдалося подвоїти експорт до Китаю, для нас відчинили двері ринки Африки та Азії. Зокрема, минулого тижня було відкрито ринок Ірану для української аграрної продукції, напередодні ми почали поставляти курятину до ОАЕ, що, у свою чергу відкриває перед нами ринки Катару, Кувейту, Оману та ринки африканського континенту», – зауважив очільник відомства.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.22:339.13:637

*М.В. МІСЮК, доктор економічних наук, професор,
декан економічного факультету
Подільський державний
аграрно-технічний університет*

Інноваційно-інвестиційний підхід до формування та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва

Постановка проблеми. Рівень забезпечення населення продовольством розглядається як найважливіший чинник і визначальний критерій рівня соціального життя будь-якої країни, життєздатності її економічної структури й державного устрою. У розв'язанні даної проблеми особлива роль належить галузі тваринництва. На жаль, за виробництвом та споживанням продуктів тваринництва на душу населення як регіони, так і Україна в цілому відстають від країн Європейського Союзу у 2–3 рази, а за асортиментом та якістю – ще більше. При цьому обсяги виробництва й споживання продуктів тваринництва протягом 1991–2015 років значно скоротилися, що негативно позначилося на економічному і соціальному рівні життя нашого населення. Тому виробництво продуктів харчування та забезпечення їх конкурентоспроможності в усі історичні часи було й залишається для людства важливою і життєвою проблемою світового масштабу. Актуальність проблеми конкурентоспроможності продукції тваринництва особливо зросла після вступу України до СОТ та виходу на ринки ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування й підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки в тих чи інших аспектах присвячені праці зарубіжних і вітчизняних учених-економістів. Розв'язанню цих проблем значну увагу приділяли у своїх працях такі зарубіжні науковці, як Ф. Котлер [8], Ж. Ламблен [9], К. Маркс [10], А. Маршалл [11], Дж. Мілль [12], М. Портер [13], А. Сміт [14], Е. Чемберлен [15], Й. Шумпетер [16] та вітчизняні – І. Александров [1], В. Амбросов [2], В. Береговий [3], О. Варченко [4], Г. Волинський [5], І. Заводовська [6], М. Ільчук [7] й ін. Наукові праці цих учених відіграють дуже важливу роль у дослідженні проблеми критеріїв конкурентоспроможності продукції тваринництва та визначенні основних напрямів її підвищення. Проте проблеми набувають нових рис і потребують розв'язання, адже від стану забезпечення ринку конкурентоспроможною продукцією в нових умовах, зокрема в умовах євроінтеграції, залежить надійне забезпечення населення країни високоякісною продукцією галузі тваринництва. Водночас слід вказати на недостатній інноваційно-інвестиційний підхід до підвищення

© М.В. Місюк, 2016

конкурентоспроможності продукції тваринництва.

Мета статті – обґрунтування та розробка заходів щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення формування і підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення проблематики забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва дає можливість намітити й обґрунтувати основні напрями її підвищення і одним із них є інноваційно-інвестиційний підхід до забезпечення конкурентних переваг продукції. Інноваційно-інвестиційний підхід передбачає, що основним джерелом формування є інновації та інвестиції, які забезпечують виробництво нової продукції, впровадження нових технологій, нових ресурсів, нового типу організації виробництва тощо. Великий внесок у вивчення питання впливу інновацій та інвестицій на силу конкуренції й підвищення конкурентоспроможності продукції внесли вчені Й. Шумпетер і М. Портер. Зокрема, Й. Шумпетер визнав необхідність існування великих фірм в економіці країни, оскільки вони можуть забезпечити найкращі умови для розвитку суспільного виробництва, сприяють реалізації потенціалу корпорацій, удосконаленню конкуренції та подоланню негативних наслідків вільної конкуренції [16].

Стійкі переваги країни виникають не від використання галуззю специфічних факторів, якими вона володіє, а є результатом підприємств із запровадження інновацій у розвиток нового продукту, технологій, брендів, методів задоволення споживачів, вважає М. Портер [13]. Зокрема, він вводить поняття «клас-тер» і дає пояснення впливу кластерів на конкурентоспроможність через:

розширення доступу до інформації;

підвищення інноваційного потенціалу фірми швидшим поширенням технологічних знань та інновацій;

стимулювання розвитку нових підприємств через створення працівниками фірми власних підприємств шляхом відділення [13].

Інноваційні технології у поєднанні зі сприятливими природно-кліматичними й організаційно-економічними умовами забезпечують зменшення тривалості виробни-

чого циклу в сільському господарстві, що сприяє зниженню собівартості продукції та підвищує окупність інвестицій, вважають вітчизняні вчені В.К. Береговий [3], О.М. Варченко [4], І.І. Заводовська [6].

Важливого значення технологічній політиці держави для підвищення конкурентоспроможності продукції надає Г. Волинський, який наголошує на потребі «здійснити технологічну модернізацію економіки, відкрити дорогу технологічному процесу, заінтересувати підприємства в інноваціях, тобто радикально закріпити інноваційний сектор і забезпечити технологічну конкурентоспроможність українських товарів» [5]. Враховуючи те, що впровадження інноваційних технологій неможливе без інвестицій, то конкурентоспроможність продукції сільського господарства тісно поєднує між собою інноваційну й інвестиційну політику держави [7].

Динамічний розвиток вітчизняної галузі тваринництва на основі комплексної її модернізації здатен вирішити продовольчу безпеку України, наситити внутрішній ринок конкурентоспроможною продукцією, нарощувати присутність вітчизняної продукції на світових ринках і підвищити ефективність використання наявного природно-ресурсного потенціалу галузі тваринництва. В основу такої модернізації покладено пріоритет розвитку інновацій при виробництві й реалізації конкурентоспроможної продукції, що забезпечує відповідний приріст прибутку, який є одним із головних джерел інвестування галузі тваринництва. За таких умов першочергового значення набуває розробка програми поточного і перспективного інноваційно-інвестиційного забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. На наш погляд, формування такої програми слід здійснювати у послідовності, представлений на рисунку 1.

Метою даної програми є розробка науково-практичних рекомендацій щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. Досягнення мети програми передбачає розробку цільової стратегії розвитку галузі тваринництва, суть якої полягає у забезпеченні виробництва та реалізації конкурентоспроможної продукції (рис. 2).

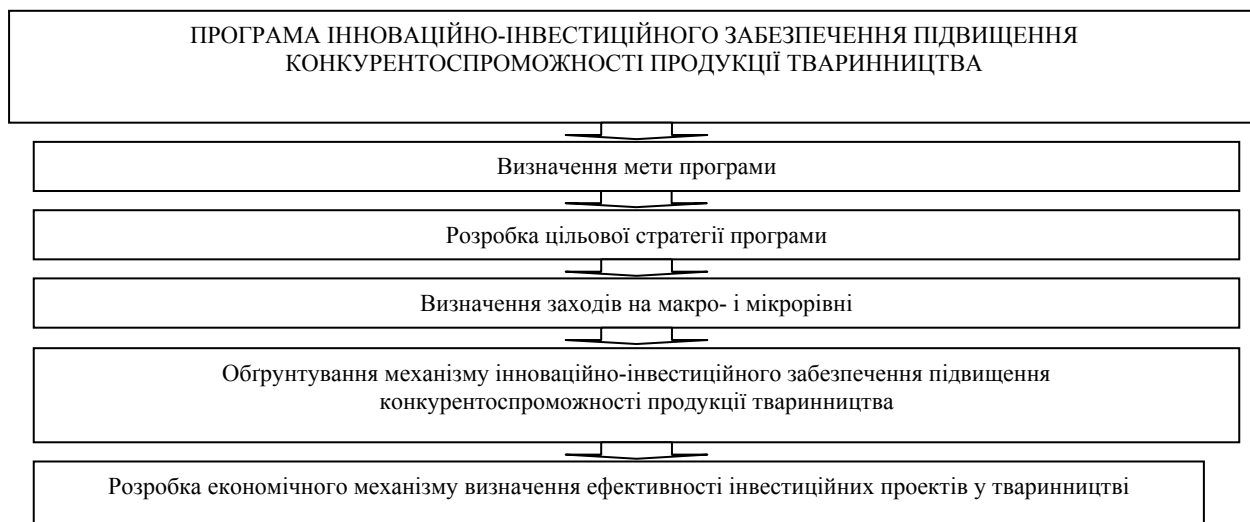

Рис. 1. Порядок формування програми інноваційно-інвестиційного забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва

Джерело: Власні дослідження.

Внутрішні чинники	Сильні сторони (S)	Зовнішні чинники	
		Можливості (O)	Загрози (T)
		Очікування: S+O ↓ Стратегія стійкого розвитку	Очікування: S+T ↓ Стратегія диверсифікації
	Слабкі сторони (W)	Очікування: W+O ↓ Стратегія розвитку галузі тваринництва	Очікування: W+O ↓ Стратегія інноваційно-інвестиційного прориву

Рис. 2. Матриця SWOT-аналізу стратегічного розвитку вітчизняної галузі тваринництва

Джерело: Власні дослідження.

Для досягнення мети необхідно розв'язати ряд завдань, а саме нарощування поголів'я худоби і птиці, продуктивності тварин, обсягів виробництва, експортного потенціалу тваринництва. Цілі й завдання програми мають бути погоджені із засобами досягнення мети – розвитком генетичного потенціалу галузі, кормової та матеріально-технічної бази й кінцевими результатами – виробництвом конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції.

Чітке розмежування стратегічних та тактичних цілей програми, узгодження її за змістом і термінами реалізації та науково-практична обґрунтованість підвищать своєчасність її виконання, забезпечать інтеграцію української

аграрної науки й виробництва продукції тваринництва із залученням в інноваційно-інвестиційний процес підприємницьких структур і посилять функціональні зв'язки між апаратом управління та виконавцями на всіх рівнях її реалізації, що в кінцевому результаті забезпечить системний інноваційно-інвестиційний розвиток галузі тваринництва.

При виборі основних елементів програми інноваційно-інвестиційного забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва та їх ефективного взаємозв'язку необхідно приділяти увагу зовнішньому середовищу, що дасть змогу визначити фактори, які впливають на взаємодію складових системи, ідентифікувати ключові

проблеми їхньої взаємодії та прискорити адаптацію виробників продукції тваринництва до вимог ринку.

Реалізація програми має супроводжуватися концентрацією зусиль на певних її сегментах, що вимагає одночасного врахування дії факторів, які впливають на підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва (рис. 3).

Розробка інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку ринку продукції тваринництва є невід'ємною частиною економічного розвитку підприємств продуктового підкомплексу, яка передбачає створення організаційних

структур управління, що забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень за всіма аспектами інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств підкомплексу; формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування інноваційних та інвестиційних рішень. При цьому повинні бути визначені обсяги і зміст інформаційних потреб ефективного управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, а також відповідні зовнішні та внутрішні джерела інформації, організований постійний моніторинг економічних процесів і кон'юнктури ринку продукції тваринництва.

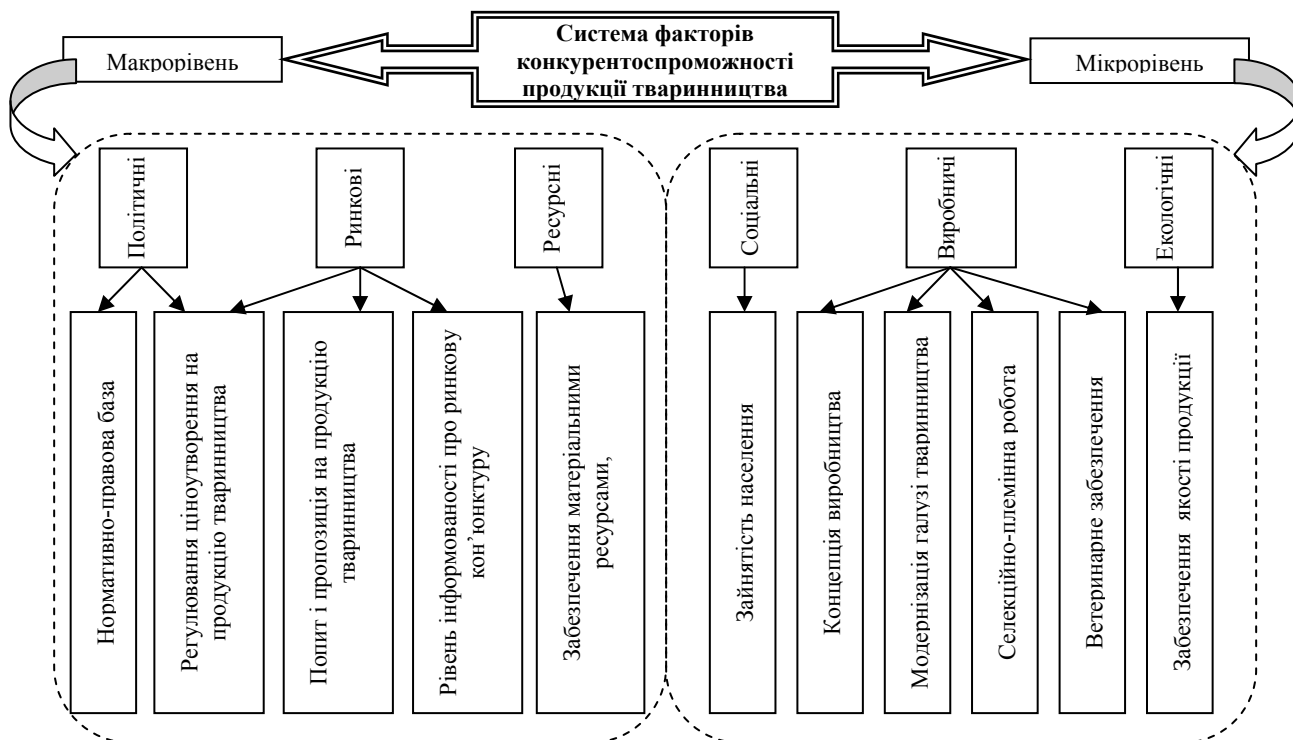

Рис. 3. Система факторів конкурентоспроможності продукції тваринництва

Джерело: Власні дослідження.

Одними із найважливіших умов ефективності програми інноваційно-інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва є заходи державного регулювання, які можна умовно поділити на:

заходи прямого державного регулювання, до яких належать директивні методи у вигляді фінансування витрат на фундаментальні та прикладні наукові дослідження на ринку продукції тваринництва провідними науковими установами й іншими організаціями через систему грантів для інноваційних проектів. Разом із цим формується державне замовлення на розробку та запровадження

нововведень у галузі тваринництва, закупівлю інноваційної продукції, створюється система державного ліцензування різних видів інноваційної діяльності;

заходи непрямого державного регулювання інноваційної діяльності, які припускають установлення граничних цін на певні види інноваційної продукції, субсидування процентної ставки по кредитах при запровадженні інновацій підприємствами галузі й податкові заходи, що сприяють розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності, а саме ставки по окремих податках, податкові пільги та канікули (рис. 4).

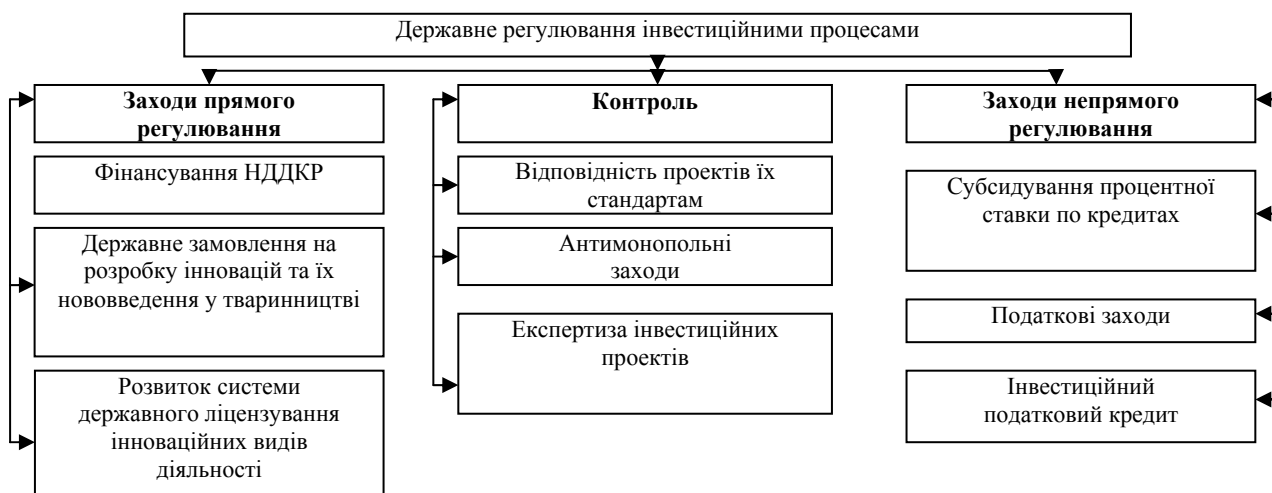

Рис. 4. Схема участі держави в інвестиційному процесі інноваційного розвитку галузі тваринництва

Джерело: Власні дослідження.

Розв'язати проблему мобілізації інноваційно-інвестиційних ресурсів на забезпечення конкурентоспроможності продукції

тваринництва значною мірою допоможе освоєння запропонованої програми (рис. 5).

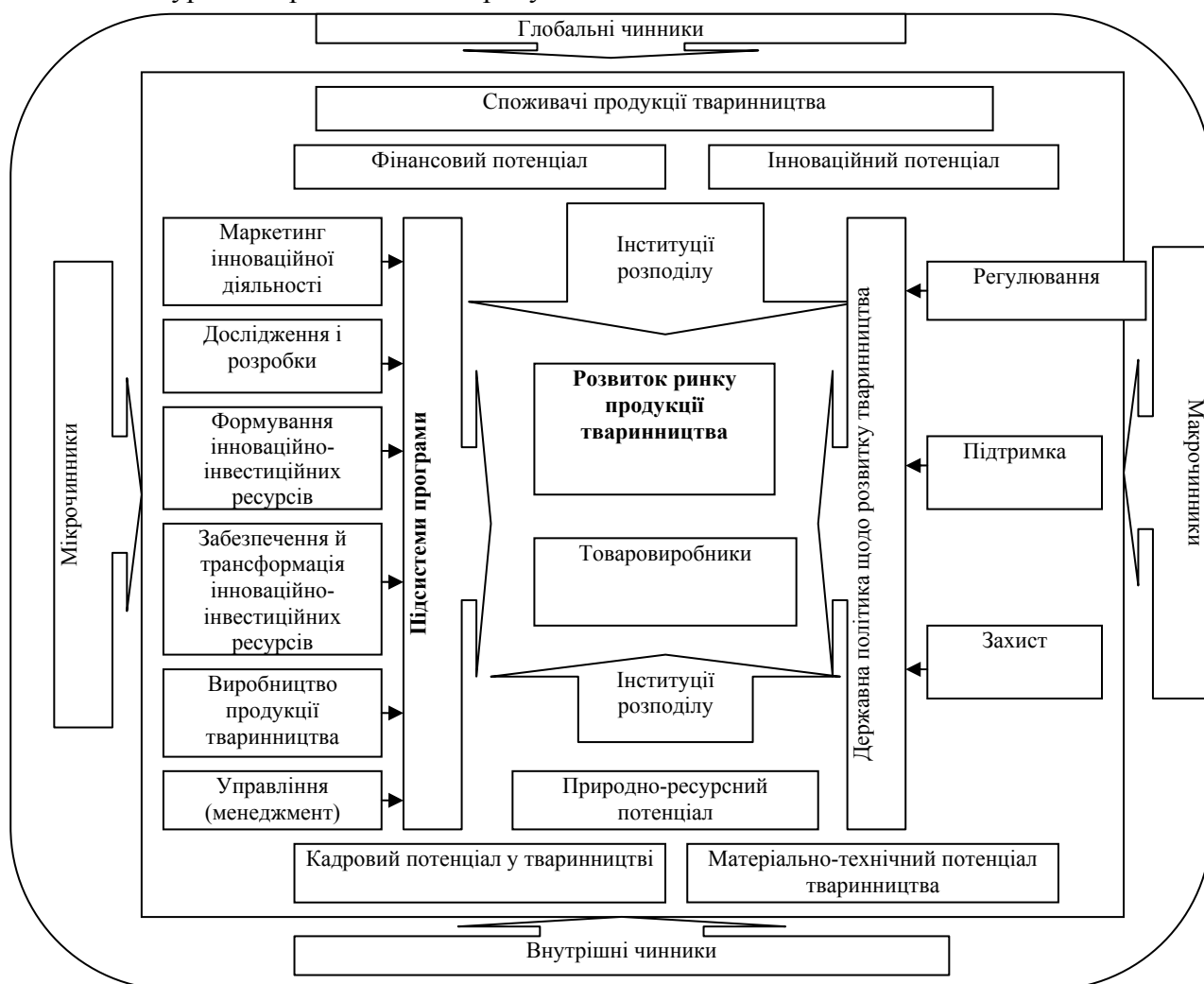

Рис. 5. Модель формування інноваційно-інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва

Джерело: Власні дослідження.

Завдяки запропонованій програмі суб'єкти господарювання галузі тваринництва одержать можливість формувати інноваційно-інвестиційну стратегію відповідно до національного інноваційно-інвестиційного курсу розвитку країни в умовах модернізації економіки. Розв'язання завдань щодо інноваційно-інвестиційного розвитку тваринництва у перспективі дасть змогу удосконалити: управління виробництвом і реалізацією продукції тваринництва, роботу з партнерами, ведення переговорів, формування ціноутворення, організацію інноваційно-інвестиційної діяльності, моніторинг юридичної й нормативно-правової основи ведення бізнесу на ринку та подолати конкуренцію на світовому ринку даної продукції тощо.

Висновки. Можна констатувати, що інституціональна інноваційно-інвестиційна система забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва в Україні є незбалансованою, що заважає становленню інформаційної економіки з інноваційно-інвестиційною моделлю розвитку ринку продукції тваринництва, в якій знання є основним капіталом. Дисбаланс простежується як на рівні базисних

(власність, влада, управління, праця), так і похідних інститутів (ціна, конкуренція, підприємство, регулювання). Існуючі проблеми доповнюються проблемами адаптації суспільних та недосформованих правових інститутів, що разом із проблемами науки, освіти, деградацією продуктивних сил і виробничих відносин роблять інноваційно-інвестиційну модель ринку продукції тваринництва поки що недосяжною. Тому реалізація інноваційно-інвестиційної концепції в умовах недосконалості інституціональних механізмів на ринку продукції тваринництва є проблемною у розбудові прийнятної для суспільної моделі стимулювання науково-технічного прогресу на ринку аграрної продукції.

Запропонована модель побудови системи інноваційно-інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва має комплексний підхід, який дасть можливість тісно пов'язувати цілі, завдання та стратегію управління із засобами їх досягнення, ресурсами і кінцевими результатами, а також науково обґрунтовано формувати систему управління інноваційно-інвестиційною діяльністю.

Список використаних джерел

1. *Александров І.О.* Еволюція дефініції конкурентоспроможності продукції / І.О. Александров, Г.П. Бурук // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2010. – № 2. – С. 89-99.
2. *Амбросов В.Я.* Конкурентоспроможність м'ясних порід худоби / В.Я. Амбросов, К.В. Міненко // *Вісн. аграр. науки*. – 2005. – № 5. – С. 66-68.
3. *Береговий В.* Шляхи формування конкурентоспроможної продукції аграрного сектору економіки України / В. Береговий // *Бухгалтерія у сільському господарстві*. – 2001. – № 5. – С. 4-8.
4. *Варченко О.М.* До питання формування конкурентних переваг на ринку продуктів бурякоцукрової галузі / О.М. Варченко // *Вісн. аграр. науки*. – 2000. – № 8. – С. 68-70.
5. *Вольнский Г.О.* конкурентных преимуществ в условиях глобализации / Г. Вольнский // *Экономика Украины*. – 2006. – № 12. – С. 68-72.
6. *Заводовська І.І.* Підвищення конкурентоспроможності підприємств за допомогою аутсорсингу / І.І. Заводовська // *Зовнішня торгівля: право та економіка*. – 2006. – № 3 (26). – С. 53-57.
7. *Ільчук М.М.* Конкурентоспроможність продукції скотарства і птахівництва України в системі євроінтеграції: моногр. / М.М. Ільчук, І.А. Коновал, І.В. Мельникова та ін. – К.: Вид-во ТОВ «Аграф Медіа Груп», 2015. – 322 с.
8. *Kotler F.* Marketing and management: Crash course / F. Kotler; [engl. transl. by Yu. N. Rapturievskij]. – SPb.: Piter, 2001. – 496 p.
9. *Lamben Zh-Zh.* Management, orientable to the market: Strategic and operational marketing / Zhan-Zhan Lamben; engl. transl. by V.B. Kolchanova. – SPb.: Piter, 2004. – 796 p.
10. *Marks K.* Capital: the politic critics of economy: in 3-vol. / K. Marks. – М.: Politizdat, 1983.
11. *Marshal A.* The principle of economic science / A. Marshal – М.: Progress Group, 1993. – 416 p.
12. *Mill' D.S.* The foundation of politic economy / D. S. Mill'; [engl. transl. and notes by Chernyshevskij]. – SPb.:Tip. M. M. Stasyulevicha, 1909. – 664 p.
13. *Porter M.* Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors / M. Porter. – New York: The Free Press 1980 (2 nd ed. – New York: Free Press, 1998. – 397 p.
14. *Smith A.* The investigation about nature and causes of nations' wealth / A. Smith – М.: Socekgez, 1962. – 684 p.
15. *Chemberlen E'.* The theory of monopolistic rivalry / E'. Chemberlen .Э. Чемберлен. – М.: Socekgez, 1959.
16. *Shumpeter J.A.* The history of economic analysis История экономического анализа: in 3 vol. / J. A. Shumpeter. – SPb.: Economic school, 2004. – Vol. 1. – 496 p.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2016 р.

* * *

УДК. 351:378(477)

*Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор кафедри
Я.С. ЛАРИНА, доктор економічних наук,
завідувач кафедри оподаткування і страхування
І.А. МІЩЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Аспекти управлінської діяльності в теорії аграрного менеджменту

Постановка проблеми. Логіка як наука про форми і закони мислення чільне місце відводить поняттям у всіх галузях знань. Йдеться про те, що термінологічні одиниці наукового тесту мають вживатися відповідно до їх семасіологічного змісту. Суть проблеми полягає в тому, що у наукових публікаціях і навчально-методичних посібниках часто спостерігаємо недоречне, довільне, інтуїтивне використання наукових термінів, що породжує плутанину в думках і, як наслідок, плутанину в практичній діяльності. Така недоречність стосується і поняття «управління», яке є ключовим в теорії аграрного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академік НААН В.Г. Андрійчук звертає увагу на те що у «вітчизняній економічній літературі та практиці багато одних і тих самих понять, показників трактуються неоднозначно, що вносить різночитання й непорозуміння серед науковців та управлінців в оцінці важливих економічних явищ і процесів. Сказане безпосередньо стосується також понятійного апарату. З цього приводу доречно навести влучні вислови Дж. М. Кейнса і П. Самуельсона про «термінологічне стовпотворіння» та «тиранію слів» [1, с.116].

Управління як явище в суспільному житті має місце в усіх його сферах і на емпіричному рівні сприймається й трактується як

очевидне поняття. Водночас при формуванні та розвитку знань про це явище спостерігається термінологічна нечіткість, яка породжує плутанину в словах, що призводить до плутанини в думках і небажаних наслідків у практичній управлінській діяльності. Така ситуація спонукає до пошуку відповіді на цю штучно створену наукову проблему в аграрній економіці, коли довільне використання поняття «управління» часом не узгоджується з його семасіологічним змістом. Для підтвердження цього факту достатньо послатися на праці низки авторів: В.П. Рябоконя й О.О. Кузубова [2], С.А. Стасіневич [6], Л.А. Євчук. [7], Н.Є. Голомші [8], Л.В. Балабанової [9], С.М. Клименко [10].

Мета статті – уточнити генезис семасіологічного змісту поняття «управління» та обґрунтувати недоцільність його використання не за призначенням в теорії аграрного менеджменту.

Виклад основних результатів дослідження. Початок формування систематизованих знань про управлінську діяльність пов'язаний безпосередньо з іменами Ф. Тейлора і А. Файоля на початку минулого століття. А їхню теоретичну основу підкріпила праця Норберта Вінера «Кібернетика, або управління та зв'язок у тварині й машині» [3]. Теорія управління розвивалася швидкими темпами за кордоном, а в колишньому Радянському Союзі з причин суб'єктивного характеру ця справа була «загальмована» аж до 60-х років ХХ ст. коли почали з'являтися у періодичних друкованих матеріалах статті,

присвячені управлінським проблемам. Особливий резонанс у тогочасному суспільстві викликала брошура В.І. Терещенка «Організація і управління (досвід США)», яка була видана у 1965 році накладом 20 тис. примірників. Вона розпочинається словами: «З усього, що автору дозволялося бачити, спостерігати і вивчати за 30 років життя в США, ніщо не здавалося йому достойнішим найбільш глибокої уваги як постановка питання організації та управління» [2, с. 5]. Проблема управління як явища в суспільному житті й методи його дослідження предметно розглядаються рядом зарубіжних авторів [12 – 16].

У числі перших фундаторів розвитку управлінських знань в аграрній економіці в Україні були В.І. Терещенко, Л.Д. Залевський, Й.С. Завадський, І.Г. Ушачов, В.Г. Галанець. Із 70-х років минулого століття до наших днів, тобто за півстоліття, управлінські знання визріли до спеціальних навчальних дисциплін, які передбачаються навчальними планами всіх спеціальностей аграрних ВНЗ. А термін «управління» одержав у науці право на «громадянство». Він, завдячуючи своїй популярності й благозвучності дещо вийшов за межі поля власного змістовного тлумачення в системі управлінських знань. Це негативне явище найчастіше трапляється серед молодих дослідників-початківців. Саме звертаючись до них – авторів магістерських і дисертаційних робіт, доцільно уточнити генезис семасіологічного змісту поняття «управління» та його місце в теорії аграрного менеджменту і взаємозв'язки з іншими спорідненими термінами.

На найвищому філософському рівні категорії «управління» належить четверте місце за логікою серед загальнонаукових понять: 1) матерія, 2) свідомість, 3) рух, 4) управління як спрямування руху. Виходить, що з позиції філософії управління розглядається як спрямування руху. За тлумачним словником української мови слово «управляти» означає «спрямовувати діяльність, роботу кого-чого-небудь», тобто співзвучне з його філософським змістом [5, с. 1511].

Це філософське тлумачення управління «приземлює» і конкретизує кібернетика, відводячи йому роль атрибута всіх динамічних

систем різної природи. Усі динамічні системи мають універсальну будову й складаються з двох структурних елементів: перший – суб'єкт системи (активний), а другий – об'єкт системи (пасивний). Суб'єкт системи як її активний елемент є джерелом руху (змін) в об'єкті системи і в системі в цілому.

Із цих міркувань виходить, що на рівні кібернетики управління як явище можна трактувати таким чином: управління – це оптимальний вплив суб'єкта системи на стан об'єкта системи відповідно до місії та цілей системи. Тому розглядаючи управління в різноманітних сферах суспільного життя, спочатку належить чітко окреслити систему і виокремити в ній універсальні структурні елементи, а саме: суб'єкт системи та об'єкт системи, які ще називають суб'єктом управління й об'єктом управління. Наприклад, аграрний сектор економіки на макrorівні є великою соціально-економічною динамічною системою, в якій роль суб'єкта системи виконує Міністерство аграрної політики та продовольства України, а роль об'єкта управління – все аграрне виробництво в межах країни. На мікрорівні всі агроформування також є динамічними системами зі своїми суб'єктами й об'єктами, які конкретно визначаються організаційно-правовими формами господарювання на землі. Так, у фермерському господарстві суб'єктом системи є фермер, а члени його сім'ї, залучені сезонні працівники, земля, матеріальні та фінансові ресурси становлять об'єкт системи.

Із позицій кібернетики управління суб'єкта агробізнесу має право тлумачитись як оптимальний вплив керівника і спеціалістів на виробничі ресурси відповідно до місії й цілей кожної юридичної особи. При цьому суттєво наголосити на тому, що керівник зі своєю командою зосереджуються на раціональному ефективному використанні ресурсів, а головною метою для нього беззаперечно буде виробництво якісних і недорогих товарів, які б залишалися конкурентоспроможними на продовольчому ринку. Аналогічна ситуація спостерігається в елементарній динамічній системі агробізнесу – селянському господарстві, де господар як суб'єкт управління прагне раціонально використо-

увати наявні ресурси, щоб одержати конкретну продукцію, наприклад, молоко за певними кількісними і якісними параметрами, які є його метою.

Очевидно, що суб'єкти управління в системах агробізнесу управляють технологічними процесами для досягнення конкретних цілей, якими є кількість продукції, якість продукції, собівартість продукції. Але при цьому варто наголосити на якості продукції, яка беззаперечно та абсолютно у системі управління в аграрному бізнесі була, є й завжди буде метою. У зв'язку з цим незрозумілим є поширене словосполучення «управління якістю». Можливо це переклад з іноземної мови, в якій воно має свій сенс, але в українській науковій термінології це словосполучення в системі управлінських понять залишається незрозумілим і некоректним, бо управляти метою заради досягнення її як кінцевого результату неможливо й нереально.

Аналогічно незрозумілим і невиправданим є словосполучення «управління конкурентоспроможністю». Очевидно, що керівництво агроформування мусить управляти технологічними процесами виробництва продукції на такому рівні досконалості, який забезпечить надходження на ринок товару, спроможного конкурувати з аналогами й стабільно утримувати свої позиції. Тому з цих міркувань словосполучення «управління конкурентоспроможністю» має підстави бути зарахованим теж до псевдонаукових, бо конкурентоспроможність як і якість не можуть бути об'єктами управління, а в системі управління виконують роль цілей управління.

Аналогічної негативної оцінки заслуговують також словосполучення «управління ефективністю», «управління результативністю», «управління ризиками», «управління маркетингом» тощо, які важко зіставити з певною конкретною динамічною системою, а отже, неможливо практично визначитись із суб'єктом управління й об'єктом управління. Деякі непорозуміння в теорії аграрної економіки зумовлюють також використання споріднених за формою та змістом інших термінів. Наприклад, у наукових джерелах і на практиці поняття «управління» й «керів-

ництво» часто вживаються як синоніми. Така ситуація може бути прийнятною на побутово-практичному рівні. Прискіпливий аналіз лінгвістичного змісту цих понять нашоухує на певні роздуми. Слово «керівництво» походить від слова «керувати», що відповідає російському слову «руководить», тобто, руками водити. Дійсно, в багатьох життєвих ситуаціях мають місце невербальні способи впливу суб'єкта управління на підпорядкованих працівників. Рухами рук також підсилюються і доповнюються звукові сигнали при людських взаєминах. Рухи рук, тобто жести зазвичай використовуються у військовому середовищі, в сценічному мистецтві, у виробничому й побутовому середовищі, коли сильні шуми гасять людський голос.

Водночас неживі елементи об'єктів управління не реагують на жести, як би майстерно вони не адресувалися, не спрямовувалися у їхній бік. Цей факт дає підстави стверджувати, що керівництво – це звичайне управління лише поведінкою людей, тобто це вплив суб'єкта управління лише на трудові ресурси як складову частину об'єкта управління в системах аграрного бізнесу. Отже, явища і поняття «управління» та «керівництво» за своїм управлінським змістом тотожні, але перше з них ширше, бо охоплює своїм впливом весь об'єкт управління в складних змішаних системах, а друге – вужче, як таке, що має безпосереднє відношення лише до трудових ресурсів, тобто до частини об'єкта управління.

Чимало непорозумінь спостерігається при вживанні словосполучень «організація управління» й «організація та управління» через багатозначність терміна «організація». За тлумачним словником української мови організація має сім лінгвістичних значень, змістом яких і має визначатися зміст цих словосполучень у конкретних управлінських ситуаціях.

Часто поряд із поняттям «управління» вживається термін «регулювання» та «координація» з правом на його синоніми як функції, що здійснюються суб'єктами управління. Проте у функціональному змісті управлінського циклу регулювання і координація не мають самостійного значення як його структурні елементи, а використовуються

лише при виконанні функції суб'єкта управління з контролю й лише у тому випадку, коли мають місце суттєві відхилення в «траєкторії» руху до цілі. Щоб зрозумі-

ло цю суттєву ситуацію, належить звернутися до змісту окремого відособленого управлінського циклу (рис).

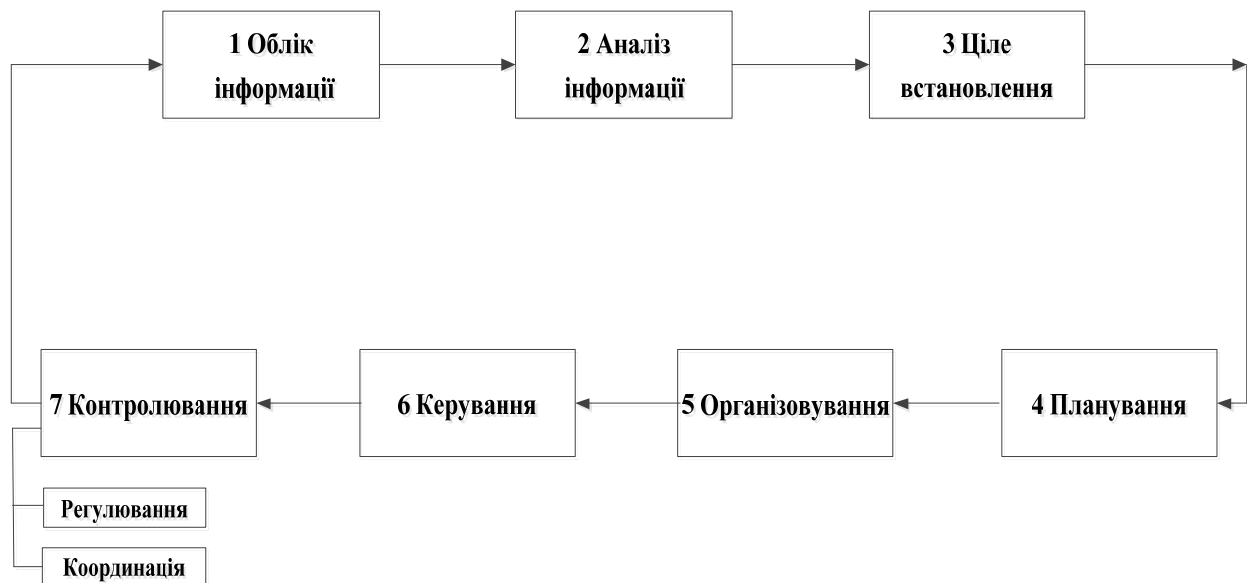

Схема структури змісту управлінського циклу

Джерело: Авторська розробка.

Зображені на рисунку сім загальних управлінських функцій є самодостатніми, щоб забезпечувати здійснення управлінських циклів без додаткових аналогів на своєму рівні. Стосовно координації та регулювання, то вони дійсно мають місце в теорії й практиці управління, але лише на правах функцій нижчого порядку. Вони можуть бути лише складовими елементами загальної функції з контролю, яка завершує управлінський цикл. Тут розглядаються два варіанти: перший, коли на шляху до мети доводиться долати непередбачувані збурюючі впливи при виконанні функцій із планування, організовування і керування, тоді на стадії функції з контролю з'являється необхідність втручання в «траєкторію» управлінського циклу, додаткових дій із регулювання й координації. Другий варіант, коли на шляху до мети функції планування, організовування й керування виконуються в оптимальному режимі, уникаючи збурюючі впливи, для регулювання та координації просто не залишається місця.

Аналізуючи діалектику понять «управління» і «менеджмент» слід відзначити відсутність єдиної думки щодо їх змісту та достатнього розмежування цих категорій. З

приводу цього доцільно звернути увагу на таке. По-перше, сфера управління ширша й об'ємніша, ніж сфера менеджменту. Менеджмент традиційно пов'язується із чисто соціальними та змішаними суспільними системами, в яких менеджер безпосередньо управлінням впливає на людей (персонал), а через них на матеріальні й фінансові ресурси. Поза сферою менеджменту існує додатково самодостатнє управління в біологічних і технічних системах. Англійське слово «менеджмент» у перекладі на українську мову найліпше відповідає терміну «керівництво».

Водночас, модний термін «менеджмент» набув широкого використання не завжди за своїм змістовним призначенням, наприклад, менеджмент фінансів, менеджмент витрат, менеджмент якості, проектний менеджмент, маркетинговий менеджмент, інвестиційний менеджмент тощо. Крім цього, принципові розбіжності в поняттях «управління» й «менеджмент» спостерігаються в природі динамічних виробничих систем та їх функціональних особливостях. Якщо в сфері управління суб'єктами систем можуть бути нервова система тварин, головний мозок тварин і людини, інтелект людини, технічні при-

строї (обладнання, електронні прилади та машини), то в сфері менеджменту, відповідно, лише інтелект менеджера (людини).

Управлінська діяльність провадиться численними категоріями різних керівників, спеціалістів, технічних виконавців, колегіальних і колективних повноважних органів на всіх ієрархічних рівнях господарського галузевого й державного управління. Менеджерська діяльність у класичному науковому тлумаченні є функцією лише менеджерів як професійно підготовлених фахівців.

Правовий статус керівників різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному бізнесі визначається їхніми статутами. Правовий статус менеджера як найманого фахівця визначається контрактом як юридичним нормативно-правовим документом.

Серед складових професійної компетенції управлінських кадрів для менеджера пріоритетне значення належить природному таланту, без чого не може відбутися першокласний керівник, якого вимагає складне конкурентне середовище на ринку праці (менеджерських послуг).

Менеджери наповнюють управлінську функцію гранично глибоким змістом і гранично творчим та якісним її виконанням порівняно з традиційним розумінням управління, яке панує серед більшості власників усіх форм господарювання на землі. Менеджери в класичному розумінні – це управлінці-професіонали з великої літери, представники управлінської еліти.

Висновки. 1. Управління як явище є атрибутом усіх динамічних систем, а тому компетентному використанню цього терміна мусить передувати окреслення конкретної динамічної системи з її універсальними

складовими елементами – суб'єктами системи (суб'єктом управління) й об'єктом системи (об'єктом управління). За межами динамічних систем управління як явище існувати не може ні з позицій науки, ні в реальній практиці.

2. Чітке розмежування та усвідомлення в управлінській діяльності у сфері бізнесу її цілей і способів, забезпечення їх досягнення служитиме запорукою уникнення випадків термінологічної плутанини в теорії аграрного менеджменту.

3. Недоречності із широким використанням термінів «регулювання» та «координація» як синонімів поняття «управління» усуваються звичайним розумінням змісту структури управлінського циклу, в якому на рівні семи загальних функцій з управління цим двом поняттям просто не знаходиться місця, а відводиться підпорядкована роль лише у складі завершальної функції циклу з контролювання за умов непередбачуваних несприятливих ситуацій.

4. Явище й поняття «управління» ширші ніж поняття «менеджмент», бо воно притаманне всім динамічним системам різної природи. Менеджмент узгоджується лише із соціальними системами, в об'єкті управління яких на першому місці люди. Використання в об'єкті управління слова «менеджмент» по відношенню до біологічних, технічних, тобто нелюдських об'єктів управління, слід вважати некоректним.

5. Суттєва різниця між традиційним управлінським працівником і менеджером полягає у тому, що останній уособлює гранично можливий творчий стиль управління як фахівець-професіонал та представник управлінської еліти.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Квасзіхолдинги: створення і правомірність існування / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С.113-117.
2. Рябоконт В.П. Управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств / В. П. Рябоконт, О. О. Кузубов // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 85-93.
3. Терещенко В.И. Организация и управление. Опыт США / В.И. Терещенко. – М.: Экономика, 1965. – 47 с.
4. Винер Норберт. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Норберт Винер ; пер. с англ. И. В. Соловьева ; под ред. Г. Н. Поварова. – М. : Советское радио, 1958. – 216 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
6. Стасіневич С.А. Управління цінovими ризиками на біржовому ринку цукру / С. А. Стасіневич // Економіка АПК. – 2014. – № 47. – С. 32-37.
7. Євчук Л.А. Управління ризиками діяльності сільськогосподарських підприємств через механізми хеджування / Л. А. Євчук, А. О. Тарасов // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 78-82.
8. Голомша Н.Є. Економічна ефективність запровадження систем управління якістю в підприємстві / Н. Є. Голомша, Н. А. Шелест // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 71-76.

9. Балабанова Л.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / Л. В. Балабанова, Г. В. Кривенко, І. В. Балабанова. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2009. – 256 с.
10. Управління конкурентоспроможністю підприємств : навч. посіб. / С. М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась, Т. В. Омеляненко., А. В. Вакуленко. – К.: КНЕУ, 2006. – 528 с.
11. Чорний Г.М. Інтерпретація понять «управління» і «менеджмент» та абстрагування їх змісту в теорії аграрної економіки / Г.М. Чорний, І.А. Міщенко, О.М. Файчук // Економіка АПК. – 2014. – №3. – С. 87-92.
12. Welch F. Human capital theory: education, discrimination and life cycles. American Economic Review / F. Welch, 1975 – p.63–73.
13. Honkapohja S. Methodology doesn't matter, but the history of thought might. In The State of Macro economics /S. Honkapohja (ed.). Oxford: Basil Blackwell. 1989 – s. 344 – Bibliogr.: p. 263–279.
14. Dooley D. Social research methods. 4th ed. / Dooley, David Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2001 – p. 386.
15. Kathleen B. Foundations for research: Methods of inquiry in education and the social sciences. / De Marrais, Kathleen B. and Stephen D. Lapan Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates. 2004. – p. 432.
16. Babbie E. The basics of social research (4th ed.) / E.R.. Babbie, Australia: Wadsworth. 2007. – p. 576.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна планує співпрацювати з ЄС у сфері розвитку сільських територій

«Україна планує нарощувати експорт сільськогосподарської продукції до ЄС. Ми готові до інтенсифікації співпраці щодо розширення доступу товарів АПК до європейського ринку», – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко під час зустрічі з Комісаром ЄС з питань аграрної політики та розвитку сільських територій Філом Хоганом.

Міністр звернув увагу на позитивну динаміку розвитку торговельних відносин з ЄС за останні декілька років. Зокрема, за підсумками 2015 року зовнішньоторговельний обіг між Україною та країнами ЄС становив 5,9 млрд дол. США. Таким чином, частка ЄС в загальній структурі зовнішньоторговельного обігу сільськогосподарської продукції досягла відповідно 31,7%.

Під час зустрічі Олексій Павленко відзначив також ефективну взаємодію між сторонами, зокрема з Генеральним Директоратом ЄК «Сільське господарство та розвиток сільської місцевості», в рамках Діалогу Україна – ЄС з аграрних питань. Він висловив пропозицію щодо активізації роботи засідань Діалогу та визначення їх формату.

«Розвиток сільських територій – важливий напрям аграрної політики, яка здійснюється Міністерством. Основні принципи розвитку сільської місцевості закладені у Єдиній та комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. Для нас важлива підтримка ЄС у процесі імплементації цієї Стратегії», – наголосив Міністр.

Очільник відомства повідомив, що для реалізації Стратегії було підготовлено План дій на 2016 рік. Це було зроблено за прямої підтримки з боку ЄС та участі експертного співтовариства спільно з робочою групою в рамках Мінагрополітики. Цей документ складається з Плану дій Уряду України, ключових положень Стратегії-2020, а також пропозицій від спільноти донорів та експертів.

«План дій на 2016 був затверджений на спеціальній колегії Мінагрополітики спільно з донорами 3 березня 2016 р. Ця подія стала першим заходом в історії Мінагрополітики, де всі донори, які беруть участь у розвитку аграрного сектору України, були присутні при представленні планів і пріоритетів Мінагрополітики та визначенні осіб, відповідальних за кожний напрям», – додав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

Д.С. ЧЕРНЕНКО, аспірант
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Розвиток тваринництва в особистих селянських господарствах

Постановка проблеми. В умовах змін в економіці, що торкаються глибинних основ господарської діяльності, прискорюючи процес економічного зростання в цілому, розвиток тваринництва в особистих селянських господарствах є найважливішим інструментом структурних зрушень в економіці, поліпшення якісних показників господарської діяльності на мікро– і макrorівнях. Сучасний стан галузі характеризується рядом негативних тенденцій та проблем, які потребують термінового розв'язання. Розвиток аграрного сектору економіки є запорукою продовольчої безпеки країни та головною передумовою ефективного функціонування економіки в цілому. Тваринництво – основна галузь формування економіки сільського господарства, що визначає темпи економічного зростання. Розвиток національної економіки України як складової частини світового господарства ґрунтується на обов'язковому врахуванні загальних закономірностей у сфері сільськогосподарської діяльності. Тому розвиток тваринництва в малих формах господарювання на селі, особистих селянських господарствах є важливою складовою формування економіки усієї країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку тваринництва в ОСГ займалися вітчизняні вчені: П. С. Березівський, В.Г. Галанець, Р. Мудрак, П.Т. Саблук, В.І. Бойко, М.Я. Мойса, Н.Р. Будейна, С. М. Онисько, М.І. Кісіль, М.М. Кропивко,

Ю.О. Лупенко, П.А. Стецюк та зарубіжні – Ф. Кене, Т. Манн, Дж. Мілль, Д. Рікардо, Н. Сеніор, С. Сісмонді, П. Дуглас, Ч. Кобб, А. Маршалл, П. Самуельсон, Р. Солоу, С. Фішер й ін. [1–10].

Однак саме методологія розроблення інвестиційних проектів розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах залишається не вивченою.

Мета статті – аналіз сучасного стану та шляхи й механізми державної підтримки розвитку особистих селянських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Ситуація загострюється дестабілізуючим впливом явищ глобалізації та нестабільністю вітчизняної економіки. Вже тривалий час у сфері аграрного виробництва спостерігається деструктивний вплив саморегульованого ринку, необґрунтованої державної політики, що виражається у низькій (особливо порівняно із зарубіжними країнами) прибутковості й конкурентоспроможності галузі. Крім того, характерними рисами сучасного розвитку АПК є диспаритет цінних відносин, недосконалість бюджетних, податкових, фінансових, зовнішньоекономічних механізмів, зниження рівня життя сільського населення та відтворення трудового потенціалу [1].

В умовах побудови ринкової моделі економіки ефективний розвиток агропромислового виробництва визначається діяльністю не лише сільськогосподарських підприємств, а й особистих селянських господарств, частка яких у виробництві сільськогосподарської продукції впродовж останніх років є визначальною.

---

*Науковий керівник – М.І. Кісіль, кандидат економічних наук.

© Д.С. Черненко, 2016

Станом на 01.01.2014 року в Україні було 4241,6 тис. од. особистих селянських господарств із загальною площею земельних ділянок 6445,8 тис. га, в тому числі для ведення особистого селянського господарства 2692,0 тис. га. За регіонами найбільша кількість особистих селянських господарств зосереджена у Вінницькій, Львівській, Івано-Франківській та Київській областях із часткою до загальної кількості по Україні 6,8%, 6,7, 6,1 і 5,5% відповідно.

Тваринництво є важливою галуззю сільського господарства, що становить понад половину його валової продукції. Значення цієї галузі визначається як високим рівнем у виробництві валової продукції, так і впливом на економіку сільського господарства щодо збільшення обсягів виробництва до рівня забезпечення важливими продуктами харчування.

Важливість розвитку тваринництва в Україні полягає в тому, що тваринницький комплекс є одним із найважливіших структурізованих, збалансованих й економічно розвинених, що охоплює сукупність галузей сільськогосподарського виробництва, харчової та переробної промисловості, які займаються виробництвом і переробкою продукції тваринництва.

Особисті селянські господарства своєю господарською діяльністю сприяють відчутному зростанню обсягів виробництва в сільському господарстві, зокрема в розвитку тваринництва. Ними в 2014 році вироблено 948,1 тис. т м'яса (або 39,7% до загального обсягу), 8905,7 тис. т молока (77,5%), 7380,6 млн шт. яєць (37,6%), 72390 т меду (98,2%) та ін.

Однак «значна частка продукції тваринництва сконцентрована саме в особистих селянських господарствах, які, в свою чергу, не в змозі забезпечити високу рентабельність тваринницької галузі». Галузь тваринництва, на думку автора, «залишається збитковою, що зумовлено високою собівартістю виробництва й трудомісткістю тваринницької продукції» [1, с.36–42].

Так, із усіх видів продукції тваринництва в Україні рентабельними залишаються лише молоко (в 2013 р. 13,6%) і яйця (в 2013 р. 47,6%) [3].

У цілому по Україні впродовж 2009–2013 років спостерігається тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби в 1,06 рази, в т.ч. корів у 1,09 рази, тоді як поголів'я свиней та птиці збільшується відповідно в 1,05 і 1,2 рази (табл. 1).

1. Динаміка поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств станом на 1 січня*, тис. гол.

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Велика рогата худоба				
Сільськогосподарські підприємства	1526,4	1510,6	1506,5	1437,5
Особисті селянські господарства	2968,0	2915,2	3139,4	3096,5
Свині				
Сільськогосподарські підприємства	2602,4	3319,2	3556,9	3878,9
Особисті селянські господарства	4450,4	4054,0	4019,8	4043,3
Птиця				
Сільськогосподарські підприємства	66625,3	105725,3	117888,6	132072,5
Особисті селянські господарства	93278,5	95035,3	96182,0	98217,3

*Джерело:[3].

Аналіз динаміки поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств показує, що в особистих селянських господарствах поголів'я худоби і свиней перевищує показник у сільськогосподарських підприємствах

(станом на початок 2014 р.) – відповідно в 2,2 та 1,04 рази.

Якщо в сільськогосподарських підприємствах поголів'я ВРХ упродовж 2009–2014 років скоротилося з 1526,4 до 1437,5 тис. гол., або в 1,06 рази, то в особис-

тих селянських господарствах зросло – з 2968 до 3096,5 тис. гол., або в 1,04 рази.

Водночас у сільськогосподарських підприємствах упродовж 2010-2014 років зросло поголів'я свиней з 2602,4 до 3878,9 тис. гол., або в 1,5 рази, а в особистих селянських господарствах, навпаки, спостерігається його скорочення з 4450,4 до 4043,3 тис. гол., або в 1,1 рази.

Лідерами з виробництва молока за регіонами у 2014 році є Вінницька і Полтавська області, в яких цей показник становить 685–857 тис. т, а у Львівській, Житомирській, Хмельницькій, Чернігівській та Харківській областях – 515–685 тис. т.

Упродовж 2010–2014 років в Україні збільшилося виробництво м'яса (у забійній масі) з 2059 до 2389,4 тис. т (в 1,2 рази); молока – з 11248,5 до 11488,2 тис. т (в 1,02 рази); яєць – із 17052,3 до 19614,8 млн. шт. (в 1,15 рази); меду – з 70873 до 73713 т (в 1,04 рази).

Щодо виробництва м'яса в регіонах, то лідерами в 2014 році є Вінницька, Київська, Черкаська, Дніпропетровська області із показником 177–318 тис. т, а по виробництву яєць – Хмельницька, Київська і Донецька області з показником 1340–2550 млн шт.

Аналіз виробництва основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у 2014 році показує, що особисті селянські господарства більше виробляють порівняно із сільськогосподарськими підприємствами молока в 3,4 рази, вовни – в 6,5, меду – в 54,7 рази. Але вони поступаються сільськогосподарським підприємствам по виробництву м'яса (в забійній масі) – в 1,5 рази, яєць – в 1,7 рази.

Збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції тваринництва до рівня забезпечення потреби в ній населення країни, підвищення ефективності функціонування галузі й формування відповідного експортного потенціалу з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку є основним завданням даної галузі сільського господарства на сучасному етапі.

Упродовж 2009–2013 років спостерігається зменшення обсягів реалізації продукції тваринництва господарств населення: худоби та птиці з 416,2 до 384,5 тис. т; молока й молочних продуктів з 4503,7 до 4224,9 тис. т; вовни з 1018 до 676,8 т. Збільшилися лише обсяги реалізації яєць з 477,6 до 533,8 млн шт. (табл. 2).

2. Динаміка обсягів реалізації продукції тваринництва особистими селянськими господарствами*

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Худоба та птиця (в живій масі), тис. т	416,2	433,7	419,9	401,1	384,5
Молоко й молочні продукти, тис. т	4503,7	4308,8	4316,7	4186,4	4224,9
Яйця, млн шт	477,6	489,4	545,3	572,8	533,8
Вовна, т	1018	1058,4	877,2	754,5	676,8

*Джерело: [3]

За даними Держслужби статистики України, протягом перших місяців 2015 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року виробництво м'яса і молока знизилося більше, ніж на 2%, а яєць – на 9%. Це стало закономірним наслідком падіння реальних доходів населення, що, як відомо, призводить до скорочення продовольчого споживання дорожчих складових раціону харчування (м'ясопродуктів, деяких видів молокопродуктів, фруктів) та розбалансування його за поживними речовинами. За приблизними оцінками науковців, здійсненими на основі лінійної регресії у результаті

зіставлення динамічних рядів реальних доходів населення, обсягів виробництва й споживання м'яса, падіння відповідного виробництва в Україні у 2015 році може становити до 9% [2, с. 8].

Для підвищення ефективності ведення тваринництва необхідно вирішити питання реалізаційних цін на екологічно чисту продукцію тваринництва в господарствах населення, запровадивши систему державної підтримки цін і доходів на тваринницьку продукцію.

При цьому важливим є проведення державної політики, спрямованої на розвиток галузі

сільського господарства та на підтримку перспективніших форм господарювання.

Висновки. Виконавши свою роль у процесі реформування як стримувальний фактор спаду виробництва в сільськогосподарських підприємствах, у подальші роки господарства населення через невиконаність і відсутність державної підтримки дещо зменшували виробництво сільськогосподарської продукції. Якщо в 1995 році до базового рівня в них було вироблено 88% продукції, то у 2014 році – 77%. Однак на 100 га сільськогосподарських угідь вони виробляють більше продукції, ніж інші господарські формування. У 2013 році виробили валової продукції на 10,1%, а тваринницької – в 1,7 рази більше від сільськогосподарських підприємств разом із фермерськими господарствами [4].

Роль держави полягає в здійсненні підтримки виробництва та реалізації найбільш трудомістких, капіталомістких і дефіцитних видів продукції в особистих селянських господарствах, ефективному розвитку сільськогосподарського виробництва та інших видів діяльності на селі й підвищенні зайнятості

та добробуту сільського населення, оскільки переважна частка найбільш трудомістких і капіталомістких продуктів харчування в країні виробляється особистими селянськими господарствами з використанням в основному ручної праці.

Для збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції тваринництва до рівня забезпечення потреби населення країни, підвищення ефективності функціонування галузі й формування відповідного експортного потенціалу з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку необхідна постійна увага держави до проблем аграріїв і необхідність застосування комплексу законодавчих, цінових, фінансово-кредитних, бюджетно-дотаційних, зовнішньоекономічних методів впливу на стан розвитку агропромислового виробництва, галузі та економіки в цілому.

Необхідним і своєчасним нині є державне регулювання розвитку інфраструктури на селі підтримкою та стимулюванням розвитку сільських кредитних спілок для задоволення потреб членів особистих селянських господарств.

Список використаних джерел

1. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України / К.В. Бондаревська // Економіка АПК. – 2014. – №11. – С.36–42.
2. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В.Шубравська // Економіка АПК. – 2015. – №5. – С.5–11.
3. Сільське господарство України. Стат. зб. / Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. – 2014. – 400 с.
4. Месель-Веселяк В.Я. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження / В.Я.Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2015. – №7. – С. 17.
5. Birman G. The economic analysis of investment projects / G. Birman, S. Schmidt. – New York : Elsevier Science, 1994. – 620 p.
6. Regional investment attractiveness 2012. // Raport_AIR_2012_ang.pdf / <http://www.paiz.gov.pl>.
7. Stecenko I., Buka S. Factor Affecting Investment Attractiveness of Regions: The Case of Latvia / www.arsa-conf.com/.
8. Investment Attractiveness of Voivodships and Sub-Regions of Poland. // The Gdańsk Institute for Market Economics / montreal.trade.gov.pl.
9. Sharpe W.F. Investments / W.F. Sharpe, G.J. Alexander, J.V. Bailey. – New Jersey : Hrentice Hall International, Inc., 1995. – 1024 с.
10. Rajan, R. (2004): “Measures to Attract FDI-Investment Promotion, Incentives and Policy Intervention”.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2016 р.

*

Перспективи розвитку фермерства в Україні

Постановка проблеми. Світовий досвід підтверджує, що фермерство має високий ступінь адаптивності до ринкових сигналів, гнучко реагує на ринкову кон'юнктуру через зміни виробничих програм, спеціалізацію і диверсифікацію господарської діяльності. Ця гнучкість і варіативність дає змогу фермерським господарствам мати певні переваги порівняно із середніми й великими сільськогосподарськими підприємствами та сприяє розвитку конкуренції в сільському господарстві України. Проте нестача обігових коштів, слабка матеріально-технічна база, складність і постійна зміна системи оподаткування, неврегульованість земельних відносин, нестабільність державної підтримки стримують розвиток фермерських господарств у вітчизняній економіці. Тому актуальним є пошук найбільш ефективних методів регулювання, які б уможливили фермерським господарствам повною мірою здійснювати свою соціально-економічну функцію у розвитку села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжних країнах з розвиненими типами аграрних підприємницьких відносин увага вчених більшою мірою зосереджена на питаннях ефективного управлінського впливу на фермерські господарства державних та суспільних інститутів. Ці питання, зокрема, досліджують А. Метьюз [1], А. Лорант [2], Л. Руоксі [3], С. Давидова і К. Томсон [4] й ін.

Умови ефективного функціонування та розвитку фермерства в Україні досліджують В. Гарбар [8], Ю. Лупенко і М. Малік [11], М. Кісіль [16] й ін.

Особливості державного регулювання фермерства розкрито у публікаціях В. Довженко

[9], А. Олішевської [12], Т. Яворської [15], Л. Суліменко та О. Нечипорука [14] й ін.

У дослідженнях учених узагальнено світовий досвід і практику становлення фермерства, виявлено особливості його розвитку в умовах ринкових перетворень. Разом із тим проблеми становлення підприємництва у фермерських господарствах України вимагають додаткових досліджень, пов'язаних із пропозиціями щодо прискорення переходу фермерських господарств на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан та виявити проблеми функціонування фермерських господарств в Україні для визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. З початком ринкових перетворень в Україні почався процес створення фермерських господарств, що супроводжувався формуванням системи державної підтримки їх розвитку. Необхідність останнього зумовлюється значною роллю фермерства у соціально-економічному розвитку села завдяки зростанню виробництва й задоволенню суспільних потреб у сільськогосподарській продукції, підвищенню ефективності використання природних, людських і капітальних ресурсів при збереженні навколишнього середовища, зростанню рівня й поліпшенню якості життя сільського населення, формуванню інвестиційно-інноваційних зон і розв'язанню соціальних проблем села. Як показують дослідження зарубіжних учених, однією із сильних сторін фермерських господарств є їхня стійкість. Усі вони працюють в умовах ризику й невизначеності, які характерні для сільськогосподарської галузі, але при цьому зберігають свою структуру, функції та самоідентичність [4, с. 29].

Згідно із Законом України «Про фермерське господарство» воно є «формою підпри-

* Науковий керівник – О.А. Козак, кандидат економічних наук.

© О.С. Дудник, 2016

емницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону» [10].

Характерними особливостями фермерських господарств є переважно малі розміри, незначні за обсягом початковий капітал і площі земельних ділянок, опора на власні кошти, орієнтація на кон'юнктуру ринку, зосередження на випуску товарної продукції, комерційний розрахунок, ризик, підприємливість. Активізація фермерства створює умови для розвитку малого сільського бізнесу.

Розвиток фермерських господарств зумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками [1, с. 27]. До внутрішніх належать кількісний і якісний склад виробничих ресурсів, особистісні характеристики фермера й членів його сім'ї, спосіб управління, застосування технології. Ці чинники формують резерви підвищення ефективності та стійкості діяльності фермерських господарств до умов зовнішнього середовища. Зовнішніми чинниками є: правові основи діяльності цих

господарств за всіма її напрямками, особливо в питаннях визначення статусу господарств у системі аграрного виробництва, розвитку їх кооперації й земельних відносин; умови та доступ до кредитування; умови збуту фермерської продукції; діюча система державної підтримки, закупівель і зовнішньоекономічна політика держави; розвиток інформаційної системи.

Динаміка й особливості ресурсного забезпечення фермерських господарств України наведені у таблиці 1.

Як показують дані таблиці, кількість фермерських господарств щорічно зменшується. У відсотках до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання у 2014 році фермерські господарства становили 75%, використовували 21,5% сільськогосподарських угідь, орендовані землі становили 78,4% від загальної площі землі в їх користуванні. Збільшується площа використовуваних сільськогосподарських угідь і чисельність працюючих із розрахунку на одне господарство, підвищується продуктивність праці. Це доводить про укрупнення фермерських господарств.

1. Загальна кількість та ресурсне забезпечення фермерських господарств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість фермерських господарств, од.	41525	41384	40676	40752	39428
Площа с.-г. угідь, тис. га	4290,8	4341,6	4389,4	4451,7	4600,0
у т.ч. ріллі	4161,9	4221,9	4260,7	4310,0	4543,2
Площа с.-г. угідь у розрахунку на 1 ФГ, га	103,3	104,9	104,7	109,2	117,2
Чисельність працюючих, осіб	98400	99858	100243	98617	94780
з них найманих працівників	57662	59596	59192	58432	57185
Чисельність працюючих: на 1 ФГ	2,4	2,4	2,5	2,4	2,9
на 100 га угідь	2	2	2	2	2
Вироблено валової продукції на 1 працюючого, тис. грн	121,6	162,2	140,8	193,6	202,5
Наявність сільськогосподарської техніки в ФГ на кінець року, шт.					
Трактори – всього	29254	31981	34960	35019	33593
із розрахунку на 100 га ріллі	0,70	0,76	0,82	0,81	0,75
Комбайни	9010	9852	10354	9892	9622
Бурякозбиральні машини	766	728	728	625	562
Сівалки	15453	16984	18651	18687	18419
Жатки валкові	2824	3068	3099	3391	3403

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Проте більшість їх малоземельні – 56,3% мають земельний наділ, що не перевищує 50 га, і лише 4,7% – понад 500 га [13]. З 2012 року намітилася тенденція до зниження кількості сільськогосподарської техніки фермерських господарств, що підтверджує про погіршення матеріального забезпечення

виробництва. На одне господарство припадає в середньому 0,75 трактора, 0,24 комбайна та 0,35 вантажного автомобіля, що звичайно недостатньо для обробітки сільськогосподарських угідь.

Результативність діяльності фермерських господарств України показана у таблиці 2.

2. Ефективність виробництва та результати діяльності фермерських господарств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Валова продукція у постійних цінах 2010 р., млн грн	11965,8	16192,5	14111,1	19091,4	19188,8
у % до загального обсягу с.-г. виробництва	6,1	6,9	6,3	7,6	7,6
Рослинництва: млн грн	10840,9	14997,7	12843,1	17695,3	17847,0
%	90,6	92,6	91,0	92,7	93,0
Тваринництва: млн грн	1124,9	1194,8	1268,0	1396,1	1341,8
%	9,4	7,4	9,0	7,3	7,0
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	10788,8	13935,5	17936,5	17491,4	24404,9
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції, тис. грн на 1 фермерське господарство	259,8	333,1	440,9	421,4	744,0
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	2626,2	3428,5	3914,4	2844,8	5569,4
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	2588,8	3415,9	3828,2	2765,9	5452,6
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	32,2	32,6	27,9	19,4	29,6
у т.ч. виробництва сільськогосподарської продукції, %	32,4	33,4	27,8	19,2	29,6
продукції рослинництва, %	35,4	36,8	30,0	20,8	31,5
продукції тваринництва, %	1,8	2,9	1,3	2,6	5,5

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Валова продукція фермерських господарств щорічно зростає. У структурі виробництва переважає продукція рослинництва і його частка підвищується. Зростає також частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва України (з 6,1% у 2010 році до 7,6% у 2014-му). У 2014 році серед основних культур, що вирощуються фермерами, переважали соняшник (19,3% виробленого в Україні), картопля (18,2%), соя (15,7%) та зернові (зокрема, просо – 20,6%, гречка – 19,2, ячмінь – 16,8, пшениця – 14,3%) [13]. Вища врожайність у господарствах з більшими обсягами валового збору.

Поголів'я худоби і птиці у фермерських господарствах до 2014 року постійно зрос-

тало, спостерігається скорочення поголів'я, хоча частка цих господарств у вирощуванні певних видів тварин залишається сталою.

За аналізований період щорічно позитивну динаміку мала виручка фермерських господарств, хоча прибуток не має стійкої тенденції: у 2013 році порівняно із 2012-м він знизився на 27%. Рівень рентабельності у 2014 році хоча й зріс порівняно з 2013-м, проте є нижчим, ніж у 2010 році. Вищими є показники рентабельності рослинництва (31,5% у 2014 р.). Рентабельність тваринництва хоча й низька, проте має постійну тенденцію до зростання за останні три роки.

Важливою умовою розвитку фермерства є державна підтримка (табл. 3).

3. Державна підтримка фермерських господарств, млн грн

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Одержано коштів державної підтримки	448,2	626,3	934,5	836,6	1186,8
за рахунок бюджетних дотацій	93,4	67,3	66,1	45,7	34,4
із них:					
для підтримки виробництва продукції рослинництва	50,5	22,1	29,4	5,1	12,4
для розвитку тваринництва	7,8	14,4	13,1	24,5	19,0
для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	0,1	0,0	0,6	0,1	–
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	35,0	30,8	23,0	16,0	3,0
за рахунок відшкодування податку на додану вартість	354,8	559,0	868,4	790,9	1152,4
із них:					
для підтримки виробництва продукції рослинництва	302,5	531,9	822,9	738,8	1108,1
для розвитку тваринництва	52,3	27,1	45,5	52,1	44,3
Одержано коштів за рахунок бюджетних дотацій та ПДВ, тис. грн на 1 ФГ	10,7	15,5	22,9	20,5	30,1

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Наведені дані відображають щорічне зростання як загальних обсягів державної підтримки фермерських господарств, так і з розрахунку на одне господарство, хоча її абсо-

лютні розміри не відповідають потребам ефективного розвитку фермерства. У структурі державної підтримки пряма фінансова підтримка у 2014 році становила 2,8%. Цей

показник знизився порівняно з попередніми роками (20,8% у 2010 році, 7 – у 2012-му, 5,4% – у 2013 році). Переважна частина державної підтримки здійснюється за рахунків відшкодування податку на додану вартість.

Найбільший обсяг державної підтримки припадав на господарства із середньою площею 315,6 га (24,0%) і 288,4 га (28,2%). Більшість фермерських господарств (93,3%) із середньою площею сільськогосподарських угідь 68,1 га майже не одержували державної підтримки [15, с. 251]. Таким чином, переважну частину бюджетної підтримки мають більші за розміром фермерські господарства.

Основними факторами, що негативно впливають на розвиток фермерства в Україні, є:

труднощі зі збутом продукції через падіння платоспроможного попиту населення, монополізм заготівельних і торговельних організацій, нестачу власного вантажного транспорту, нерозвиненість кооперації та ін.;

складна система оподаткування: незважаючи на наявність пільг і спеціальних режимів, розмір податків та обов'язкових платежів є непомірно високим, а система оподаткування й звітності досить громіздкою і складною. Це зумовлює вилучення у фермерів значної частини оборотних коштів, робочого часу, збільшує собівартість продукції та штовхає їх на приховування доходу [11];

неврегульованість земельних відносин, що пов'язано зі складністю оформлення власності на землю. Станом на 2013 рік 11,7% фермерських господарств були безземельними [13]. Іншим – важко залучити додаткові землі, а тому вони не можуть розширити своє господарство. У результаті не працює найважливіший ринковий механізм – земельно-іпотечне кредитування;

скорочення бюджетного фінансування. Обсяги підтримки фермерських господарств із боку держави низькі порівняно з їхнім внеском у забезпечення країни продовольством, а фермери погано поінформовані про державну підтримку, дуже складні процедури її оформлення;

випереджальне зростання цін на продукцію промисловості й послуги, що загострює проблему «ножиць цін»;

кредитно-фінансова політика щодо фермерських господарств є безсистемною, не має чіткої структури і не реалізує своєї прямої мети – забезпечення фермерства кредитними ресурсами для відновлення й розширення виробництва. Держава не забезпечує меншу процентну ставку сільськогосподарського кредиту. За даними НБУ, середньорічні ставки для нових кредитів сільського господарства у 2015 році становили 21,2% у національній валюті [7]. З огляду на рентабельність діяльності фермерських господарств така ставка є надто високою. До того ж складною є сама процедура одержання кредитів. Як наслідок – нестача обігових коштів, недостатня оснащеність матеріально-технічними ресурсами, добривами, насіннєвим матеріалом і т.д.;

повільний та нерівномірний розвиток кооперації, що стримується як об'єктивними причинами – відсутністю пільг і недофінансуванням державної цільової програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, так і суб'єктивними – нерозумінням сутності кооперації, неналагодженістю механізму взаємодії учасників кооперації, відсутністю мотивації фермерських господарств для роботи в єдиній маркетинговій мережі руху продукції та інші причини [14, с. 51];

у соціальній сфері на фермерство впливає протиріччя якості й темпів розвитку міста і села, нижчі доходи, нерозвиненість інфраструктури;

загострення екологічних проблем. Зростає руйнування та деградація ґрунтів унаслідок використання застарілих агротехнологій, недотримання сівоzmіни. Впливу ерозії зазнає 57,5% земель. Нині більше 40% орних земель України потребують проведення хімічної меліорації [12, с. 63].

Наведені фактори знижують потенціал розвитку нових фермерських господарств і зумовлюють необхідність посилення державного регулювання агросфери.

Досвід організації ефективного управління АПК розвинутих країн показує, що разом з розвитком ринкових відносин видозмінюються форми державного управління, переходячи від суто адміністративних функцій до соціального менеджменту, що орієнтова-

ний на задоволення потреб безпосередніх виробників у послугах щодо поширення передових технологій, професійної підготовки та інформаційно-консультаційного обслуговування [2; 3]. Держава забезпечує функціонування й підтримку регулятивних механізмів, ґрунтуючись на вивченні суспільної потреби в них та передає частину своїх управлінських функцій громадським інститутам (асоціаціям, спілкам і т.д.).

Удосконалення регулювання й підтримки діяльності фермерських господарств в Україні повинно здійснюватися за такими стратегічними напрямками:

1. Основним напрямом удосконалення державного регулювання є посилення адресності обсягів державного фінансування і підтримки. Передусім адресність державної підтримки фермерства повинна бути посилена в регулювальних програмних документах аграрної політики та бюджетному процесі у визначенні призначень і одержувачів. Важливими елементами системи державної підтримки мають стати агролізинг, страхування ризиків та відшкодування процентної ставки за інвестиційними кредитами, без чого важко здійснити модернізацію матеріальної бази фермерських господарств.

2. Державне регулювання у сфері ціноутворення повинно спрямовуватися на усунення диспаритету цін на сільськогосподарську й промислову продукцію. Одним із механізмів може бути закупівля за узгодженими з фермерськими асоціаціями гарантованими цінами продукції фермерських господарств у регіональні продовольчі фонди і вплив економічними (податкові пільги чи пільговими умовами кредитування) й адміністративними (контроль над нормами виходу готової продукції) методами у підприємствах, що займаються придбанням і переробкою фермерської продукції.

3. Необхідна реформа системи оподаткування фермерських господарств у напрямі збереження спрощеної системи оподаткування та пільг по ПДВ.

4. Розвиток кредитно-фінансової системи децентралізацією, зростанням ролі місцевої влади й міжфермерського кооперування. Основну частину кредитно-фінансової інфраструктури необхідно формувати в ре-

гіонах. За певних умов може бути ефективним короткострокове кредитування фермерських господарств із засобів регіональних бюджетів за пільговою ставкою під заставу продукції з повним або частковим погашенням боргу поставками в продовольчий фонд за фіксованими цінами. Але найоптимальніший шлях – розвиток міжфермерської кредитної кооперації. Необхідно також передбачити кошти в державному бюджеті на здешевлення кредитів для сільгоспвиробників на придбання вітчизняної техніки та визначити відповідний механізм кредитної підтримки.

5. Удосконалення інформаційно-консультаційної підтримки: налагодити регіональні системи моніторингу соціально-економічного стану фермерства, вивчення громадської думки фермерів і сільського населення силами департаментів сільського господарства, асоціацій фермерських господарств та соціологічних служб. Тому для фермерів необхідні інформаційно-консультаційна допомога, розширення доступу їх до ринку наукових, освітніх, консультаційних послуг й інформації. Необхідним є розвиток інституту дорадництва на основі структури Асоціації фермерських господарств.

6. Поглиблення інтеграційних процесів і кооперування забезпечить високий рівень розв'язання проблем маркетингової діяльності та матеріально-технічного й технологічного забезпечення виробництва [4]. Створення постачальницьких або сервісних обслуговуючих кооперативів розширить умови для спільного придбання і використання складної, енергомісткої та дорогої техніки, закупівлі матеріальних ресурсів, проведення ремонту й обслуговування технічних засобів. Результатом таких дій буде забезпечення надійності каналів постачання ресурсів, зниження витрат і підвищення результативності господарської діяльності фермерських господарств [9, с. 45].

7. Соціальний напрям розвитку фермерських господарств полягає у підтримці місцевих ініціатив розвитку сільських територій та поліпшенні якості життя на селі; підтримці й популяризації малорозвинених напрямів агросфери (виробництво лікарських

рослин, зелений туризм та інші) для активізації підприємництва серед сільського населення.

8. Посилення екологічної складової у діяльності фермерства можливе за рахунок виділення коштів на компенсацію заходів, що спрямовуються підприємствами на збереження й підвищення родючості ґрунтів і боротьбу з ерозійними процесами; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; стимулювання органічного виробництва.

Висновки. Поєднання адміністративних, економічних методів державного регулювання розвитку фермерства, таких як формування правової бази, вплив на сферу ціноутворення і забезпечення збуту продукції, використання механізму пільгового оподаткування, забезпечення доступу фермерів до кредитів на пільгових умовах, стимулюван-

ня кооперації, забезпечують ефективне функціонування й розвиток фермерських господарств та створюють передумови для перетворення їх у системоутворювальний фактор соціально-економічного розвитку села. Сучасний етап розвитку вітчизняного аграрного сектору зумовив необхідність зміни системи регулювання діяльності фермерських господарств, коли держава забезпечує функціонування регулятивних механізмів і здійснює підтримку, ґрунтуючись на вивченні суспільних потреб та передаючи частину своїх управлінських функцій громадським інститутам (асоціаціям, спілкам і т.д.). Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою механізмів забезпечення фермерських господарств послугами щодо поширення передових технологій та досвіду, професійної підготовки й інформаційно-консультаційного обслуговування.

Список використаних джерел

1. *Matthews A.* Promoting Family Farming: The European Union // *Great Insights*. – 2014. – Vol. 3. – P. 26-29.
2. *Lorant A., Fekete Farkas M.* (2015) More insurance subsidies for European farmers – is it needed? // *APSTRACT*. Vol. 9, Number 4. – P. 33-38.
3. *Ruoxi L., Dudensing R.* (2015). What Do We Mean by Value-added Agriculture? // *CHOICES* 4th Quarter №30(4). Retrieved from http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/229438/2/cmsarticle_479.pdf.
4. *Davidova S., Thomson K.* Family farming in Europe: challenges and prospects. - European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development. – 2014. – 65 p.
5. Sustainable agricultural productivity growth and bridging the gap for small-family farms. Interagency Report to the Mexican G20 Presidency (2012). Retrieved from <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/50544691.pdf>.
6. Towards stronger: Family farms - Food and agriculture organization of the United Nations. – Rome, 2014 – 39 p.
7. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17600932>.
8. *Гарбар В.В.* Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства / Гарбар В. В. // *Економіка АПК*. – 2014. – №1 – С. 136-141.
9. *Довженко В.А.* Формування клієнтського капіталу фермерських господарств / В.А. Довженко // *Вісн. Житомирського нац. агроекологічного ун-ту*. – 2012. – №1(2). – С. 41-47.
10. Закон України «Про фермерське господарство» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. *Лупенко Ю.О.* Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 444 с.
12. *Олішевська А.М.* Удосконалення економічного середовища і забезпечення ефективного продажу виробленої продукції фермерських господарств / А. М. Олішевська // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2011. – № 9. – С. 60-64.
13. Статистичний збірник «Сільське господарство України» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. *Суліменко Л.А.* Роль обслуговуючої кооперації в розвитку фермерських господарств / Л.А. Суліменко, О.В. Нечипорук // *Вісн. Житомирського нац. агроекологічного ун-ту*. – 2012. – № 1(2). – С. 47-52.
15. *Яворська Т.І.* Державна підтримка фермерських господарств: сучасні реалії / Т. І. Яворська // *Зб. наук. праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економічні науки)*. – 2013. – № 4. – С. 250-254.
16. *Кісіль М.І.* Інвестиційна привабливість сільського господарства регіону / М. І. Кісіль // *Економіка АПК*. – 2014. – № 8. – С. 44-51.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2016 р.

* * *

Наукове обґрунтування рівноваги в природі

Наукова праця академіка НААН Б.Я. Панасюка* – це помітний науковий доробок у сфері розуміння тисячолітніх процесів зміни кліматичної системи планети Земля та їх впливу на людину і економіку.

В 11 розділах, побудованих за принципом диференційованого підходу до висвітлення теми як єдиного взаємозв'язаного цілого, автор із застосуванням філософського й аналітичного підходу висвітлив багатогранно і комплексно всі компоненти, за допомогою яких можна чітко уявити про функціонування Всесвіту, існування людини та живої речовини, сучасні природні процеси на нашій планеті, історичні аспекти кліматичних змін і їх вплив на людину й економіку. При цьому в кожному розділі простежується авторська думка щодо розуміння невідомого, «таємниці таємниць» – появи людини, призначення її на Землі, розуміння новітніх природних процесів тощо. Такий підхід є цікавим і з позиції космології, кліматології, екологічної науки та її законів, інших природничих наук пізнання навколишнього середовища, історії його існування й розвитку.

У пропонованому виданні розглядаються фундаментальні філософсько-наукові проблеми, які турбують людство: кліматичні зміни, залежність живої природи і людини від кліматичних процесів, залежність соціально-економічної динаміки від природних ресурсів і кліматичних змін.

Проблема кліматичної динаміки розглядається в контексті геологічної історії планети Земля як складової Всесвіту, нашої Галактики і Сонячної системи. На багатьох прикладах минулого і сучасного автор переконує, що наша планета знаходиться на геологічному історичному шляху до похолодання, окремі ж країни, залежно від руху вісі Землі, можуть переходити в теплі чи холодні пояси планети.

Проблема залежності людини, як усієї живої природи, від кліматичних змін розглядається під кутом зору, що всі види живої природи рослин-

ного і тваринного світу є проявом форми живої речовини, які з'явилися на нашій планеті в певний визначений природою період, за певних кліматичних умов, з чітко визначеними функціями. Дослідник вважає, що такий період у геологічній історії нашої планети був не єдиним. У сучасний період розвитку людської цивілізації автор дотримується думки про настання ери пізнання і вдосконалення.

Проблема залежності економіки від природних ресурсів і клімату розглядається в таких напрямках: перший – ресурси планети Земля здатні нагодувати понад 8 млрд осіб; другий – настала епоха, коли людство має дотримувати рівноваги між можливостями природи і потребами людини; третій – кризові явища, які охопили всі країни світу, є наслідком не фінансово-кредитних чи економічних негараздів, а порушенням рівноваги між можливостями природи і надмірними потребами людини.

Загалом робота підготовлена на високому науково-дослідному рівні з використанням сучасної методології розгляду та наведенням численних прикладів для підтвердження теоретичних положень, вивчено значний обсяг наукового надбання вітчизняних і зарубіжних учених, в яких відображено здобутки сучасної зарубіжної й вітчизняної наукової думки з досліджуваних питань.

Наробки автора в подальшому можуть стати у нагоді для пізнання новітніх природних явищ, у т.ч. змін клімату, розроблення загальнопланетарної стратегії існування й розвитку нашої планети і людської цивілізації та ін. Дане видання може бути корисним широкому колу читачів, фахівцям – екологам і економістам за спеціальністю природокористування, які займаються питаннями використання й охорони природних ресурсів, ученим, молодим науковцям, викладачам і студентам вищих навчальних закладів різних профілів, усім, хто цікавиться цією проблематикою.

**О.І. ФУРДИЧКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
директор Інституту агроекології і природокористування НААН**

* * *

---

* Панасюк Б.Я. Клімат. Економіка. Людина [наук. вид.] / Б.Я. Панасюк. – Ніжин: ТОВ «В-во «Аспект-Поліграф», 2015. – 356 с.